

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Tomaž Kranjec

**Pozicioniranje slovenskih političnih strank na kontinuumu
desno-levo**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2008

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Tomaž Kranjec

Mentorica:izr. prof. dr. Alenka Krašovec

**Pozicioniranje slovenskih političnih strank na kontinuumu
desno-levo**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2008

Zahvala

Iskrena hvala mojima staršema in bratu za vso podporo in vzpodbudo tekom celotnega študija. Posebna zahvala tudi mentorici dr. Alenki Krašovec za uporabne nasvete in vodstvo pri izdelavi diplomskega dela.

"Najboljše se ne doseže v prisilnem miru totalitarne tiranije; doseže se v nenehnem spopadu dveh idealov, od katerih nobenega ni moč premagati, ne da bi nastala obča škoda." L. Einaudi

POZICIONIRANJE SLOVENSКИH POLITIČNIH STRANK NA KONTINUUMU DESNO-LEVO

Izraza desno in levo na področju politične teorije pa tudi širše označujeta določeno opredelitev posameznikovih stališč, političnih ideologij ali političnih strank na navideznem kontinuumu. Gre za ponazoritev in poenostavitev prikaza obstoječih razmerij ter stanja v družbi, natančneje v politiki, na katerega vpliva mnogo različnih dejavnikov in okoliščin, z namenom opredeliti ali izluščiti tista razmerja in poteze, ki obstajajo ves čas in so torej trajne. Na ta način je mogoče poenostavljeno enodimenzionalno opisati značilnosti v sistemu stališč in vrednot, povezanih z družbenimi vlogami in institucijami, družbeno, ekonomsko in politično ureditvijo, lastnino, človekovimi pravicami in svoboščinami, razvojem in modernizacijo. V diplomskem delu raziskujemo koncept desno-levo na primeru slovenskih političnih strank, ki se po različnih merilih uvrščajo na levo in desno stran kontinuumu. V okviru tega odgovorimo na vprašanje, ali obstaja skladnost med zaznavami volivcev o razvrščanju političnih strank na kontinuumu desno-levo ter strankarskimi programskimi značilnostmi, ki omogočajo tako razvrščanje. Te značilnosti razkrivamo preko analize temeljnih programskih dokumentov dveh najmočnejših strank v slovenskem Državnem zboru, od katerih ena glede na javno mnenje pripada levici in druga desnici.

Ključne besede: desnica, levica, razvrščanje, politične stranke, Slovenija

POSITIONING OF THE SLOVENIAN POLITICAL PARTIES ACCORDING TO THE LEFT-RIGHT SCALE

In the field of political theory and even broader the terms right and left denote a certain definition of viewpoints, political ideologies or political parties of an individual on a fictitious scale. It is an illustration and simplification of a review of the existent relations and state of the society, more specifically politics, affected by many different factors and circumstances, with intention to define or expose those relations and strokes that exist at all times and are therefore permanent. This enables a simplified, one-dimensional description of characteristics in the system of viewpoints and values, linked with social roles and institutions, social, economic and political regulation, property, human rights and privileges, development and modernization. In the diploma work we research the left-right concept from the Slovenian point of view based on the examples of political parties, positioned to the left and right side of the scale by different criteria. Within this scope we provide an answer to the question, whether there is accordance between the voters' perception regarding the positioning of Slovenian political parties on the left-right scale and parties' programme characteristics, enabling such positioning. We disclose these characteristics through the analysis of the primary programme documents of two most powerful parties in the Slovene Parliament, one left- and one right-winged, according to the public opinion.

Key words: the right, the left, positioning, political parties, Slovenia

KAZALO

SEZNAM KRATIC.....	7
1 UVOD	8
1.1 Opredelitev raziskovalnega problema.....	8
1.2 Namen, cilj	9
1.3 Hipoteza	9
1.4 Metodološki načrt.....	10
1.5 Struktura diplomskega dela.....	12
2 TEORETIČNI DEL.....	13
2.1 Zgodovinski razvoj leve, desne in njune značilnosti.....	13
2.1.1 Nova leva in tretja pot	17
2.1.2 Nova desna	18
2.2 Merila za razlikovanje leve in desne – filozofski vidik.....	20
2.3 Merila za razlikovanje leve in desne – politološki vidik.....	28
2.3.1 Kaj je levo in kaj desno	29
2.4 Desne in leve politične stranke na Slovenskem skozi zgodovino.....	36
2.4.1 Prehod iz 19. v 20. stoletje	36
2.4.2 Družbene cepitve do 2. svetovne vojne.....	38
2.5 Desne in leve politične stranke na Slovenskem danes	42
3 EMPIRIČNI DEL.....	56
3.1 Raziskava Slovensko javno mnenje in zaznave slovenskih volivcev	56
3.2 Analiza strankarskih programov	64
3.3 Potek raziskave in rezultati	69
3.3.1 Levo opredeljene kategorije	70
3.3.2 Desno opredeljene kategorije.....	71
3.3.3 Program Socialnih demokratov	72
3.3.4 Program Slovenske demokratske stranke.....	75
4 ZAKLJUČNE MISLI.....	78
5 LITERATURA.....	81

KAZALO SLIK IN TABEL

Slika 3.1: Prepoznavnost ideološkega kontinuuma.....	57
Slika 3.2: Samouvrstitev na lestvici levo-desno (2006).....	59
Slika 3.3: Samouvrstitev na lestvici levo-desno.....	60
Slika 3.4: Kako se preferenti strank samoopredeljujejo na lestvici levo-desno.....	61
Slika 3.5: Označevanje političnih strank kot levih ali desnih (2005).....	62
Tabela 3.1: Levo in desno opredeljene kategorije in njihovi deleži – stranka SD.....	73
Tabela 3.2: Levo in desno opredeljene kategorije in njihovi deleži – stranka SDS.....	75

SEZNAM KRATIC

Desus – Demokratična stranka upokojencev Slovenije

LDS – Liberalna demokracija Slovenije

NSi – Nova Slovenija – krščansko ljudska stranka

SD – Socialni demokrati

SDS – Slovenska demokratska stranka

SDSS – Socialdemokratska stranka Slovenije

SJM – Slovensko javno mnenje

SLS – Slovenska ljudska stranka

SNS – Slovenska nacionalna stranka

ZLSD – Združena lista socialnih demokratov

ZSMS – Zveza socialistične mladine Slovenije

1 UVOD

1.1 Opredelitev raziskovalnega problema

Minilo bo devetnajst let od uvedbe političnega pluralizma na Slovenskem (konec leta 1989), čemur je sledila osamosvojitve ter s sprejetjem nove ustave vzpostavitev demokratičnega ustavnega reda. V tem času je Slovenija postala moderna evropska država s političnim sistemom, ki je primerljiv s sistemi zahodnih držav z bogatejšo demokratično tradicijo. V sodobnih demokratičnih družbah (danes je take vrste ureditev poimenovana liberalno-demokratska) so ključni akterji, ki sodelujejo pri izvajanju oblasti, politične stranke. Podobno velja tudi za Slovenijo, kjer so imele stranke oziroma politična združenja v povezavi s civilno družbo ključno vlogo pri osamosvajanju slovenske države in uvajanju demokracije. Od takrat se je politični prostor do neke mere konsolidiral, izoblikoval. Nekaj strank je prenehalo obstajati, druge so nastale na novo, spet tretje so se združile ali razpadle, nekaj pa se jih je dodatno utrdilo in so postale stalnica v politični areni.

Kljub znanim idejam o preseganju delitve političnega prostora na desni in levi pol kot posledici zatona velikih ideologij, mnenjem o zastarelosti in neprimernosti takega razumevanja politike, ki da je za današnji kompleksni politični univerzum zastarelo in preveč poenostavljeno, ter pogostemu zanikanju umeščanja strank na katerikoli del kontinuuma s strani ljudi, ki te stranke predstavljajo in vodijo, se je vendarle tudi v Sloveniji na novo zarisala meja med političnimi strankami, vidna že v strankarskem življenju pred 2. svetovno vojno. Nemogoče je namreč spregledati dejstvo, da se kljub vsemu naštetemu ta delitev nenehno omenja, v medijih, na nastopih strankarskih veljakov, poslancev, ministrov, političnih komentatorjev, in ljudi, ki jih politika preprosto zanima. Tako obstajajo stranke, ki se jih umešča bolj desno in tiste, o katerih se govori kot o levih. Ne glede na razglabljanja o tem, katere se umeščajo bolj v sredino, ki jo tvorita oba pola, katere so od nje bolj oddaljene in katere so enkrat tu, drugič tam, je jasno, da gre za poenostavitev razumevanja razmerij in sestave, ustroja političnega sistema, ki temelji na diadnem razmerju desnica-levica. Dejstvo, da gre za poenostavitev, pa temu konceptu nikakor ne odvzame njegove pojasnjevalne moči.

Izraza desno in levo izhajata iz obdobja francoske revolucije in se nanašata na sedežni red poslancev nasprotujočih si političnih sil v parlamentu, ki so sedeli desno oziroma levo od predsednika. V političnem razvoju pa sta pojma desno in levo kot filozofska, nazorska in politična koncepta pridobila določene opisne značilnosti, ki ju določajo. Skladno s tem so se

tudi politične stranke glede na svoja programska izhodišča, idejno zasnovo in nenazadnje svojo člansko bazo in volivce razdelile na desne in leve. Naj poudarimo, da taka delitev ni mišljena v absolutnem smislu, pojmovanju neke stranke kot zgolj desne in druge kot zgolj leve, neodvisno od časovnega ali prostorskega konteksta. Gre preprosto za to, da obstajajo stranke, ki so v svojih stališčih in delovanju "prevladujoče" bližje levemu oziroma desnemu nazorskemu dojemanju sveta (Bobbio 1995, 13). Zavedajoč se te omejitve, bomo tudi sami skušali raziskati koncept desno-levo s slovenskega zornega kota na primeru političnih strank, ki se po različnih merilih uvrščajo na desno in levo stran kontinuuma.

1.2 Namen, cilj

Osrednji cilj pričujočega diplomskega dela je ugotoviti, ali obstaja skladnost med zaznavami volivcev o razvrščanju slovenskih političnih strank na kontinuumu desno-levo ter strankarskimi programskimi značilnostmi, ki nam omogočajo umeščanje na tem kontinuumu. Ugotavljali bomo torej, ali lahko stranke, ki jih javno mnenje v Sloveniji prišteva k desnici in levici, kot take opredelimo tudi potem, ko analiziramo njihova temeljna izhodišča, ki izhajajo iz strankarskih programov. Le-ti opredeljujejo temeljna načela in stališča posamezne stranke, zato predstavljajo pomemben vidik in kriterij, ki omogočata razvrščanje in opredeljevanje teh kot desnih ali levih. Ker obstajajo določene teoretične predpostavke omenjenega pojmovanja, predpostavke o tem, kaj naj bi pomenilo desno in kaj levo, bomo ta izhodišča uporabili za premislek o tem, kaj je značilno za stranke, ki pripadajo eni ali drugi opciji glede na predstave, ki so se uveljavile v svetu, ter kaj pomeni omenjeno razlikovanje v Sloveniji.

1.3 Hipoteza

Hipoteza, ki jo bomo v diplomskem delu preverjali, je naslednja:

Zaznave volivcev o umeščanju političnih strank na kontinuumu desno-levo, se skladajo z opredelitvami, ki izhajajo iz analize političnih programov omenjenih strank.

Ker v politološki teoriji ne obstaja popolno soglasje o tem, kaj so tiste značilnosti, ki opisujejo pojma desno-levo oziroma katera so tista teoretična izhodišča, ki določajo koncepta desnice in levice, bomo uporabili tiste teoretične predpostavke, ki se v literaturi najpogosteje pojavljajo in so se tudi skozi zgodovinski razvoj vzpostavile kot konstitutivni elementi desnice in levice.

Uporabili bomo torej tiste značilnosti, ideje, nazore, programska načela, ki desnico vzpostavljajo kot desno in levico kot levo.

V prvih letih poosamosvojitvenega parlamentarnega in političnega življenja v Sloveniji, so se politične stranke šele izgrajevale, oblikovale lastne strukture, notranja pravila delovanja, razvijale lokalne mreže odborov na terenu, oblikovale javno podobo in se privajale delu v parlamentu, ki so ga same tudi sooblikovale. Učile so se torej parlamentarnega delovanja. Pri tem se je tudi pri nas začelo govoriti o strankah desnice in strankah levice. Skozi svoja stališča, programe in odločitve so stranke pridobile lastno identiteto in se v percepciji javnosti (in tudi v lastni percepciji) razvrstile na kontinuumu levo-desno.¹ To pomeni, da tudi v Sloveniji obstajajo predstave, ideje o tem, kaj opredeljuje levico in kaj desnico in verjetno ga ni površnega opazovalca političnega dogajanja, ki ne bi znal navesti vsaj nekaj slovenskih strank, ki spadajo na ta ali drugi pol. S tem, ko trdimo, da so stranke obravnavane kot leve ali desne, mislimo torej na njihovo podobo v širši javnosti, medijih, pri političnih analitikih, raziskovalcih javnega mnenja in predvsem med državljani.

1.4 Metodološki načrt

Pri raziskovanju obravnavane teme in posledični potrditvi ali zavrnitvi postavljene hipoteze bomo uporabili več metod. Za širšo seznanitev s konceptoma levice in desnice ter pomenom v svetu in pri nas bomo uporabili metodo analize sekundarnih virov, kot so: knjige, znanstvene revije, prispevki v zbornikih, opravljene raziskave, strankarske publikacije, spletni naslovi in časopisni članki ter komentarji. Tako bomo določili teoretski okvir, ki nam bo v nadaljevanju služil kot izhodišče empirične raziskave.

V empiričnem delu se bomo posebej osredotočili na dve stranki, od katerih ena pripada levici, druga pa desnici. Izbrali ju bomo potem, ko bomo preko analize raziskave *Slovensko javno mnenje* ugotovili, katere stranke so v Sloveniji kontinuirano obravnavane kot desne in katere kot leve, torej katere državljani dojemajo bodisi levo ali desno orientirane. Drugi ključni kriterij za izbor obeh strank bo njuna velikost oziroma število poslanskih mandatov v parlamentu, kar pomeni, da bomo proučevali vodilno stranko levice in vodilno stranko desnice. Potem ko bomo v teoretičnem delu identificirali ključne značilnosti leve in desne

¹ Za potrebe naloge bomo pozornost v večji meri posvetili zgolj parlamentarnim strankam, ne glede na to, da so za razvoj parlamentarne demokracije pomembne tudi stranke, ki nimajo parlamentarnega zastopstva. Naj opozorimo, da v nadaljevanju enakovredno uporabljamo obe različici poimenovanja kontinuuma, tj. desno-levo in levo-desno.

orientacije oziroma tista stališča, ideje in dejanja, preko katerih je mogoče v splošnem okarakterizirati določeno politiko kot desno ali levo, bomo te značilnosti skušali poiskati v programskih dokumentih obravnavanih strank. Z analizo odnosa posamezne stranke do določenih vprašanj, katerega pokazatelj je tudi strankin program, bomo opredelili naravo politike, ki jo stranka zastopa.² Pri tem bomo uporabili nekoliko prirejeno metodo mednarodne raziskovalne študije *Comparative manifestoes project*, ki temelji na analizi strankarskih programov. Bistvo metode je v iskanju poudarkov, namenjenih posameznim temam, ki jih je mogoče razbrati iz programskega dokumenta in temelji na preprostem štetju stavkov ali stavčnih enot. Na ta način bo mogoče posamezno stranko uvrstiti na levo ali desno stran kontinuuma oziroma na podlagi strankinega programskega dokumenta trditi, da je le-ta v svojih izhodiščih bližje levemu ali desnemu polu. Ugotovitve bomo nato primerjali z izsledki raziskave *Slovensko javno mnenje* in tako preverili, ali se opredelitve in dojetanje državljanov političnih strank kot levih ali desnih skladajo z opredelitvijo strank, ki izhaja iz teoretičnih predpostavk levice in desnice in o kateri bomo sklepali na podlagi analiz strankinih programov.

Analizirali bomo programska izhodišča, ki sta jih stranki opredelili v temeljnih programskih dokumentih in so najnovejšega datuma oziroma predstavljajo veljaven program obravnavanih strank. Še enkrat je treba poudariti zavedanje omejitve takega raziskovanja in relativnosti dognanj, ki iz tega izhajajo, saj je jasno, da lahko posamezna stranka pri določenem vprašanju v nekem času in prostoru zaradi različnih razlogov (koalicije, taktične poteze ...) deluje drugače kot v nekih drugih okoliščinah, glede na svoje interese in strategijo. To pomeni, da lahko stranka, ki jo dojemamo kot desno, v precejšnji meri odstopa od načel, značilnih za desnico, enako velja za leve stranke.³ Domnevali bomo zgolj to, da je preko analize temeljnih načel, ki jih stranka zastopa in njenega odnosa do posameznih vprašanj, ki so ključna pri razlikovanju desnice in levice, mogoče uvrstiti posamezno stranko na desni ali levi pol kontinuuma.

² Pri tem se zavedamo, da je program stranke zgolj eden od mnogih elementov, ki opredeljuje njeno politiko, saj gre za uradni dokument, ki pogosto zgolj nakaže izhodišča posamezne stranke kar pa ne pomeni, da stranka vedno in povsod tudi deluje v skladu s to politiko.

³ Značilnosti, ki določajo levice in desnico, so v veliki meri odvisne od delovanja strank in relacij med njimi. Stranke in z njimi politični prostor se nenehno spreminjajo, s tem pa tudi obeležja levice in desnice. Pri raziskovanju kontinuuma levo-desno moramo tako vedno imeti v mislih vzajemno naravo odnosov med strankami, katerih delovanje je pogosto zgolj reakcija na delovanje drugih strank.

1.5 Struktura diplomskega dela

Diplomsko delo je razdeljeno na štiri večja poglavja. V prvem poglavju na kratko opredelimo temo naloge, njen namen in cilj, ki ga bomo zasledovali, hipotezo, metode raziskovanja ter strukturo naloge. Drugo poglavje je namenjeno predstavitvi temeljnih konceptov in pojmov, ki so predmet raziskovanja. V okviru tega opišemo nastanek in razvoj politične desnice in levice ter s filozofskega in politološkega vidika identificiramo ključna merila, ki razlikujejo omenjeni par. Nadalje se osredotočimo na pomen in kriterije, po katerih je v Sloveniji v preteklosti in sedanjosti prišlo do umeščanja na kontinuum levo-desno. Tretje poglavje je namenjeno empirični raziskavi, v kateri najprej identificiramo najmočnejši stranki levice in desnice. Po opravljeni analizi nato temeljna programska dokumenta obeh strank uvrstimo na kontinuum levo-desno. V sklepu postavljeno hipotezo bodisi potrdimo ali zavrnemo ter navedemo morebitne nadaljnje predloge za raziskovanje.

2 TEORETIČNI DEL

2.1 Zgodovinski razvoj leve, desne in njune značilnosti

Koncept razumevanja političnega prostora skozi prizmo levega in desnega ima korenine v zgodnjem obdobju francoske revolucije.⁴ Izvorno sta se izraza nanašala na pripadnike različnih političnih skupin, ki so si bile v svojem delovanju nasprotujoče ter njihovo sediščno razporeditev v parlamentu, gledano s položaja predsednika. Levice, ki so ji pripadali t.i. *montagnardi*, v svojih stališčih skrajni in nepopustljivi, je torej zavzemala sedišča levo, desnica, sestavljena iz pripadnikov kluba *feuillantov* ali ustavnih monarhistov, pa desno od predsednika nacionalne skupščine iz leta 1791 (Goodsel 1988, 287–302). Omenjena razporeditev sedežev se uporablja še danes v sodobnih parlamentih, in tudi slovenski Državni zbor ni izjema.

Bistvo razlikovanja med obema skupinama v času revolucije je bil odnos do starega reda (*ancien regime*). Desnica je bila naklonjena aristokraciji, kralju in interesom cerkve, levice je temu nasprotovala. Zagovarjanje kapitalističnega načela *laissez-faire*⁵ je bilo takrat pripoznano kot značilna poteza leve, medtem ko se danes take označbe povezujejo z desnimi strankami. Takratna desnica je torej nasprotovala urejanju ekonomskih razmerij v družbi preko mehanizma trga, z minimalno vlogo države, kar je bila značilna točka razlikovanja med desnico in levico vse do zgodnjega 19. stoletja in pojava protikapitalističnih idej znotraj leve kot posledice nastanka socialističnih gibanj (Morse Stephens 1892, 51).

V času revolucije se je dojemanje in opredelitev tistih na levi in desni precej spremenilo. Voditelji, kot sta bila Antoine Barnave in Alexandre de Lameth, ki so zagovarjali omejeno monarhijo in enodomno skupščino, so bili sprva uvrščani med pripadnike leve, v nasprotju z bolj konservativnimi voditelji, ki so se zavzemali za močnejšo vlogo kralja v okviru ustavne monarhije ali pa so odkrito nasprotovali revoluciji. Le leto dni za tem, leta 1792, pa so tudi t.i. *žirondisti* (ki so izšli iz vrst politične skupine *montagnardov*), ki so bili zaradi svojega nasprotovanja kralju in nasilni obliki širjenja revolucije od vsega začetka na levi, o sebi začeli govoriti kot o desničarski politični sili, predvsem zaradi pomanjkanja odkrite težnje po

⁴ Iz istega obdobja izvirajo tudi ostali sorodni pojavi, kot so npr. parlamentarizem, terorizem, ekstremizem ter še nekateri moderni fenomeni s področja političnega (Kuzmanić 2003, 15).

⁵ Gre za načelo svobodnega trga v kapitalističnem načinu proizvodnje, ki izraža liberalna načela vodenja ekonomske politike. Sporoča, naj se država z ekonomsko politiko ne vmešava na področje gospodarstva. "Laissez-faire, laissez passer, le monde va de lui meme." ("Pustite delati, naj gre, svet se vrti sam od sebe.") (Lah 2000, 28).

strmoglavljenju monarhije, nasprotovanja obglavljenju kralja ter splošni nenaklonjenosti mestu Pariz kot središču revolucije (Wikipedia 2008).

Različne politične skupine v času revolucije so se pri ekonomskih vprašanjih v bistvu bolj malo razlikovale. Tako levica kot desnica sta začeli zagovarjati ekonomski liberalizem, čeprav je sčasoma vendarle postala opazna večja naklonjenost levice gospodarskim omejitvam s strani države in ekonomski redistribuciji, kot enim izmed poglavitnih ciljev revolucije.⁶ Resnična razlika med obema skupinama v času revolucije pa se je pokazala prav v odnosu do le-te. Od stališč, da je revolucija nasilje nad bogom in naravnim redom in je zato obsojena na propad (desnica), do sodb o nujnosti preloma s preteklostjo, ki ga predstavlja revolucija, vendar tudi potrebnem koncu revolucionarnega obdobja, zato da se lahko vzpostavi nova, boljša oblast (levica) ali pa mnenj o potrebnosti trajne, nenehne revolucionarne dejavnosti kot značilnosti francoske politične stvarnosti (Wikipedia 2008).

Šele po koncu revolucionarnega nasilja in padcu voditelja jakobincev Robespiera v letu 1794 se je začel oblikovati preglednejši in jasnejši politični prostor. Na levisi so bili jakobinci, bivši pristaši Robespiera in revolucionarnega terorja, ki so si želeli povrnitve demokratične ustave iz leta 1793. Na desni so bili monarhisti, ki so se zavzemali za obnovitev monarhije, bodisi ustavne ali absolutne. Oboji pa so na koncu v večji meri podprli Napoleonov pohod na oblast, njegovo diktaturo in razglasitev za cesarja. Obdobje napoleonskih vojn in francoskih osvajanj pa je tudi čas, ko se je ideja razumevanja političnih razmerij skozi prizmo levice in desnice iz Francije razširila po Evropi (Wikipedia 2008). Časovno bolj natančno širitev koncepta levo-desno opredeli von Beyme (v Fink-Hafner in Krašovec 2006, 77), ki meni, da je izraza levica in desnica populariziral Carlyle v knjigi Francoska revolucija (1837), v splošno rabo pa je prešel šele kasneje, po 1. svetovni vojni, ko je prišlo do razmaha delavskih strank.

Pomen pojmov levo in desno se je, kot rečeno, vse od nastanka spreminjal in se z razvojem političnega dogajanja ves čas dopolnjeval, pridobival nove opisne značilnosti in karakteristike. Iz specifično francoskega konteksta in pomena je pridobil najprej evropsko in nato še svetovno razsežnost. V zgodnjem 19. stoletju je v Evropi obstajalo veliko političnih idej in nazorov, ki jih je bilo mogoče opredeliti skozi omenjeno diado. Na skrajni desnici so bile sile reakcije, torej prizadevanja za obnovo starega, monarhičnega reda, vključno s

⁶ Geslo revolucije je bilo in še vedno je dobro znano: "Svoboda, **enakost**, bratstvo!"

pripadajočimi privilegiji stare elite, a tudi za omejitve osrednje oblasti. Globljega učinka ta prizadevanja niso imela, kljub temu pa so se posamezne vlade občasno posluževale skrajnejših ukrepov. Bolj levo proti sredini so bili zmernejši konservativci (a še zmeraj na desnici), pripravljeni sprejeti nekatere ideje izhajajoče iz francoske revolucije, predvsem tiste, ki so vodile k večanju državne moči in upravičevale avtokratski način vodenja države preko osrednje oblasti, največkrat na račun liberalnih svoboščin. Na njihovi levi so bili liberalci, ki so se zavzemali za vlado, izbrano s strani ljudstva in državljske svoboščine. Razlike med liberalci in konservativci v 19. stoletju so kljub temu precej nejasne, še posebej zato, ker so konservativci do takrat sprejeli parlament in njemu odgovorno vlado kot nekaj samoumevnega. Levo od liberalcev je v tem času bilo mogoče umestiti različne skupine (nekatero med njimi precej skrajno), ki so se zavemale za republikanski tip vladavine, konec monarhij ter splošno volilno pravico na temelju ustav po vzoru španske ustave iz leta 1812 ali francoske iz leta 1793 (Wikipedia 2008).

Proti koncu 19. stoletja se je v Evropi začela rojevati nova politična sila, ki jo je bilo mogoče postaviti še bolj levo od takrat znane levice. Pojavile so se ideje socializma in komunizma. Tradicionalna levica se je sicer zavzemala za določeno enakost v pravicah vseh ljudi, ta nova porajajoča se levica, pa je ta ideal še bolj poudarila, ga razširila in privzela kot končni cilj svojega delovanja. V svojih skrajnejših oblikah so se te skupine zavemale za popolno enakost gmotnega položaja vseh ljudi, to pa je možno doseči z uporabo državne oblasti in sile. Nasprotno temu je tradicionalna desnica kot cilj obstoja vsake države in družbe videla v obrambi in zaščiti lastnine (Wikipedia 2008).

V času evropskih revolucij leta 1848, v katerih so sodelovali tudi socialisti, so evropski liberalci, pa tudi republikanci in radikalci, ki so bili aktivni udeleženci teh dogajanj, v evropskem prostoru veljali za pripadnike levice. Vendar se je z naraščajočo močjo socialističnih strank, anarhističnih skupin ter predvsem komunistov, razumevanje levo-desnega kontinuuma spremenilo – zdi se, da se je vse premaknilo v levo z novo skrajno levico, ki je nekoliko podrla stari koncept. Tako je bil že v času ruske revolucije leta 1917 izraz levica skoraj izključno poistoveten s komunisti ali vsaj socialisti. To pa je tudi obdobje, ko se je diametralno spremenilo pojmovanje določenih ekonomskih načel in njihovo povezovanje z levico ali desnico. Tako se je načelo *laissez-faire*, v preteklosti ena glavnih potez levice, sedaj začelo pripisovati desnici (Wikipedia 2008). Čas III. in IV. francoske republike (od konca 19. stoletja do sredine 20. stoletja) pa je tudi obdobje, ko se je izraz levo-

desno dokončno ustalil kot filozofski, nazorski in politični pojem (Družboslovje v Sruk 1995, 182).

Socialdemokracija se je v Evropi postopoma uveljavila kot ena izmed glavnih političnih sil. V času hladne vojne so v več evropskih državah socialdemokratske stranke vodile vlade ali v njih sodelovale, pomembno moč pa so vse do razpada Vzhodnega bloka imele tudi komunistične stranke na Zahodu.⁷ Tako kot podoba levice se je spreminjala tudi podoba desnice. Medtem ko je stara desnica težila k vzpostavitvi oziroma oživitvi starega reda iz 19. stoletja, se je desnica v 20. stoletju zavzemala za monarhično ali aristokratsko vladavino, zamejeno z močjo ustave in parlamenta, konservativno politiko krščansko-religiozne vsebine ter obrambo interesov od časa francoske revolucije nastale in oblikovane meščanske elite z ekonomsko močjo. Prvotna desnica, ki se jo je v preteklosti povezovalo z monarhizmom in neomajno podporo cerkvi in njeni ključni vlogi pri državnih zadevah, pa je v tem času že skoraj izginila in danes v zahodnih demokracijah več ne obstaja (Wikipedia 2008).

Naj opozorimo na zmedo, ki včasih nastane pri uporabi pojmov levo in desno, na nujno potrebno pazljivost ter zavedanje časovne, prostorske in zgodovinske relativnosti rabe pojmov. "Stare značilnosti ideološko-političnih družin se namreč nenehno spreminjajo, saj je to nikoli zaključen proces" (Fink-Hafner in Krašovec 2006, 78). Tako so se ruski boljševiki in komunisti vedno omenjali kot pripadniki levice, čeprav bi danes velik del levičarjev v Evropi temu oporekal, predvsem zaradi stalinistične politike splošne ukinitve tako ekonomskih kot neekonomskih pravic, kar je (kljub ideološkemu pomenu, ki so ga pripisovali enakosti kot vrednoti) kot stranski učinek pripeljalo do velikih razlik med ljudmi, med tistimi, ki so bili člani partije, in ostalim prebivalstvom. Podobno lahko ugotovimo, ko govorimo o desnici tridesetih let 20. stoletja, ko je imela evropska desnica razen nasprotovanja boljševizmu kot temelja takratne desničarske paradigme bolj malo skupnega. Dovolj bo, če primerjamo zgolj Hitlerja in Churchilla, oba v svojem okolju obravnavana kot desničarja, čeprav nacionalsocializem in fašizem kot taka spadata med skrajne desničarske ideologije in sta po svojem bistvu nezdružljiva z demokratično osnovo zmerne desnice (Wikipedia 2008). Takih in podobnih primerov ter primerjav bi lahko našli še več, vse to pa kaže na potrebno previdnost pri rabi levo-desnega koncepta ter nujno proučitev vsakega primera posebej.

⁷ Najpomembnejši zahodnoevropski komunistični stranki sta bili nedvomno francoska in italijanska, ki sta imeli vlogo voditeljic zahodnoevropske komunistične levice.

Skladno z razvojem politične levice in desnice skozi čas so različna obdobja razvoja obeh ideoloških usmeritev po svoje zaznamovala vsako od njiju. Tako lahko govorimo o stari in novi levici in desnici, nekateri pa temu dodajajo še srednje obdobje razvoja. Ker smo nekatere značilnosti v razvoju prvotnih, zgodovinskih desnic in levic že opisali, se sedaj osredotočimo na pojava, v literaturi opredeljena kot nova levica in nova desnica.

2.1.1 Nova levica in tretja pot

Sruk (1995, 217) meni, da so bila šestdeseta in sedemdeseta leta 20. stoletja obdobje globoke krize levice, tako komunistične kot socialdemokratske oziroma socialistične. Velik udarec za levičarska gibanja je bil poraz v španski državljanski vojni (tik pred 2. svetovno vojno), obenem pa je postalo jasno, da Sovjetska zveza kot prva socialistična država na svetu ni odraz tistega, za kar se je borila levica v Evropi. Socialisti in socialdemokrati na Zahodu so se poistovetili z obstoječim stanjem, nehali razmišljati o družbeni preobrazbi in se odrekli idealizmu, na Vzhodu pa so v večini sprejeli ideološki dogmatizem in birokratizem. To so bili vzroki, da se je v sredini petdesetih let dvignil prvi val novolevičarstva, predvsem v Franciji, na Nizozemskem, Danskem, Norveškem ... Nastale so nove socialistične stranke, kritične tako do komunističnega kot do socialdemokratskega praktičnopolitičnega in nazorskega družbenega modela. Vendar so se nove stranke hitro birokratizirale in zapadle v že znano rutino ideološko-političnih shem, ki so jih povzročale napetosti med Vzhodom in Zahodom.

Tako se je v sredini šestdesetih let dvignil drugi, mnogo bolj radikalni val novolevičarstva, ki je v nasprotju s prvim (ta je razgibal predvsem delavska okolja, politične in sindikalne strukture) izviral iz intelektualnih, študentskih ter družbenokritičnih krogov. Aktualne teme so bile provokativni anarhizem, kitajska kulturna revolucija, uporniška čustvenost, miselnost Cheja Guevare ter humani protest Martina Luthra Kinga. Vrhunec je to gibanje doseglo v študentski revoluciji leta 1968, ki je bila zatrta s silo, kot tudi v dogajanjih v času praške pomladi na Vzhodu. Ta dva dogodka sta ustavila in demoralizirala novo levico, ki se je skušala vrniti k avtentičnim levim idejam (Sruk 1995, 217).

Nov zagon je levosredinska politika dobila s pojavom t.i. tretje poti, politično filozofijo, katere bistvo je v povezovanju prvin tržnega gospodarstva in aktivne, omejeno intervencionistične države. Gre za zavrnitev tako socializma kot *laissez-faire* ekonomije, poudarjajo pa se tehnološki napredek, izobraževanje in konkurenca kot vzvodi za doseganje

gospodarskega napredka in uresničevanje vladnih ciljev (Democratic leadership council 1998). Zagovorniki so v novih idejah videli spojitev načel socializma in kapitalizma ter preseganje sicer nasprotujočih si pogledov na družbeno realnost. Glavni cilj nove paradigme pa je bila ohranitev države blaginje s pomočjo reform, ki naj zagotavljajo ekonomsko stabilnost (Pierson 2002, 369–406). Idejno zasnovo tretje poti so kot izhodišče političnega delovanja povzele nekatere socialdemokratske in socialnoliberalne stranke in njihovi voditelji konec osemdesetih in skozi devetdeseta leta 20. stoletja. Najbolj znani predstavniki so Bill Clinton v ZDA, Laburistična stranka pod vodstvom Tonyja Blaira, Liberalna stranka v Kanadi ter stranka laburistov v Avstraliji (Democratic leadership council 1998). Politični projekt tretje poti je bil pogosto kritiziran tako z desne kot z leve. Konservativci in ortodoksni liberalci so kritizirali omejitve prostega trga, ki naj bi po njihovem bil popolnoma dereguliran, nekateri socialdemokrati in socialisti pa so zagovornikom novih idej očitali izdajo "levih" vrednot (Basham 2002).

2.1.2 Nova desnica

Izraz se je uveljavil po vzoru na termin nova levica. Pomeni desničarske skupine, ki so zunaj strank, ki veljajo v parlamentih za meščansko-desničarske. Nova desnica se je pojavila v sedemdesetih letih v visoko in srednje razvitih meščanskih demokracijah in ima vse značilnosti politične in nazorske desnice. Povezuje se s pojmi, kot so: avtoritarnost, konservativizem, bolj ali manj skrajni šovinizem, fašistoidnost. Pripadnik nove desnice se od pripadnika kake stranke z desnice razlikuje le po tem, da ni vključen v običajno organizirano stranko, in zato ni podrejen formalni strankarski disciplini, temveč pogosteje iracionalni avtoriteti in kultu osebnosti voditeljev novodesničarske skupine, ki ji pripada. Večina novodesničarjev iz sedemdesetih let je kmalu postala del kakšne večje stranke, nekateri pa so se pridružili različnim ekstremističnim skupinam (Sruk 1995, 216).

V času po 2. svetovni vojni sta v evropski politični filozofiji prevladovala dva glavna miselna tokova. Marksizem (pod vplivom Sovjetske zveze) in liberalno-demokratska paradigma (pod vplivom ZDA). Kljub temeljnemu nasprotju med obema pogledoma na urejenost družbenih razmerij je bila njuna skupna lastnost prepričanje v neizogibnost univerzalnega demokratičnega reda, ki bo in mora nastopiti, vera v "en svet", ki bo vase posrkal tudi nacionalne kulture in države. Ta univerzalistični in deloma egalitaristični model nove

svetovne ureditve so ostro zavrnila nekatera v šestdesetih letih porajajoča se novodesničarska gibanja (Warren 1994, 28).

Naloga evropske nove desnice je bila in ostaja tako v prvi vrsti braniti Evropo, predvsem njeno bogato kulturno identiteto pred ekonomsko in kulturno hegemonijo ZDA. Gre torej za poudarjanje etnične in zgodovinske razsežnosti, ki izhaja iz tradicije konservativizma, na kar je moderni, univerzalistični in transnacionalni konservativizem bolj kot ne pozabil. To je upor zoper brezoblično politiko in življenje ter upor zoper vrednote brez prave vsebine. Tako marksizem kot liberalizem škodita človekovi dobrobiti, saj vso njegovo bistvo izvedeta zgolj na ekonomsko korist in učinkovitost. Ključni sovražnik svobode po mnenju novodesničarjev nista marksizem ali liberalizem kot taka, nevarnost izhaja iz splošne naklonjenosti egalitarizmu (Sunic v Warren 1994, 28).

Sunic (v Warren 1994, 28) misel nove desnice razloži tako: "Anomalije in disfunkcije, ki nastajajo v sodobnih, liberalnih družbah so simptom zavrnitve in nepriznavanja prirojenih genetskih, zgodovinskih in nacionalnih razlik kot tudi kulturnih in nacionalnih posebnosti. Pomen teh razlik je nadomestilo mišljenje, da so vse razlike, ki obstajajo med ljudmi rezultat zgolj različnih kulturnih okolij."

Nekoliko drugače vidi razvoj fenomena nove desnice in desnice nasploh Kuzmanić (2003, 10–19).⁸ Novo desnico definira kot sintezo stare in srednje desnice, od katerih prevzame

⁸ Avtor loči vsaj tri vrste desnice, opredeljene skozi tri obdobja, v katerih so nastale. Loči jih torej s stališča časovnosti in obdobja zadnjih dvesto let. Tako govori o stari, srednji in novi desnici. Stara desnica je desnica, ki je nastala znotraj francoske revolucije (in jo je tudi sama pripravljala). Predstavlja zmagovito stran revolucije in se vzpostavi kot postmonarhični, republikanski, domnevno demokratični režim, novi red. Njeno obdobje se razteza vse od revolucije, skozi 18. stoletje in seže v velik del 19. stoletja. Konservativizem in stara desnica v tem obdobju sovpadeta (samo v tem obdobju), sta otroka in tudi starša moderne, ki zavržeta predpolitičnost, fevdalnost, monarhičnost, cerkvenost ... Tako pod staro desnico nikakor ne moremo šteti tistega, kar pomeni cerkveno, katoliško, protestantsko desno, saj je cerkveno v nekem smislu predmoderno politično, kar pomeni, da je tudi preddesno. Desnica je (še posebej stara desnica) moderni, sekularizirani, profani, od cerkve ločeni fenomen, cerkveno pa je predmoderni, verski fenomen. Osnova stare desnice je republikanizem in tudi že parlamentarizem (vladavina "Naroda"), ki je sprejet kot "Zakon", takoj ko je obglavljenje monarha sprejeto kot "dobro" in "dovoljeno". Z ideološkega pogleda stara desnica v veliki meri pomeni isto kot konservativizem, hkrati pa s pogleda vladavine pomeni novo oblast (obglavljenje kralja je opravila desnica, ne levica), režim, ki ni več podrejen cerkvi kot v predmodernem, predrevolucijskem času. Desnica je torej izpeljala ločitev cerkve od države skozi dolg proces emancipacije družbe (v ekonomiji, izobraževanju, znanosti ...), ki se postopoma vzpostavi kot suveren (družba organizirana kot "Narod") (Kuzmanić 2003, 10–19). Kot srednjo desnico Kuzmanić (2003, 19) opredeljuje različne vrste desnih oblasti, režimov, strank v 20. stoletju (v obdobju dvajsetih, tridesetih, štiridesetih let). Gre za razne oblike totalitarnega načina vladanja, ki se od stare desnice razlikujejo po tem, da ukinejo demokracijo (za razliko od stare desnice) in si prisvojijo vso oblast ter vladajo z nasiljem. Stara desnica stavi na parlamentarizem, stranke, volitve, zakon, red, tradicijo in družino. Srednja

dobre stvari in jih kreativno razvija naprej v smeri svobode, ki je temelj vsakega desnega projekta danes, saj je koncept svobode edini, ki se v pogojih moderne še lahko postavi po robu enakosti. Od stare desnice prevzame občutek za demokracijo, parlamentarizem, stranke in (vsaj navidez) verjame v zakone, a le toliko, kolikor ji ne zavezujejo rok (zakone zelo rada spreminja, sproža zakonodajne referendume, najpogosteje ob vprašanih državljanstev, torej enakosti). Ob tem trdno verjame v tradicijo, dojeta kot "našo" tradicijo, tradicijo "našega naroda" ipd. V tem se razlikuje od stare desnice in je hkrati podobna srednji. Svoboda pa je v tem pogledu vedno svoboda "nas", "naših". V času nove desnice postane vzorec vzpostavljenega tistega "mi" ("prvega") skozi izključevanje "drugega" nekaj, kar postane obče. Nova desnica je v primerjavi s srednjo postala neprimerno bolj senzibilna (sprejela je pravila demokracije) in je postala podružbljena, udomačena: ni več tuja, pač pa domača, pristna in zna dobro komunicirati z mediji. Ostro je zavrnila neofašizem (ki se loči od nove desnice, saj se ni prilagodil). Novodesničar je tako postfašist, je tisti, ki je sprejel "umazano meščansko igro in se pri tem počuti kot riba v vodi" (Kuzmanić 2003, 27). Področje nove desnice je ekonomija, menedžment, področja, kjer so koncentracije družbene moči največje. Ne smemo je iskati le ali predvsem na področju politike, saj to do neke mere celo zavrača. Največkrat jo najdemo na področju antipolitike, ko se bojuje zoper politiko in se počuti vzvišena nad njo in enakostjo. Za novo desnico je politika "umazana" in "pritlehna", zato se le-ta ne nahaja več na obrobju meščanskega življenja, temveč prebiva točno tam, v osrčju, postane njegov nosilec (Kuzmanić 2003, 28). Značilnost nove desnice danes je torej postfašizem, ki pa je negacija fašizma. Izključevanje teh dveh fenomenov je tako le navidezno (Kuzmanić 2003, 29).

2.2 Merila za razlikovanje levice in desnice – filozofski vidik

Sedaj, ko smo orisali zgodovinski razvoj levice in desnice, bomo skušali ugotoviti, katero merilo je tisto, ki v njunem bistvu loči oba pojma oziroma katere so tiste vrednote, značilnosti in poudarki, ki se na področju filozofske razlage koncepta vežejo na levico in desnico. Posebej izpostavljam razmišljanje italijanskega politologa Norberta Bobbia, ki je s svojo knjigo *Levica in desnica* vzpodbudil živahno razpravo o ključnih ideoloških razlikah, ki delijo

desnica vse to zavrne in odkrito sovraži (torej ni sovražna le do levice, temveč tudi do desnice). Ponovno odkrije kult voditelja (kot v predmoderni, ko je bil to kralj).

obe strani, hkrati pa je njegova razlaga močno vplivala na razumevanje bistva levo in desno usmerjenega nazorskega prepričanja o temeljnih družbenih razmerjih.⁹

Bobbio (1995, 19) kot edino možno merilo za razlikovanje med levico in desnico opredeli odnos do enakosti. Težnjo po enakosti dojema kot temeljno gibalno levih gibanj, le-to kot merilo razlikovanja pa sprejme kot izraz nekega skupnega, splošnega mnenja in soglasja (*communis opinio*), ki obstaja. Zato je različno stališče, na katerega se postavljajo ljudje, ki živijo v družbi, ko gre za ideal enakosti, ki skupaj z idealom svobode in miru tvori končni cilj, ki si ga ljudje želijo doseči in so se zanj pripravljene tudi boriti, najpogosteje uporabljeno merilo za razlikovanje med levico in desnico. Tudi koncept enakosti je relativen in ne absoluten, saj je treba pri razlagi enakosti in njeni uresničljivosti ter večji ali manjši zaželenosti upoštevati vsaj tri spremenljivke: subjekte, med katerimi naj bi delili dobrine ali obremenitve; dobrine ali obremenitve, ki naj bi jih delili; merila, na podlagi katerih naj bi jih delili (Bobbio 1995, 87–88). Če povzamemo, lahko rečemo, da se je pri vprašanju kakršnih koli prerazdelitev treba vprašati najmanj sledeče: "Enakost da, vendar pa med kom, v čem in na podlagi kakšnega merila?" (Bobbio 1995, 88).

Mogoče je razlikovati bolj ali manj egalitarne doktrine. Pri vprašanju splošne volilne pravice je tako volilna pravica za moške in ženske bolj egalitarna kot volilna pravica samo za moške. Glede na dobrine je socialna demokracija, ki državljanom ob političnih svoboščinah jamči tudi socialne pravice, bolj egalitarna kot liberalna demokracija. To razumevanje je nujno, saj tako bolje razumemo, da podmena, da je levica egalitarna, desnica pa neegalitarna, še zdaleč ne pomeni, da človek, ki hoče biti levičar, nujno prisega na načelo, da morajo biti vsi ljudje v vsem enaki. To je seveda utopija, h kateri se kljub vsemu bolj nagiba levica kot desnica, kljub temu pa trditev, da je levica egalitarna, še ne pomeni, da je egalitaristična. Nekaj je egalitarna

⁹ Preden je par desno-levo postal metafora v političnem besednjaku, je imel vsak od obeh izrazov dokaj stalno vrednotno konotacijo. Desnica je bila tako vedno pozitivno vrednotena, levica negativno, to pa je v glavnem izviralo iz verske simbolike, kjer so dobri posajeni na božjo desnico, slabi pa na levico (Bobbio 1995, 69). Desnica in levica sta antitetična izraza, že več kot dve stoletji v uporabi z namenom opisovati soočanje ideologij in gibanj, na katere se na izrazito konflikten način deli vesolje politične misli in delovanja. Drug do drugega sta izločujoča (v smislu, da nobena doktrina ali gibanje ne more biti hkrati desničarsko in levičarsko) in izčrpna (zato ker je lahko ob doslednem pojmovanju para neka doktrina samo levičarska ali samo desničarska) (Bobbio 1995, 33). Zdi se, da je človekovo razmišljanje nagnjeno k razmišljanju v parih, diadah oziroma nasprotjih, kar je bilo predmet raziskovanja mnogih vej znanosti od psihološke, sociološke, zgodovinske in biološke. Skoraj težko najdemo področje človekovega delovanja, ki bi ga ne obvladovala kakšna vseobsegajoča diada: v sociologiji družba-skupnost; v gospodarstvu trg-načrt; v pravu zasebno-javno; v umetnosti klasično-romantično in v politiki levo-desno. Nekatere diade so antitetične (kar pomeni, da so si v nasprotju), druge delujejo v harmoniji, kjer celota pomeni več kot le seštevek delov. Par desno-levo sodi k prvi skupini (Bobbio 1995, 34).

misel ali gibanje, ki skuša omejiti družbene neenakosti in narediti naravne neenakosti manj boleče, drugo pa je egalitarizem, pojmovan kot "enakost vseh v vsem" (Bobbio 1995, 91).

Med ljudmi obstajajo naravne razlike. Nekatere je moč omejiti, večine pa ni mogoče odpraviti. Podobno velja za družbene razlike. Lahko pa rečemo, da je status naravne ali družbene razlike, ki je odvisna od dejstva, da je bil nekdo rojen v takšni družini in ne drugačni, v tem delu sveta in ne v katerem drugem, različen od statusa, ki je odvisen od drugačnih sposobnosti, razlik v ciljih, ki jih je treba doseči ter razlik v naporu, potrebnem za to, da bi jih dosegli. Ko levici pripisujemo večji občutek za zmanjševanje razlik, s tem nočemo trditi, da hoče levica odpraviti vse razlike, desnica pa vse ohraniti, temveč zgolj to, da je levica bolj egalitarna, desnica pa bolj neegalitarna (Bobbio 1995, 93).

Ljudje so v nekaterih značilnostih enaki, v drugih se razlikujejo. Enaki so pred smrtjo, ker so vsi smrtni, vendar različni, ko gre za način umiranja. Enaki so v svojih fizioloških potrebah, različni po sposobnostih in hotenjih. In še bi lahko naštevali (Bobbio 1995, 94). Vendar je "navidezna protislovnost obeh izhodišč – ljudje so enaki, ljudje so neenaki – odvisna izključno od dejstva, ali pri opazovanju, ocenjevanju in sprejemanju praktičnih posledic postavljamo poudarek na tisto, kar jim je skupnega, ali raje na tisto, po čemer se razlikujejo" (Bobbio 1995, 94). Za egalitariste lahko torej trdimo, da so tisti, ki sicer ne prezrejo dejstva, da so ljudje tako enaki kot neenaki, vendar pa dajejo prednost in pripisujejo večjo vrednost, ko gre za dobro sožitje med ljudmi, tistemu, kar jih povezuje. Nasprotno so neegalitaristi tisti, ki sicer izhajajo iz istega dejstva, a dajejo prednost in pripisujejo večjo vrednost, ko gre za uresničevanje sožitja med ljudmi, njihovi različnosti. To pa je tudi bistvo razlikovanja med nasprotujočima frontama, ki ju zaradi dolgega izročila imenujemo levica in desnica (Bobbio 1995, 94). "Na eni strani so tisti, ki menijo, da so ljudje bolj enaki kot neenaki, na drugi pa tisti, ki so mnenja, da so bolj neenaki kot enaki" (Bobbio 1995, 94).

Nekatera druga merila oziroma značilnosti, ki naj bi se vezali na en ali drugi pol, Bobbio (1995, 19) zavrne kot neutemeljena. Odnos do nasilja oziroma nenasilja, kateremu naj bi bila levica bolj naklonjena, označi kot nezadostno merilo, celo napačno, saj je odpoved nasilju poteza lastna demokraciji nasploh, v okviru demokratičnega sistema pa je mogoče in legitimno mirno menjavanje desnih in levih vlad. Prav tako je neprepričljivo upodabljanje levice kot tiste usmeritve, ki se nagiba k ustvarjanju odprtih družb za razliko od zaprtih družb, ki preganjajo drugačne. Tudi odprte družbe živijo in se širijo v okviru institucionalnih struktur

demokratičnih ureditev, čeprav je po drugi strani res, da desničarska vlada v okviru demokratičnih pravil navadno sprejema ali zagovarja manj egalitarno politiko.¹⁰ Tudi Kuzmanić (2003, 15–16) je v svojem razmišljanju blizu Bobbiu. Zanj je ključnega pomena za razumevanje desnega kot fenomena razumevanja sveta razlaga, da obstaja nek večni red, naddoločujoča fiksnost, ki se je je treba držati. Ta red ni dan od boga (desnica je, kot sam meni, v izvoru sekularna), saj boga zavrže in se kot novo družbeno gibanje loči od cerkve. Razumljen je kot fiksiran na dva načina: na način narave (biologije, dednosti itd.) ali na način družbe (socialne, družbene vede). Značilna je na eni strani odprtost (do starega, sedaj mrtvega boga) in na drugi strani zaprtost, fiksnost, na ravni družbe tudi neprehodnost. To pomeni, da v družbi vlada red, po katerem so nekateri (skupine, narodi, rase ipd.) zgoraj, drugi spodaj. Ta hierarhija ni odvisna od boga temveč od "človeške narave". Obstaja torej neka nujnost, po kateri je družba taka, kot je, zato je enakost, kakršna koli že je, tujek. Ravno ta negacija enakosti je stalnica desnice in njen sestavni del. S tega gledišča je demokracija razumljena kot nekaj na meji sprejemljivega, nujno zlo, saj dopušča politiko, ki kot potencialna enakost odpira vrata sovražnikom desnice, torej različnim vrstam levice. Tako postane demokracija najpogosteje interpretirana zgolj v smislu "zakon in red". Posledično je elitizem njen sestavni del, izbranci te elite pa naj nas vodijo. Družba je dojeta kot skupnost "naših", "domačih".

¹⁰ Ko govorimo o zavzemanju za demokratično, odprto družbo, katere cilj je enako obravnavanje vsakega posameznika, se nujno srečamo z idejo liberalizma. Politični teoretiki se pogosto znajdejo v zagati, in sicer pri vprašanju ali spada liberalizem na levo ali desno stran kontinuuma, morda na sredino? Na to lahko odgovorimo samo z uporaba merila. Umestitev je odvisna od tega, katero dimenzijo za presojanje uporabimo. Če uporabimo dimenzijo človekovih svoboščin, pravic nasproti državi ter pravice posameznika, da samostojno odloča o pomembnih stvareh v svojem življenju, ki so pogosto, neodvisno od tega, ali so v določeni družbi take težnje razumljene kot naprednejše, lahko tudi izven ustaljenih norm in tradicije, potem lahko liberalce prištevamo k levi. Tudi načelo stroge ločenosti cerkve od države je liberalno načelo. Če pa uporabimo dimenzijo socialne naravnosti družbe (v smislu Bobbiove enakosti), vloge države, ki jo le-ta ima pri zagotavljanju blaginje državljanov (ena izmed poglavitnih idej liberalizma je tista o po obsegu čim manjši, čimbolj omejeni državi, ki skrbi zgolj za red in izvajanje zakonov v družbi ter postavlja okvire, tako na družbenem kot ekonomskem področju, aktivne vloge pa sama pri tem ne igra), potem lahko liberalce prištevamo k desnici. Enakost je v liberalnem pojmovanju razumljena predvsem v smislu enakosti pred zakonom, ne pa kot enakost v gmotnem položaju ljudi. Zato je v tem smislu liberalizem mogoče umestiti bliže desnici, saj do neke mere gmotno neenakost predpostavlja in jo celo vzpodbuja, s ciljem splošnega napredka družbe. Pogosto se pa liberalne stranke v političnem življenju obravnava preprosto kot sredinske. Berlin (v Bobbio 1995, 21) meni, da je liberalizem na levi, ker se upira pretirani moči oblasti, utemeljeni na sili izročila, v čemer vidi temeljno značilnost desnice. Hkrati trdi, da je avtoritarna oblast v Sovjetski zvezi dosegla, da je razlikovanje med desnico in levico postalo neuporabno, in sicer s tem, da si je prisvojila oznako levica. Pri tem pa Bobbio (1995, 21) opozarja, da je očitno, da prejšnja trditev kaže, da ima izraz "levica" za Berlina pozitiven pomen, čeprav ima lahko v resnici kot vsi izrazi političnega besednjaka, ki ni rigorozen, oba emotivna pomena, pozitivnega in negativnega, odvisno od tega kdo ga uporablja in v kakšni povezavi. Dejansko pa je liberalizem, ki ga ima Berlin v mislih (vanj vključuje tako Rooseveltov New Deal kot Atleejeve laburiste) v bistvu socialni liberalizem, ki ga od klasičnega liberalizma liberalno-libertarnih strank razlikuje egalitaristična sestavina, ki edina dopušča, da ga brez pomislekov uvrstimo med leve doktrine.

Pomemben vidik družbe je ekonomija, dojeta kot izhodiščno naravna, podtalna, kot tisto kar moramo šele zares "ubogati". "Dejansko je ekonomija tisto, v kar moramo verjeti kot v mit: če ne drugače, pa kot v 'nevidno roko', ki da nas vodi, ne da bi mi to hoteli" (Kuzmanić 2003, 16). Za svobodo, a proti enakosti, to je ključna opredelitev vseh desnic. Svoboda v tem smislu pomeni svobodo podjetništva, ekonomije. To tudi pomeni biti za družbeno (ne tudi politično) svobodo vseh tistih, ki so elita, ter ne dovoliti enakosti tistim, ki po naravi tega niso zmožni (Kuzmanić 2003, 16). Zmotno je torej misliti, da se desnica ne zavzema za svobodo. "Največja napaka, ki jo analitik sploh lahko stori, je misliti, da desnica ne stavi na svobodo, kot se to dozdeva nadebudnim, najpogosteje v družboslovno nemišljenje potunkanim levičarjem tako imenovane kritične provinience" (Kuzmanić 2003, 17). To, kar loči desnice, kar jih dela drugačne, se tako ne vzpostavlja na točki svobode, temveč na točki enakosti (Kuzmanić 2003, 17). Zdi se, da Kuzmanić s tem, ko vrednoto svobode poveže z desnico, ne misli čisto iskreno. Kakšna pa je svoboda, ki velja le za izbrance, za tiste, ki so elita, za tiste, ki ne dovolijo enakosti tistim, ki po naravi tega niso zmožni? Gre torej za kritiko desnice, ki ji avtor vrednoto svobode pripiše zgolj navzven, kot nekaj, za kar se desnica na semantični ravni morda res zavzema (kot zavezanost demokraciji), v resnici pa je ne ceni in vzpodbuja.

Po mnenju drugih, npr. Foa, pa je svoboda in ne enakost temeljna vrednota leveice, saj je "svoboda konstituiranja najmočnejša prvina navdihovanja leveice v tem stoletju, hkrati pa bi bilo nevelikodušno trditi, da desnica pomeni neenakost" (Foa v Bobbio 1995, 22). Nasprotno temu svobodo kot temeljno vrednoto Ray (2004, 74) pripiše desnici, ne levici. Opozarja, da je osrednja in ključna poteza, ki opredeljuje desnico v preteklosti in danes, zavzemanje za osebno svobodo nasproti veliki, močni državi. Temelj takega stališča išče v tistem, kar imenuje *konservativna psihologija posameznika*, iz katere izhajajo prepoznavna, konservativna politična stališča, ki nadvse cenijo osebno svobodo. V bistvu gre za realistični pogled na svet, človeka in družbo. Človekova narava je izvorno prej slaba kot dobra, kar kaže celotna človeška zgodovina in gorje, ki ga ljudje drug drugemu povzročajo. Ker je tako, izhajajoč iz nezaupanja do sočloveka, si posameznik želi čim več svobode, čim manj zunanjih (državnih) spon, ki bi ga omejevale. Rečeno drugače, svoboda je tisto, kar konservativizem in z njim desnica najbolj cenita, realizem pa vzrok, zakaj to najbolj cenita.

Vidimo, da so stališča posameznih avtorjev o ključnih potezah leveice in desnice lahko diametralno nasprotna. Svobodo, kot tisto merilo, ki ga lahko uporabimo pri razlikovanju med levico in desnico Bobbio (1995, 22–23) v celoti zavrača, saj meni, da je tisto, zaradi česar

neko osvobodilno gibanje postane levo gibanje (pri tem Bobbio še na misel na pride, da bi ideal svobode nekritično pripisal desnici), cilj oziroma rezultat, ki si ga zastavi, to pa je rušenje despotskega režima, utemeljenega na neenakosti med tistimi, ki so na družbeni lestvici zgoraj, ter tistimi, ki so spodaj, režima, ki ga dojemajo kot nepravilno ureditev, nepravilno pa zato, ker je neegalitarna, ker je vzpostavljena kot hierarhična. Hkrati pa je to boj zoper družbo, "v kateri so nekateri sloji privilegirani, se pravi boj za obrambo in za uveljavljanje družbe pravno, politično in socialno enakopravnih, boj proti najbolj splošnim oblikam diskriminacije, kot so tiste, ki jih navaja tretji člen italijanske ustave, ki upravičeno velja za najbolj pomemben prispevek levih strank k oblikovanju naše ustavne listine. Vse osvobodilne vojne same po sebi še niso levičarski boji ali samo boji levice, začeni s samim odporom, v katerem so sodelovali tudi ljudje in gibanja, ki niso sodili k levi (na primer De Gaulle v Franciji)" (Bobbio 1995, 23). Kar pa zadeva povezovanje desnice z neenakostjo, avtor poudarja, da desnica ni neegalitarna zaradi neke zlobne nakane, njene nravi (zato ta trditev tudi ni moralna sodba), temveč zato, ker ne zatrjuje le tega, da neenakosti med ljudmi ni moč odstraniti ali pa jih je moč odstraniti le za ceno dušenja svobode, marveč tudi to, da so neenakosti koristne, ker pospešujejo nenehen spopad za izboljšanje družbe (Bobbio 1995, 23).

Laponce (v Bobbio 1995, 70) trdi, da se razlikovanje med desnico in levico konec koncev razpleta v razlikovanje med svetim in posvetnim, znotraj katerega je prostor za druge razlike, kot je razlika med hierarhično in egalitarno ureditvijo, med tradicionalizmom, naklonjenim kontinuiteti, ter stališčem, ki je bliže novemu, naprednejšemu, zasuku in diskontinuiteti. Posebej poudarja znano misel, da je vera na desni, ateizem pa na levi. Vse omenjene predpostavke Laponcea Bobbio (1995, 70–72) zavrne kot neustrezne in delne, posebej ko gre za prepoznavanje desnice. Tako kot v Evropi obstaja starodavno izročilo reakcionarne desnice, ki je verska, obstaja tudi ateistična in poganska desnica, ki vero zgolj instrumentalizira, da bi si z njo pridobila prednosti v boju za oblast. Lahko pa omenimo tudi predstavnike desnice, ki vere ne uporabljajo ne v ta ne drugi namen in so v svojih pogledih preprosto laicistični (tak je na primer Vilfredo Pareto, ki so ga zaradi posmeha verskim prepričanjem primerjali z Voltairom). Podobno nepopolno in netočno pa je nekritično pripisovanje ateističnega, neverujočega pogleda na življenje in družbo levi. Prav versko navdahnjeni egalitarizem je imel v preteklosti pomembno vlogo v revolucionarnih gibanjih za večjo enakost. In obratno – obstaja dolga zgodovina neegalitarne misli, ki obravnava egalitarizem in njegova politična dosežka demokracijo in socializem kot razkrojevalni posledici krščanskega pridigarstva (naj omenimo zgolj Nietzscheja).

Drugo merilo za razlikovanje desnice in levice uporabi Confrancesco (v Bobbio 1995, 73). Po njegovem tradicija prevzema prevladujočo funkcijo pri opredeljevanju desnice, medtem ko naj bi bila značilna poteza levice emancipacija. Ključno pri opredeljevanju z namenom, da leto ne bi bilo naključno in slučajno, je pomikanje razmisleka o opredelitvi v smeri individualizacije duhovnega stališča, navdihovalne zamisli ali na kratko "duše" tistega, ki se okliče za pripadnika desnice ali levice. Tako naj bi dušo desnice bilo moč izraziti z geslom: "Nič ni zunaj tradicije in proti njej, vse je v tradiciji in z njo" (Bobbio 1995, 74). Če pa se zgodi, da kdo ugotovi, da so načini bivanja desnice različni, je to odvisno od različnih pomenov, ki jih pripisujejo tradiciji. Desnica in levica pa seveda nista absolutna koncepta, temveč le "dva mogoča načina za katalogiziranje različnih političnih idealov in zatorej tudi ne edina in tudi ne vselej najbolj značilna" (Confrancesco v Bobbio 1995, 75). S tega stališča, ko oba izraza uporabljamo v njunem šibkem pomenu kot opisovanje določenega političnega ravnanja in ju ne razlagamo kot izraz poslanstva, ki ostaja nespremenjeno ne glede na trenutni sistem vladanja, s tega stališča je torej "človek desnice tisti, ki ga skrbi predvsem vprašanje, kako rešiti tradicijo; človek levice pa tisti, ki ima v prvi vrsti namen osvoboditi svoje vrstnike verig, ki so jim jih vsilili rasni, cehovski, razredni in drugi privilegiji" (Confrancesco v Bobbio 1995, 75). Vendar Bobbio (1995, 78) podvomi v ustreznost para tradicija-emancipacija kot tisti določnici, ki ustrezno opisujeta levico in desnico. Nasprotje tradicije naj bi ne bila emancipacija temveč inovacija in narobe, nasprotje emancipacije naj bi ne bila tradicija ali konservativnost, temveč ureditev, ki je vsiljena od zgoraj, na primer paternalistična oblast. Obstaja pa v splošnem razlikovanje med konservativci in progresivci, vsaj v idealnem razlaganju, lastnost parlamentarnega sistema in naj bi bilo pogosto poglobitno razločevanje med dvema nasprotnima parlamentarnima silama.

Ravelli (v Bobbio 1995, 83) podaja zanimivo razmišljanje o konceptu levo-desno. Levica in desnica po njegovem nista absolutna koncepta, temveč relativna. Tako nista vsebinska ali ontološka in tudi nista notranji "imanentni" vrednoti političnega. Sta preprosto kraja v političnem prostoru in predstavljata politično topologijo, ki nima nobenega opravka s politično ontologijo. Ravelli (v Bobbio 1995, 70) tako pravi: "Nihče ni na desnici ali levici v tistem pomenu besede, v katerem za nekoga rečemo, da je komunist, liberalec ali katolik." Pomeni, da levica in desnica nista kategoriji, ki bi označevali enkrat za vselej določene vsebine. Označujeta vsebine, ki so glede na čas in razmere različne. Levica je torej to, kar je, glede na tisto, kar je desnica. To, da sta desnica in levica nasprotji, pomeni preprosto to, da ni

mogoče biti levica in desnica obenem, a vendarle nič ne pove o vsebinah nasprotujočih si strani. Nasprotje ostane, čeprav se vsebine obeh polov spreminjajo (Bobbio 1995, 84).

Relativnost, ki izhaja iz koncepta levo-desno, se pokaže tudi, ko ugotovimo, da nedoločnost vsebin in njihova morebitna gibljivost dopušča, da lahko neka levica v razmerju do desnice s pomikom proti sredini postane desnica v razmerju do levice, ki je ostala nepremična, obratno simetrično pa velja tudi za desnico. V politologiji sta poznana primera "levičarjenja" in "desničarjenja", pri katerih ima težnja po pomikanju v skrajnosti za posledico oblikovanje levice, ki je še bolj radikalno na levi kot uradna levica, in bolj na desni kot uradna desnica. Tako levi ekstremizem imanentno potiska levico na desno, desni ekstremizem pa desnico na levo (Bobbio 1995, 85). Ne gre torej za enkrat za vselej določene vsebine.

Drugače o merilih za razlikovanje razmišlja Sartori (1976, 299), saj meni, da teh meril sploh ni mogoče opredeliti. Levo in desno sta zanj namreč prazni kategoriji. Ugotavlja, da na naravo in razumevanje levega in desnega kot političnih kategorij, in s tem tudi na razlike med konceptoma, v največji meri vpliva ideološka imaginacija. Trdi, da je uspeh levice v času po 2. svetovni vojni in njena vrednostna vnaprejšnja pozitivnost posledica poraza fašističnih desničarskih režimov, upada religioznosti (Kristus je simbolično vedno na božji desnici), kar veže demokracijo, prihodnost in mladost z levico. Ker narašča vrednostno neravnovesje med levim in desnim, čustveni element teh oznak prevlada nad spoznavnim, poznavalnim. Zato postaja razlikovanje v celoti ideološko. Po Downsovi (v Sartori 1976, 299) teoriji so ideologije instrumenti za nižanje stroškov informacij. Obstaja pa točka, kjer je to zniževanje tako drastično, da element informacije v celoti preprosto izgine. Takrat lahko o prostorskih predstavah govorimo kot o ideoloških in o ideološkem prostoru, ki je tem bolj ideološki, kolikor bolj sta izraza levo in desno čista poveljevalna ali slabšalna okrasna pridevka. Navezave na določene politike ostanejo, vendar značilnost prostorskih predstav je, da jim manjka semantično-pomenskega sidrišča, torej pomenske določnosti, omejenosti. Pogosto se par liberalno-konservativno omenja kot podoben paru levo-desno. Vendar prvemu paru ne moremo preprosto odvzeti njegove pomensko-informacijske vsebine, levo-desno se pa zdita kot prazni škatli, ki jih lahko napolnimo po želji. Obstaja na primer zadržek pri označevanju stalinizma kot liberalnega, pri izrazu levica tega zadržka ni. Skozi zgodovino sta bila izraza levo in desno zelo obtežena, nabita s kulturnim in religioznim pomenom. Vendar se te oznake zlahka "nalepijo" in "odlepijo", saj jim manjka pomenske podlage (Sartori 1976, 300).

Bobbio (1995, 85) te razlage ne sprejme. Tema, ki se pojavlja v vseh različicah razmišljanja o desnici in levici, je tista o nasprotnosti med vodoravnim ali egalitarnim pogledom na družbo ter navpičnim in neegalitarnim pogledom. Gre za različne interpretacije in poglede na urejanje družbenih razmerij, nasprotovanj ali zagovarjanj načela enakosti, nasprotovanj, ki so pojmovana zdaj kot neegalitarno načelo, zdaj kot hierarhično ali avtoritarno načelo. Če poudarimo bistveno – vse se vrti okoli načela enakosti oziroma neenakosti. Enakost je tako edino merilo, ki se upira zobu časa, merilo, ki izvira iz "čvrste vrednote enakosti ali ključnega pomena enakosti kot vrednote" (Bobbio 1995, 86). Zato desnica in levica nista prazna koncepta in ne "prazni posodi, ki ju je moč napolniti s poljubnim blagom" (Bobbio 1995, 85).

2.3 Merila za razlikovanje levice in desnice – politološki vidik

Potem ko smo spoznali temeljne filozofske poudarke, ki v izhodišču ločijo oba pojma, se bomo sedaj podrobneje osredotočili na fenomen političnega prostora (definiranega kot kontinuum levo-desno) in točke, ki jih posamezni avtorji izpostavljajo, ko opredeljujejo levo in desno usmerjeno politiko. Če smo v predhodnih poglavjih levico in desnico proučevali z zgodovinskega in filozofskega vidika ter skušali prepoznati ključne vrednote, ki ju določajo, se bomo sedaj v večji meri osredotočili na politološki vidik. V okviru tega bomo skušali ugotoviti, katere so tiste značilnosti, ki se v praksi (na področju ekonomije, socialne politike ipd.) kažejo kot bodisi levo ali desno opredeljeno politično (strankarsko) delovanje. Pogosto imajo različni avtorji svoje videnje levice in desnice, opisujejo in opredeljujejo ju na več načinov ter prisojajo različne značilnosti v odvisnosti od časa in prostora, ki na to vplivata. Kljub temu pa obstajajo nekatere splošno sprejete predpostavke, izhodišča, ki so se uveljavila in so prevladujoča.

Pojem politični prostor označuje latentno prostorsko strukturo, ki pogojuje percepcijo strank, odnos ljudi do njih ter posredno njihovo delovanje v neprestani volilni tekmi (Listhaug in drugi v Kropivnik 1994, 59). Uvrstitev posameznika znotraj tega prostora, ki je največkrat definiran kot kontinuum levo-desno, torej na premico, ki zarisuje politični zemljevid, naj bi odražala splošni odnos oziroma stališče, ki ga nekdo ima o socialni in ekonomski strukturi družbe (Eisinga in Franses 1996, 345). Izraza levo in desno na področju politične teorije pa tudi širše tako označujeta določeno opredelitev posameznikovih stališč, političnih ideologij ali političnih strank na navideznem kontinuumu. Gre za ponazoritev in poenostavitev prikaza obstoječih razmerij ter stanja v družbi, natančneje v politiki, na katerega vpliva nešteto

različnih dejavnikov in okoliščin, z namenom opredeliti ali izluščiti tista razmerja in poteze, ki obstajajo ves čas in so torej trajne. Predpostavlja se torej nasprotje v stališčih, dejanjih, interesih ... med pripadniki tistih, ki so na levi, in tistih na desni. Sartori (1976, 298) imenuje delitev levo-desno prostorsko predstavo, katere edina posebnost je razvrstiti objekte drug zraven drugega, torej horizontalno v enodimenzionalni ravnini. To pa ni v svojem bistvu nič drugega kot prostorski arhetip.

Knutsen (v Fink-Hafner in Krašovec 2006, 91) je preko poglobljene raziskave razvil pluralistično teorijo o levi in desni. Meni, da ima koncept levo-desno veliko absorpcijsko moč, saj so bile skozi različna zgodovinska obdobja in različne kontekste izvornemu razumevanju leve in desne dodane nove dimenzije in razumevanja, nastale so t.i. nove desne in leve. Nadalje tudi on poudarja, da je koncept levo-desno najbolje možno opredeliti preko vprašanj ekonomskih vrednot in interesa v družbi (temu dodaja širše razumevanje pomena religioznosti in sekularnosti). Omenjene identifikacijske točke naj bi pri opredeljevanju leve in desne veljale tudi v prihodnje in ostale bistvo konflikta med obema poloma, čeprav se je s pomikom strank leve sredine nekoliko v desno v zadnjih dveh desetletjih v Evropi jasna meja med levo in desno precej zbrisala.

2.3.1 Kaj je levo in kaj desno

Leksikon politike (Sruk 1995, 182) pravi, da danes pomeni levo sinonim za politično in idejno usmeritev z demokratično naprednejšo vsebino.¹¹ Sruk (1995, 182) nadalje meni, da je mogoče opredelitve, kot so levičar, levičarstvo, ultralevičarstvo ipd. brez večjih težav, tveganj in zmot uporabljati predvsem v ustaljenem, izdiferenciranem političnem prostoru oziroma v stabilizirani in pregledni politični situaciji. Nenazadnje tudi demokracija ustrezno deluje le, če so subjekti oziroma dejavniki v njej ustrezno programsko in konceptualno artikulirani ter javno legitimirani. V državah z dolgo demokratično tradicijo se ljudem ni težko znajti, kar zadeva levo in desno. Tako povprečen britanski volivec ve, da so na levi laburisti, ki se zavzemajo predvsem za to, da bi dobičke iz velikih poslov ustrezno razdelili ljudem preko vladnih socialnih programov; tako kot ve, da desno sestavljajo predvsem konservativci, ki menijo, da mora vlada poskrbeti za to, da se razcvetijo posli, ljudi pa je treba ustrezno

¹¹ V ta okvir šteje komunistične, socialistične in socialno-demokratske stranke (Družboslovje v Sruk 1995, 182).

spodbujati, da poskrbijo sami zase.¹² Tako je v starih demokracijah. Človek brez posebnih poizvedovanj izve vse poglobitno o levici in desnici, o tej ali oni stranki na eni ali drugi strani. Fink-Hafner in Krašovec (2006, 92) levico opredelita kot skupek vrednot, ideologijo in skupino političnih igralcev, ki kot vrednoto podpirajo socialno enakost; socialno enakost opredeljujejo kot cilj javnih politik; podpirajo idejo o sodelovanju čim širšega kroga ljudi tako na področju politike kot tudi ekonomije. Glotz (v Bobbio 1995, 103) levico opredeli kot silo, ki si prizadeva za omejevanje logike trga, ali bolj previdno, za iskanje racionalnosti, ki bi bilo skladno s tržnim gospodarstvom. Tako je njen namen vzbujanje občutljivosti za socialno vprašanje, za podporo socialni državi in nekaterim demokratičnim institucijam. Kot cilje navaja tudi čas novih svoboščin, dejansko enakost žensk, varstvo narave in življenja ter boj proti nacionalizmu. Diaz (v Bobbio 1995, 103) kot oznake, ki določajo levico, omenja večjo nagnjenost k redistributivni gospodarski politiki in politiki proporcionalnega izenačevanja, oprtega bolj na delo kot kapital; večje upoštevanje tistega, kar je javno in skupno, kot tistega, kar je zasebno in individualno; premoč vrednot, kot sta kooperacija in sodelovanje nad vrednotami soočanja in konkurence; večjo pozornost do novih družbenih gibanj in njihovih mirovniških, ekoloških in feminističnih zahtev; skrb za dejansko uresničevanje človekovih pravic, še posebej tistih, ki zadevajo odrinjene na rob; vztrajanje pri prvenstvenem pomenu vseh osnovnih potreb, kot so: zdravje, šola, stanovanje; večja občutljivost in mednarodna naklonjenost revnim, odvisnim in zaostalim območjem; avtonomijo svobodne volje in razumnega razpravljanja zavoljo ustvarjanja kritične etike in preobrazbe, ki naj ne bi bili vsiljeni z argumentom avtoritete ali z dogmami verskih organizacij, podprtih s karizmatičnim ali tradicionalističnim značajem.

Tradicionalno, evropsko razumevanje pojma levece loči med skrajno (komunistične stranke) in zmerno levico (socialdemokracija). Obe strankarski družini levih strank imata o določenih vprašanjih podobna stališča, medtem ko se pri nekaterih temah bistveno razlikujeta. Tako je obema lastno zavzemanje za enakost, javno lastnino, državo blaginje ter ideje o medsebojnem sodelovanju pri ekonomskih in političnih odločitvah (čeprav gre za različne koncepte soupravljanja delavcev v podjetjih in organih lokalne samouprave). Ključna razlika, ki deli

¹² Tudi to pa je zgolj teoretična predpostavka, ki ima z realnostjo včasih bolj malo skupnega. Prav na primeru Velike Britanije lahko omenimo primer pojava t.i. "thatcherizma", konservativne politike britanske premierke Margharet Thatcher iz osemdesetih let 20. stoletja. V njenem času se je vloga države v javnem življenju ter ekonomiji zaradi precej avtoritarnega vodenja v bistvu povečala, povečal, in ne zmanjšal, se je tudi obseg javne uprave, tako kot tudi stroški, čeprav je izhajala iz teoretičnih predpostavk monetarizma, ki predpostavlja zelo omejeno vlogo države, v tem okviru samo nujne posege na trg z zagotavljanjem ustrezne količine denarja, slabitev sindikatov itd.

komunistične in socialdemokratske stranke, je v stališču do načina oziroma strategije, s katero je mogoče omenjene cilje doseči. Komunisti se zavzemajo za revolucijo, socialdemokrati za postopne reforme. Poleg tega komunistične stranke niso naklonjene cerkvi in veri, pravzaprav ju v večji meri sploh ne dopuščajo, medtem ko so socialdemokrati pri teh vprašanjih strpnejši (von Beyme; Lane in Ersson v Fink-Hafner in Krašovec 2006, 91).

Leksikon politike (Sruk 1995, 63) izraz desnica opiše kot vedno bolj ali manj nenatančno, relativno in zato tvegano politično oziroma nazorsko opredelitev. Desnica je sinonim za politično in idejno nazorsko usmerjenost s pretežno konservativno vsebino. Desničarske stranke, gibanja in nazorske skupine v večji ali manjši meri vztrajajo pri družbenih, še posebej pri nacionalnih in verskih izročilih, so torej tradicionalistične in zato sprte z različnimi naprednimi stališči in težnjami. V socialnoekonomski politiki daje desnica prednost kapitalu pred delom ter spodbujanju tekmovalnosti in iniciativnosti ljudi v tem, da si pomagajo sami, pred vladnimi socialnimi programi. Po mnenju ljudi, ki so bliže desnici, tekmovanje ter iznajdljivost v prizadevanjih za optimalno preživetje in socialnoekonomsko uveljavljanje ljudi ustvarjalno aktivirata, medtem ko jih socialno podpiranje pasivizira. V državah s stabilnim, izdiferenciranim strankarskim sistemom sestavljajo desnico konservativne, nacionalistične in tradicionalistične stranke, ki se nazorsko tesno povezujejo z verskimi ustanovami in njihovimi socialnopolitičnimi ter npravstvenimi pojmovanji. Na skrajnem robu desnice so različne fašistične stranke in skupine. V posameznih državah obstajajo različne vrste tega, kar imenujemo desnica, čeprav se med seboj lahko zelo razlikujejo.

Na ekonomskem področju Hibbs in Anderson (v Budge 2000, 108) kot levo usmerjene stranke opredeljujeta tiste, ki se v večji meri zavzemajo za višjo zaposlenost, desno usmerjene stranke pa bolj skrbi inflacija. Laver in Hunt (v Budge 2000, 108) levico povezujeta z naklonjenostjo do javnega, državnega premoženja, torej lastništva države v gospodarskih družbah, desnica pa temu nasprotuje, saj meni, da je država slab gospodar in je zasebno lastništvo bolj učinkovito. Klingemann in drugi (v Budge 2000, 108) s pomočjo analize povojnih strankarskih programov ugotavljajo, da je levica trajno naklonjena državnemu poseganju, intervencionizmu (v gospodarstvu, zdravstvu itd.), socialni blaginji in miru, gibalno desnice pa je zavzemanje za svobodo, tradicijo in obrambo. Tudi Lambert (1988, 386) v svoji raziskavi ideoloških orientacij kanadskih volivcev kot levo stališče označuje tisto, ki je naklonjeno delovanju institucij javnega sektorja, katerih naloga je zagotavljati vsaj približno ekonomsko in socialno enakost med ljudmi ter skrbeti za skupno dobro družbe kot celote. Kot

desnici naklonjeno stališče opredeli tisto, ki je naklonjeno tržnemu mehanizmu kot instrumentu, s katerim je na najboljši možen način doseči cilje, ki jih ima tako družba kot celota kot tudi posameznik. Temeljna naloga države je tako zagotoviti prosto in učinkovito delovanje trga ter skrbeti za kar se da omejeno poseganje javnih institucij v ta mehanizem (Ogmundson v Lambert in drugi 1988, 386).

Sartori (1976, 301) meni, da obstaja znotraj delitve levo-desno pravzaprav več multiplih dimenzij razvrstitve, ki so odvisne od kriterija, ki je lahko ekonomski, socioekonomski, ustaven, populističen in v skrajnem primeru brez kriterija. Glede na ekonomski kriterij levo pomeni državni nadzor (v skrajni obliki ekonomski kolektivizem) in desno tržni sistem, ki temelji na zasebni lastnini. Glede na socioekonomski kriterij je levica naklonjena socialnemu skrbstvu, socialnim politikam in izenačevanju, desnica ne. Obstajajo pa tudi področja neekonomske narave, ki jih lahko podobno spravimo pod omenjene oznake: to so zakoni, varnost in vprašanja reda, ki jih lahko skupaj označimo kot ustavni kriterij, glede na katerega skrajna levica in desnica delujeta kot protisistemska opozicija, ustavna levica in desnica pa se razlikujeta glede na to, kako isti zakoni delujejo na socialno neenakost. V petdesetih letih se je levico povezovalo s spremembami, družbenimi gibanji, medtem ko je desnica pomenila ohranjanje statusa quo. Vendar je ta kriterij izgubil svojo moč, predvsem zaradi protekcionističnega delovanja sindikalnih gibanj.¹³

Med različnimi definicijami avtorjev torej obstajajo razlike. Opazimo, da se nekateri pri opredeljevanju leve in desnice osredotočajo zgolj na ekonomsko-socialno sfero, drugi koncept levo-desno razumejo širše, v smislu splošnega nazorskega dojetja, kamor spada tudi odnos do vere, napredka, medsebojnega sodelovanja itd. Kljub temu pa se tudi skozi te opredelitve v nekem smislu potrjuje Bobbiova teza o odnosu do enakosti kot ključnem merilu razlikovanja. Težko bi namreč oporekali trditvi, da imajo vse omenjene definicije vendarle nekaj skupnega, ne glede na to, da so nekatere zastavljene širše od drugih. Vse namreč na nek način govorijo o tem, da je levo opredeljena politika v odnosu do konkretnih družbenih vprašanj, delovanja in pojmovanja bolj naklonjena vzpostavljanju ali ohranjanju vsaj določene

¹³ Naj tukaj vendarle opozorimo na nekoliko nekonsistentno stališče Sartorija. Če pogledamo pozorno, vidimo, da čeprav sprva zavrne razvrščanje levo-desno kot popolnoma neustrezno (o tem smo pisali v prejšnjih poglavjih), v nadaljevanju ne more ubežati temu, da bi sam spregovoril o značilnostih leve in desnice. S tem naredi natančno tisto, na kar opozarja Bobbio (1995), ko omenja glasne kritike posameznih teoretikov o koncu diade. Čeprav jo ves čas zavračajo, ji ne morejo ubežati. S tem, ko jo nenehno omenjajo in kritizirajo, jo paradoksalno oživljajo in delajo še pomembnejšo.

ravni enakosti med ljudmi kot desno opredeljena politika, naj se zavzemanje za ta cilj kaže skozi različne poudarke na področju ekonomske, socialne, spolne, narodnostne ali katere druge vrste javnih politik.

Iz vsega, kar smo spoznali, bomo sedaj zgoščeno, na podlagi konkretnih tematik, podrobneje povzeli tiste ključne značilnosti v stališčih in dejanjih pripadnikov levih in desnih strank, ki obe strankarski družini v največji meri delijo pri opredeljevanju do pomembnih vidikov človekovega življenja in skupnosti, v kateri živi. Podrobneje bomo torej predstavili značilno leva in desna stališča.

Ekonomski intervencionizem – Laissez-faire ekonomija

Gre za bistveno vprašanje ekonomske politike države. Temeljna razlika je v odnosu do stopnje ekonomske pobude, ki naj jo ima država na področju gospodarstva. Povedano drugače, gre za to, v kolikšni meri naj se država s svojimi politikami vpleta (intervenira) v gospodarstvo s ciljem doseči ugoden gospodarski in socialni položaj (Wikipedia 2008). Desne stranke so tako naklonjene delovanju prostega trga, ki je s svojo "*nevidno roko*" najboljši mehanizem reševanja gospodarskih težav, medtem ko levica v večji meri zagovarja državni intervencionizem, ki je nujen zaradi anomalij in nastalih neenakosti, ki jih trg sam ne zmore odpraviti. Gre za poenostavitev, saj se v praksi oba koncepta mešata. Tako je danes v zahodnih demokracijah uveljavljen mešani tip, kjer ima glavno vlogo trg, vendar pa država z različnimi instrumenti bolj ali manj vpliva na delovanje trga, postavlja pravila ter s fiskalno, z monetarno in različnimi socialnimi politikami pomembno sooblikuje ekonomski podsistem.

Več države – Manj države

Pojma "več" in "manj" se nanašata na odnos in iz tega izhajajočo politiko, ki jo zagovarja posamezna skupina do obsega države, državne uprave. Za ponazoritev le-tega se največkrat uporablja število javnih uslužbencev, brez zaposlenih v vojski, policiji in sodstvu. Gre torej za obseg javne uprave na področju ekonomske in socialne politike, pri čemer velja, da se v splošnem desnica zavzema za kar se da omejen obseg uprave in s tem povezanih stroškov oziroma privatizacijo državnih podjetij, ki so zmožna po tržnem načelu bolje in ceneje opravljati posamezne javne zadeve, za katere je sicer pristojna država. Težko sicer rečemo, da se levo usmerjene stranke zavzemajo za čim večji obseg državne administracije, saj je to

načeloma nezaželen pojav, vendar pa je levica s svojim dojemanjem vloge države, ki naj jo ta ima v družbi, z nalogami, ki naj jih opravlja za ljudi na socialnem, zdravstvenem, izobraževalnem področju, vsekakor bliže temu, čemur pravimo obsežna javna uprava.

Soupravljanje delavcev – Omejene pravice

Levo usmerjene stranke in gibanja so tradicionalno bolj naklonjene interesu delavstva, zagovarjajo sodelovanje delavcev pri vodenju podjetij in upravljanju produkcijskih sredstev ter se borijo za višje plače (Hughes 2003). Desno usmerjene stranke se v večji meri omejujejo na zagovarjanje pravice delavcev do plače, ki izhaja iz podmene, da delavec prodaja svojo produktivnost na trgu dela, delodajalec pa je tisti, ki organizira delovni proces, poskrbi za osnovni kapital ter sredstva produkcije, upravičen pa je tudi do dobička, ki iz tega izhaja.

Enakost v stanju – Enakost v priložnostih

Bobbio (1995, 19) kot edino možno merilo za razlikovanje med levico in desnico opredeli odnos do enakosti, o čemer pišemo v predhodnih poglavjih. Tako levica kot desnica pogosto izpostavljata enakost in svobodo. Razlika je ta, da imata različne interpretacije obeh idealov oziroma različna izhodišča. Enakost v stanju oziroma rezultatu, za kar se zavzema levica, je egalitaristični ideal s ciljem odpraviti razlike v materialnem stanju med posamezniki. To pomeni približno enakost v dohodkih in premoženju. Enakost v priložnostih, čemur je bolj naklonjena desnica, označuje pristop, katerega cilj je ustvariti tako socialno okolje, ki bo omogočalo vključevanje vseh ljudi v socialne aktivnosti, kot so: izobraževanje, zdravstveno varstvo, zaposlovanje; in pri katerih nekatere nespremenljive lastnosti posameznika ne bodo pomembne za njihovo uresničevanje. Medtem ko je enakost v stanju relativno lahko merljiva, je enakost v priložnostih precej težje. Vsi se namreč rodimo v drugačno okolje, v različno premožne družine z različnimi dohodki, zato so neenakosti zaradi dedovanja in prenašanja bogastva na naslednje generacije do neke mere že določene. Tudi dostop do posameznih socialnih ugodnosti, kot sta zdravstvo ali izobraževanje je vsaj do neke mere odvisen od enakosti v stanju. Zato zagovorniki enakih priložnosti kot možnega pokazatelja stopnje te enakosti pogosto omenjajo enakost v stanju oziroma dohodku, premoženju, ki je odraz stopnje enakosti v priložnostih. Relativno večji enakosti v stanju se je mogoče približati na več načinov. Med njimi so najpogostejši progresivna davčna obremenitev in vzpodbujanje mehanizmov države blaginje (Wikipedia 2008). Približno enaka porazdelitev bogastva lahko

precej zmanjša relativno stopnjo revščine in prispeva k večji družbeni koheziji. Vendar pa zagovorniki enakih priložnosti opozarjajo, da pretirana enakost v dohodkih, kjer imajo vsi približno enako, ne glede na različne sposobnosti in prizadevnost, vodi v večjo splošno revščino, ki se kaže v manjšem bruto proizvodu, saj tak sistem ne spodbuja posameznika, da bi delal več in bolje.

Sekularna država – Naklonjenost cerkvi

Razlikovanje med levimi in desnimi strankami, kjer so leve tradicionalno naklonjena strogi ločitvi cerkve in države medtem ko desne vsaj v določenih primerih bolj zagovarjajo cerkveni interes, ima globoke korenine v času zgodnjega obdobja evropske moderne, pravzaprav vse od rojstva razlikovanja na levico in desnico. Zagovorniki starega reda so bili namreč globoko povezani z Rimokatoliško cerkvijo in boj za ohranitev starih vzorcev vladanja je bil tudi boj za ohranitev vpliva cerkve kot pomembnega stebra moči starih sil (Wikipedia 2008). Danes je v modernih demokracijah stanje popolnoma drugačno. Ločitev cerkve in države je največkrat v ustavo zapisana kategorija, ki jo priznavajo vse pomembnejše politične sile. Kljub temu pa med strankami obstajajo take, ki so cerkvenim interesom naklonjene bolj kot druge. Stranke s krščansko vsebino so v Evropi stalnica in največkrat spadajo med najmočnejše stranke, tvorijo pa tudi najmočnejšo politično skupino v Evropskem parlamentu.¹⁴

Naprednost – Konservativnost

Čeprav je povezovanje desnice in konservativnega pogleda na družbo in nasprotno, povezovanje levece z naprednejšim, inovativnejšim, precej pogosto, v večini politoloških analiz omenjeno razlikovanje ni deležno posebne pozornosti. Pogosti so primeri strank ali vlad, ki bi jih po več kriterijih lahko opredelili kot levo usmerjene, čeprav se hkrati zavzemajo za precej konservativne, tradicionalne vrednote in obratno. Vendarle pa obstaja splošno prepričanje o tem, da desnica prevladujoče nasprotuje političnim, ekonomskim in socialnim spremembam, levica pa jih podpira.

¹⁴ To je Evropska ljudska stranka in Evropski demokrati (EPP-ED), ki združuje krščanske demokrate, konservativce ter ostale desno-sredinske stranke iz vse Evrope (<http://www.europarl.europa.eu/>).

2.4 Desne in leve politične stranke na Slovenskem skozi zgodovino

Spoznali smo, da obstajajo različne opredelitve desnice in levice, različna merila in poudarki, ki jih avtorji izpostavljajo, ko opisujejo oba pojma, vendarle pa so si v samem bistvu vse definicije do neke mere podobne. Zato bomo sedaj skušali ugotoviti, katera so tista merila, po katerih je v preteklosti v Sloveniji v kontekstu družbenih cepitev prišlo do razvrščanja na kontinuumu levo-desno, katere stranke lahko glede na to uvrščamo na desnico in katere na levico. Da bi to dosegli, se moramo ozreti nazaj in spoznati razvoj strankarstva na Slovenskem vse od nastanka prvih zametkov političnih strank v 19. stoletju do pojava modernih strank v devetdesetih letih 20. stoletja.

2.4.1 Prehod iz 19. v 20. stoletje

V času prehoda iz fevdalizma v kapitalizem so se tudi na Slovenskem začeli razvijati procesi in pojavi, ki jih lahko štejemo za predhodnico modernih političnih strank. Sredi 19. stoletja so se oblikovali nekateri temeljni ideološko-političnih strujanj, ki so zaznamovala slovensko politično dogajanje vse do 2. svetovne vojne. Prva taka nasprotja so v zgodovino pisju znana kot spopad med mladoslovenci in staroslovenci v okoliščinah marčne revolucije in pomladi narodov leta 1848. Mladoslovenci so se zavzemali za ideje liberalizma, za Zedinjeno Slovenijo in enakopravnost slovenskega jezika v avstrijski državi. Staroslovenci so imeli bolj konservativne nazore (mladoslovenski liberalizem je bil zanje preveč radikalen) in po mnenju mladoslovencev preveč avtoritarnega političnega voditelja Bleiweisa (Grdina v Fink-Hafner 2001, 80). Spopad med mlado in staroslovenci je v bistvu že bolj ali manj izoblikoval zametke političnih cepitev med liberalizmom in konservativizmom (politično katolištvo), oboje pa je bil izraz vstopa meščanstva v posodabljajočo se politično življenje znotraj avstrijske države (Fink-Hafner 2001, 80). Proces nastanka in oblikovanja prvih strank je tekel postopoma, vse od konca 19. stoletja do dvajsetih let 20. stoletja.

Druga polovica 19. stoletja je bilo torej obdobje, ko se je začel kazati oster razcep v duhovnih vrednotah med katolištvom in svobodomiselno usmerjeno inteligenco na Slovenskem. Konec 19. stoletja so se ta nasprotja izrazila tudi v politični sferi (v ideološkem in strankarskem delovanju) kot spopad med klerikalizmom in liberalizmom. Po ustanovitvi konservativne (Katoliška narodna stranka, ki se pozneje preimenuje v Slovensko ljudsko stranko) in nato liberalne stranke (Narodna stranka, ki se preimenuje v Narodno napredno stranko), je nastala še socialdemokratska stranka (Jugoslovanska socialdemokratska stranka), ki je vnesla v

politični prostor še bolj liberalne, svobodomiselne ideje kot liberalci. To se je kazalo v zahtevah po laični šoli in ločenosti cerkve in države (Kos v Fink-Hafner in Krašovec 2006, 78). Od tod izvira izrazito negativen odnos slovenske katoliške cerkve do socialdemokracije na Slovenskem (Fink-Hafner in Krašovec 2006, 78).

To je bilo tudi obdobje nacionalnega prebujenja po vsej Evropi in tudi v Avstro-Ogrski, katere del so bile takrat slovenske dežele, je bila nacionalna integracija pomembno vprašanje, okrog katerega so potekali ideološko-politični spopadi. Liberalci (takratna levica) so zagovarjali centralizem, izhajajoč iz prevladujoče vloge oblasti na Dunaju, konservativci (takratna desnica) pa določeno stopnjo avtonomije. Tako je bil odnos strank do nacionalnega vprašanja najpomembnejši kriterij za odločanje volivcev pri glasovanju, posledica tega pa je bilo stanje, v katerem je bila strankarska ideologija samo deloma razredno opredeljena oziroma je vplivala na izbiro volivcev manj kot drugje, kjer je bila pripadnost določenemu razredu, socialni skupini ključni kriterij za odločanje. V skladu z interesi kapitala, se je liberalno meščanstvo zavzemalo za centralizirano državo, to pa je hkrati pomenilo zanikanje nacionalnih teženj slovenskega naroda in podrejanje sprva avstrijski, nato še srbski prevladi. Nasprotno so konservativci in delavska levica (socialdemokrati) po krajšem obdobju odločanja sprejeli avtonomistično usmeritev (prehod iz 19. v 20. stoletje), ki se ji je v tridesetih letih pridružila tudi komunistična levica, ki je stranko oblikovala po razcepu delavskega gibanja leta 1920 na zmernejši socialdemokratski ter skrajnejši komunistični del. Sprva so bile nacionalne zahteve naslovljene na vlado na Dunaju, po razpadu Avstro-Ogrske in nastanku prve Jugoslavije pa je center nove oblasti postal Beograd, ki je v zavesti Slovencev vse bolj deloval kot simbol srbske prevlade. Tudi v novi državi so stranke obdržale stare usmeritve, torej liberalci centralistično in unitaristično, konservativci in socialdemokrati pa avtonomistično (Prunk v Fink-Hafner in Krašovec 2006, 78–79).

Drugo polovico dvajsetih let so zaznamovali razcepi znotraj posameznih ideološko-političnih taborov. Konservativni tabor je pod vplivom cerkvenega vodstva, ki je začelo uveljavljati program radikalne rekatolizacije in avtoritarno vodenje (*katoliška akcija*), razpadel na levi katoliški del (krščanski socializem) in katoliško desnico. Liberalni tabor, katerega osnovna usmeritev je bila antiklerikalnost kot tudi jugoslovanski centralizem, se je v dvajsetih in tridesetih letih razcepil, predvsem zaradi različnih pogledov na reševanje nacionalnega vprašanja. V dvajsetih letih je, kot rečeno, prišlo do razcepa tudi na delavski levici, ki je razpadla na socialistični in komunistični tabor. Socialisti so se zavzemali za reformizem, proti

komunizmu in klerikalizmu, proti cerkvi kot ustanovi, proti zgolj k dobičku usmerjenemu liberalizmu, za zakone, ki ščitijo delavca, demokracijo, sekularizacijo in laizacijo družbe, moderno šolstvo, proti fašizmu in nacizmu, a tudi za jugoslovanski unitarizem (KZSP v Fink-Hafner in Krašovec 2006, 79). Socialisti so imeli pred drugimi strankami pomembno prednost, saj so v glavnem delovali preko sindikata delavcev (Združena delavska sindikalna zveza Jugoslavije), ki je imel pod svojim okriljem kar dve tretjini organiziranega sindikalnega članstva. V tem času je imela komunistična stranka malo članov, njena prednost pred drugimi strankami pa je bila v tem, da je v tridesetih letih dojela pomembnost nacionalnega vprašanja za Slovence in temu prilagodila svojo politiko ter v času vojne organizirala oborožen odpor proti okupatorju (KZSP v Fink-Hafner in Krašovec 2006, 80).

2.4.2 Družbene cepitve do 2. svetovne vojne

Tak razvoj je pripeljal do nastanka mnogoterih družbenih cepitev, ki so se na slovenskem prostoru oblikovale do 2. svetovne vojne in so značilne tudi za družbe v razvitejših delih Zahodne Evrope, s to razliko, da so se na Slovenskem razvile s približno petdesetletno zamudo.¹⁵ To so predvsem cepitve, ki jih Lipset in Rokkan (v Fink-Hafner in Krašovec 2006, 81) uvrščata med cepitve nacionalne in industrijske revolucije. To so: center-periferija, država-cerkev, mesto-vas in delodajalci-delojemalci. Cepitev center-periferija je pogosto vsebovala tudi značilnosti razrednih bojev, saj so bili višji, meščanski sloji, bogatejši in so praviloma govorili nemško. To cepitev bi v okviru tedanjih večnacionalnih držav pogojno lahko imenovali tudi cepitev centralizem-avtonomija, ki je sicer v Avstro-Ogrski monarhiji in kasneje v Jugoslaviji bila veliko opaznejša kot na slovenskem prostoru, kjer se je izrazila v kratkotrajnem in dokaj šibkem delovanju nekaterih regionalnih strank (Fink-Hafner in Krašovec 2006, 81).

Cepitev cerkev-država je imela na slovensko politično življenje velik vpliv in je v veliki meri odražala stanje v družbi. Znotraj te cepitve je opaziti značilnosti razrednega boja med socialnimi skupinami, predvsem zaradi fevdalne narave katoliške cerkve in njene povezanosti z zemljiškim gospostvom. V času družbene modernizacije je ločitev cerkve in države postala

¹⁵ Teorije družbenih cepitev poskušajo pojasniti razmerje med družbenimi cepitvami in strankarskimi sistemi. Cepitve so opredeljene kot tista merila, ki ločujejo člane posamezne skupnosti ali podskupnosti na skupine. Pomembne družbene cepitve pa so tiste, ki delijo člane na skupine po pomembnih političnih razlikah v določenem času, na določenem prostoru in na podlagi katerih lahko vzniknejo konflikti (Lipset in Rokkan v Fink-Hafner 2001, 43).

predpogoj za moderno družbo, na prehodu med 19. in 20. stoletjem pa se je cepitev izrazila tudi na Slovenskem v nasprotjih med konservativizmom in liberalizmom in kasneje med konservativizmom na eni ter liberalizmom, socialno demokracijo in komunizmom na drugi strani (Fink-Hafner in Krašovec 2006, 81). Zahtevo po ločitvi je sicer najbolj poudarjala delavska levica, sprva socialdemokrati, nato komunisti.

Cepitev mesto-vas se je zaradi socialne strukture in politične kulture pretežno prekrivala s cepitvijo konservativno-liberalno, pri čemer so se znotraj mest vedno bolj kazala nasprotja med različnimi sloji prebivalstva. Delavci so tako najprej podpirali socialno demokracijo, nato tudi komuniste. Razvila se je cepitev med delodajalci in delavci, vidna v nasprotjih, ki so se krepila z naraščanjem meščanskega prebivalstva in števila delavcev. Nasprotja so imela tudi nacionalni značaj, saj je večji del meščanskega prebivalstva bilo nemške narodnosti (večina kapitala je bilo v njegovi lasti). Hkrati pa gre tudi za klasični razredni konflikt med liberalnimi in delavskimi strankami (Fink-Hafner in Krašovec 2006, 81).

Poglejmo torej podrobneje, znotraj katerih štirih omenjenih cepitev, ki so se izrazile v preteklosti, lahko opazimo točke ali merila na podlagi katerih so se oblikovale politične stranke in ki jih v tem kontekstu lahko uvrstimo na levo ali desno stran kontinuuma.

Cepitev center-periferija se je na političnem prizorišču izrazila kot nasprotje med liberalci, ki so v skladu z interesi kapitala zagovarjali centralistično usmeritev, in pripadniki ostalih treh strank (konservativci, socialdemokrati in komunisti). Stališč, ki so jih posamezne stranke zavzemale do nacionalnega vprašanja, kljub pomenu, ki ga je le-to imelo pri odločanju volivcev, ni mogoče interpretirati v smislu nasprotij med levico in desnico. Glede na to, da so se liberalci zavzemali za interese kapitala, ki je bil povečini v lasti višjih, meščanskih slojev, in da je ta cepitev vsebovala nekatere značilnosti razrednih bojev, pri čemer so se ostale stranke (predvsem socialdemokrati in komunisti) zavzemale za interese revnejših, delavskih in podeželskih slojev, torej večjo enakost in bolj pravično porazdelitev dobrin, bi to cepitev lahko razumeli tudi v luči nasprotij med levico in desnico, kjer liberalci pripadajo desnici, socialdemokrati in komunisti pa levici. To ne velja za stranko SLS (Slovenska ljudska stranka), katere politiko je določala katoliška cerkev, ki pa je bila sama kapitalsko zelo močna, hkrati pa ni bila odvisna od tujega, nemškega kapitala (kot liberalci). Za necentralistično usmeritev se je opredelila, ker je ocenila, da lahko na zaokroženem, politično

avtonomnem območju s pretežno podeželskim prebivalstvom slovenske narodnosti, kjer je imela prevladujočo vlogo, učinkoviteje zavaruje lastne interese in uveljavlja svoj vpliv.

Najpomembnejša je bila nedvomno cepitev cerkev-država. Znotraj te cepitve so se strankarska nasprotja izrazila najmočneje, v tem kontekstu pa je to dogajanje možno v več točkah opredeliti kot konflikt med levico in desnico. Tudi znotraj te cepitve je mogoče opaziti značilnosti razrednega boja med socialnimi skupinami, predvsem zaradi že omenjene fevdalne narave cerkve. Ugotovili smo že, da so stranke desnice tradicionalno bolj naklonjene interesom cerkve, stranke levice pa zagovarjajo njeno ločenost od države. Po tem kriteriju je stranko SLS mogoče umestiti na desno, še posebej pa to velja za dvajseta leta, čas radikalne in avtoritarne katoliške akcije. Ostale stranke, ki jih v tem pogledu lahko prištevamo k levici, so temu ostro nasprotovale. Tudi v smislu vrednot, ki so jih stranke zagovarjale, gre za klasičen boj med tradicionalnim, konservativnim (desnica) in naprednim, liberalnejšim (levica).

Cepitev mesto-vas je po svojih značilnostih blizu cepitvi center-periferija, pri čemer lahko večjo naklonjenost interesom mestnega prebivalstva pripišemo liberalcem, kasneje, z naraščanjem števila delavcev v mestih, pa tudi socialdemokratom in komunistom. Konservativci so se v večji meri zavzemali za kmete, razvoj podeželja, pomoč pri uvajanju novejših tehnik gospodarjenja, ustanavljanje kmečkih zadrug in hranilnic, za kar je posebej zaslužno t.i. Krekovo gibanje znotraj katoliške cerkve. Tukaj ne moremo govoriti o delitvi na desnico in levico, kvečjemu lahko znotraj katoliškega tabora opazimo delitev na levi (krščanski socializem, ki kasneje dejansko dobi lastno zastopstvo v obliki politične stranke) in desni del. Drugače je pri cepitvi delodajalci-delojemalci, kjer so liberalci zagovarjali stran kapitala, socialdemokrati in komunisti pa stran dela. To delitev se pogosto omenja kot enega izmed ključnih meril za razlikovanje med levico in desnico, hkrati pa to pomeni naklonjenost večji socialni enakosti, izenačevanju in delitvi dobičkov ne eni strani (levica – socialdemokrati, komunisti) in na drugi strani zavzemanje za čim nižje stroške delovne sile, višjo produktivnost in pravico do dobičkov s strani lastnikov (desnica – liberalci). Stranke SLS v tem pogledu me moremo uvrstiti ne na levo ne na desno, saj se je bolj kot za interese delavcev zavzemala za interese kmetov, njena vloga v mestih je bila manjša, hkrati pa je bilo premoženje, s katerim je razpolagala cerkev, ki ji je bila stranka blizu, v večji meri v obliki zemlje, gozdov, nepremičnin, manj pa v obliki drugih produkcijskih sredstev realnega gospodarstva, kot so tovarne, železarne ipd. in torej ni nastopala v vlogi delodajalca.

Značilnost v zgodovinskem razvoju slovenskega političnega in družbenega življenja je prepletanje družbenih cepitev. Omenili smo preplet različnih cepitev, ki se navezujejo na različne oblike reševanja nacionalnega vprašanja. Med obema vojnama je prišlo do prepleta celo treh različnih cepitev (liberalne-konservativne vrednote; centralizem-avtonomija; cerkev-država), ki so se pokazale v opredelitvi do priznanja posebnega položaja in pravic katoliške cerkve. Prišlo je do velike družbene polarizacije med liberalnim in katoliškim taborom (Fink-Hafner in Krašovec 2006, 82).

Ker so se torej omenjene, med seboj prepletene cepitve v veliki meri izrazile tudi v političnih nasprotjih skozi strankarske boje, lahko na podlagi tega pogojno opredelimo takratno levico in desnico. K levici lahko prištevamo Komunistično partijo, socialdemokrate ter v odnosu do posameznih vprašanj tudi liberalce (ko gre za vprašanje ločenosti cerkve in države, zagovarjanje naprednejših, liberalnih idej), ki pa jih zaradi naklonjenosti interesom kapitala lahko uvrščamo tudi na desnico. Vsekakor pa je večji del takratne desnice zavzemala konservativna in katoliško usmerjena SLS, ki je imela tudi največji vpliv. Uvrščanje strank na tak, splošno sprejet način je sicer relativno tvegano početje, predvsem zaradi velike vloge nacionalnega vprašanja pri opredeljevanju ljudi za posamezne stranke, hkrati pa se moramo zavedati, da govorimo o precej drugačni obliki strankarske demokracije od tiste, ki jo poznamo danes. Zato takratnih razmer ne moremo v celoti razumeti skozi današnji pomen in značilnosti, ki se vežejo na koncept levo-desno in tiste karakteristike, ki jih avtorji vsakemu polu pripisujejo danes. Najbolj očitna razlika je nedvomno v drugačni vlogi cerkve, ki jo le-ta ima danes v modernih demokracijah, kjer je načelo laične države zapisano v ustavi.

Do še posebej kompleksnega in izrazitega prepleta družbenih cepitev je prišlo tik pred 2. svetovno vojno, velika nasprotja pa so se ohranila tudi med in po koncu le-te. Gre za cepitve, ki so se pridružile že obstoječim in so potekale na črtah komunizem-protikomunizem, fašizem-protifašizem, aktivna narodna obramba-pasivna narodna obramba (zadržanost) in so se v nekaterih točkah pokrivalo s prejšnjimi cepitvami. Največjo podporo prebivalstva in s tem veliko mobilizacijsko moč je imelo protifašistično gibanje in oborožen upor proti okupatorjem, za kar se je zavzemala predvsem Komunistična partija (Fink-Hafner in Krašovec 2006, 82). Različen odnos do vprašanja, katero stran naj izbere slovenski narod med vojno in kakšno ravnanje je pravilno, odprt boj proti okupatorju ali sodelovanje z njim (z namenom zaustaviti moč komunistov, kar je bil predvsem cilj cerkve) je pomenil temeljno nasprotje, ki je bilo vzrok za vojno med Slovenci. Ta konflikt je imel daljnosežne posledice,

čepprav je bil v obdobju Jugoslavije skoraj v celoti zadušen. Vnovič se je izrazil po slovenski osamosvojitvi, torej po skoraj petdesetih letih, kar se označuje s pojmom "*kulturni boj*". Ta še danes vpliva na slovensko politično-strankarsko dogajanje in do neke mere onemogoča tudi opredeljevanje strank kot levih ali desnih.

2.5 Desne in leve politične stranke na Slovenskem danes

Če smo v prejšnjem poglavju obravnavali preteklost, se bomo sedaj osredotočili na sedanjost. Politični sistem vsake države ima svoje značilnosti in ustaljene prakse. Posamezna vprašanja in problemi imajo ponekod večji pomen, drugje manjšega. Tako so tudi opredelitve levega in desnega pola političnega prostora lahko različne. Kar v eni državi prištevajo k levici, lahko v drugi državi glede na stališča in uveljavljeno politiko velja kot tipično desna usmerjenost. Cilj tega poglavja bo ugotoviti, katera so tista merila, po katerih je danes v Sloveniji mogoče razvrščanje na kontinuumu levo-desno in v kolikšni meri opredelitve levice in desnice, ki smo jih spoznali, veljajo tudi za slovenski politični prostor.

S prevzemom oblasti in vzpostavitvijo socialističnega političnega sistema med in po 2. svetovni vojni je komunistična oblast onemogočila nadaljnji obstoj drugih strank in s tem preprečila izraz obstoječih družbenih cepitev v političnem prostoru. To je tudi vzrok, da v omenjenem obdobju ne moremo govoriti o strankah in razvoju strankarstva v modernem pomenu besede. Na prehodu v demokracijo konec osemdesetih let pa so se nekatere v preteklosti oblikovane cepitve in nasprotja ponovno pokazale v ideološko-strankarski obliki, nastale pa so tudi nove, za novejši čas značilne cepitve. V času tranzicije (predvsem devetdeseta leta, pa tudi v novem stoletju) so ostre ideološke cepitve bile vzrok za t.i. "*ideološko vročico*" (Sartori v Fink-Hafner in Krašovec 2006, 82), ključna delitev med strankami pa je ves čas potekala (in še poteka) na črti komunizem-protikomunizem, ki se pokriva s cepitvijo cerkev-država (Fink-Hafner in Krašovec 2006, 84). V obdobju slovenskega demokratičnega prehoda iz socialističnega sistema, pa tudi po njem, je v ideološki strukturi strankarskega sistema prišlo do mnogih sprememb. Medtem ko je bila po prvih demokratičnih volitvah leta 1990 slika slovenskega političnega prostora bipolarna in opredeljena s cepitvijo komunizem-protikomunizem, se je po volitvah leta 1992 vzpostavila tripolarna struktura, ki so jo sestavljale liberalna, socialdemokratska (Združena lista socialnih demokratov) in konservativno-klerikalna skupina strank (tudi s protikomunistično Socialdemokratsko stranko). Po volitvah 1996 je spet prišlo do bipolarnega stanja in krhkega

ravnotežja med strankami levega in desnega centra, ki je na trenutke spominjalo na zgodovinski razcep med liberalci in konservativci z začetka 20. stoletja. Volitve leta 2000 so prinesle še močnejšo prevlado levega centra (ki je v devetdesetih letih ves čas ohranjal določeno prednost kljub relativni izenačenosti), posledica tega pa so bila še ostrejša nasprotja med liberalnim in konservativnim taborom, ki so bila še posebej očitna pri vprašanih družbenih vrednot. Tako so volitve leta 2004 prinesle nekoliko presenetljiv ideološki in politični preobrat – zmago strank desne sredine (Fink-Hafner in Krašovec 2006, 93). Kontinuiran in nerevolucionaren demokratični prehod brez večjih pretresov, v katerem je bivša vladajoča stranka igrala pomembno vlogo, je razlog, da so stranke levega centra več kot desetletje prevladovale na politični sceni. To v večji meri kot za reformirano komunistično stranko (Združena lista socialnih demokratov – ZLSD, ki se kasneje preimenuje v Socialne demokrate – SD) velja predvsem za Liberalno demokracijo Slovenije – LDS (z nekoliko opaznejšo sredinsko usmeritvijo), ki je bila v prejšnjem sistemu na nek način notranja opozicija takratni oblasti (znotrajsistemska opozicija) in je nastala iz reformirane Zveze socialistične mladine Slovenije (ZSMS). Kljub konsolidaciji novih strank desne sredine so torej stranke, ki so izvirale še iz časov bivše države, v devetdesetih letih uspele zadržati približno enako podporo kot v času samega prehoda v demokracijo. Vrhunec so doživele na volitvah leta 2000 (po polletni vladavini strank desne sredine pod vodstvom Andreja Bajuka), ko so skupaj dobile nekaj manj kot 50 % glasov (Fink-Hafner in Krašovec 2006, 94).

Tako je v obdobju od osemdesetih let 20. stoletja pa do danes v razvoju političnega prostora opaziti tri večje diskontinuitete. Te so:

- zmaga koalicije Demos, opozicije takratni oblasti na volitvah leta 1990, ki je bila v bistvu posledica plebiscitarne odločitve za spremembo družbeno-političnega sistema. Demos je bil sicer notranje in ideološko precej heterogena zveza političnih sil, kar se je končno izrazilo v razpustitvi hitro po prehodu v demokracijo in neodvisnost;
- polletno obdobje vladavine desnih strank v Bajukovi vladi, kar pa ni bilo posledica zmage na volitvah, temveč izstopa ene izmed strank (SLS) iz vladne koalicije;
- občutna ideološko-politična sprememba po parlamentarnih volitvah leta 2004, ki je prva prava sprememba v moči političnih strank z različno ideološko usmeritvijo vse od leta 1992, ko so bile izvedene prve volitve po sprejemu nove ustave leta 1991 (Fink-Hafner in Krašovec 2006, 96).

Fink-Hafner in Krašovec (2006, 84) menita, da je slovenska strankarska arena skozi devetdeseta leta postajala vse bolj podobna strankarskim arenam v Evropi. Danes obstaja sorazmerno veliko strank, ki pokrivajo celotni ideološki spekter medtem, ko so stranke, ki izražajo skrajna stališča relativno šibke. Ponovno oživiljene tradicionalne vrednote so se izrazile v obstoju konservativnih strank s krščansko vsebino, ki imajo svoje volivce predvsem na podeželju, med kmečkim prebivalstvom. Na drugi strani so bolj sekularno usmerjene stranke, ki podpirajo interese gospodarstva in novonastale podjetniške elite. Nasprotje z začetka prejšnjega stoletja med liberalizmom in konservativizmom (klerikalizmom) se je pri koncu stoletja znova obudilo in še okrepilo, saj se je v času demokratičnega prehoda ta cepitev v veliki meri pokrivala s cepitvijo komunizem-protikomunizem. To pa je privedlo v poseben položaj slovensko socialdemokracijo. Zanimivo je tudi, da se v zahodnih demokracijah najpomembnejša cepitev, ki temelji na različnih ekonomskih interesih in vrednotah (konflikt delo-kapital) v Sloveniji ni docela izrazila, saj je veljalo tako imenovano Bobbiovo načelo "*liberalnega socializma*", ki so ga do določene mere povzele vse parlamentarne stranke.

Vse največje slovenske stranke se zavzemajo za človekove pravice in pravno državo, kljub temu pa se razlikujejo v nekaterih poudarkih in opredeljevanju do liberalnih vrednot.¹⁶ Pri posameznih vprašanjih so stranke desnega centra zavzele celo skrajno desna stališča kot v primerih t.i. izbrisanih, spoštovanja pravic romske skupnosti ipd. Nekaterim poskusom omejevanja svobodnega odločanja o rojstvih otrok in odločitev o splavu ter predlogom podaljšanja porodniškega dopusta z enega na tri leta (s čimer bi omogočili materam, da bi ostale doma v času, ko so otroci majhni), ki so prišli iz vrst strank desnega pola, so se ostale stranke uspešno uprle. Hkrati pa te stranke niso bile zmožne udejaniti nekaterih liberalnejših pobud, kot sta registracija istospolnih skupnosti, enakopravnost samskih žensk pri oplojevanju z biomedicinsko pomočjo itd. (Fink-Hafner in Krašovec 2006, 90).

Glede na dejstvo, da je socialna enakost v Sloveniji pripoznana kot pomembna vrednota in da je v preteklosti prihajalo do sorazmerno obsežnega sodelovanja delavcev in državljanov v procesih odločanja ter sorazmerno velike vloge države pri zagotavljanju splošnega

¹⁶ Pojem liberalizem je v Sloveniji v zadnjih letih dobil nekoliko negativen prizvok. Postal je namreč sinonim za pragmatično, h kapitalu usmerjeno politiko, ki se jo je pogosto povezovalo vrsto let najmočnejšo stranko (LDS). Hkrati pa se liberalistično logiko v današnjem kontekstu označuje kot egoistično politiko multinacionalnih korporacij globaliziranega sveta, zato enotne opredelitve liberalnih vrednot v Sloveniji danes ni mogoče enoznačno podati (Fink-Hafner in Krašovec 2006, 91).

blagostanja v družbi, lahko rečemo, da je levica v Sloveniji precej močna. Naj poudarimo, da tu ne gre za radikalno levico, ki bi se zavzemala za popolno odpravo socialnih neenakosti. V splošnem pa je vloga levih idej med slovenskimi strankami nekoliko dvoumna. V programih vseh parlamentarnih strank je moč najti določene socialdemokratske elemente, ki se v nekaterih primerih vežejo na krščansko-demokratske ideje. Zdi pa se paradoksalno, da sta bili stranki, ki sta se v devetdesetih letih opredeljevali kot socialdemokratski, zaradi ostrega razcepa na črti komunizem-protikomunizem nesposobni sodelovati, kaj šele združiti se v skupno stranko.¹⁷ Dodatno sta se profilirali in zarisali ločnice med sabo z različnim odnosom do Rimokatoliške cerkve ter nekaterimi vprašanji nacionalnega značaja (Fink-Hafner in Krašovec 2006, 92). V slovenskem primeru lahko levico, ki je pomembno (so)oblikovala družbeno in politično življenje v devetdesetih letih, opredelimo kot široko podporo "blagi obliki kapitalizma", ki v veliki meri uveljavlja načela države blaginje in zagotavlja sodelovanje širšega kroga ljudi pri ekonomskih in političnih odločitvah. Glede na to, da je bilo še leta 1996 več kot dve tretjini kapitala podjetij v rokah notranjih lastnikov (povečini delavcev, ki so svoje deleže dobili z lastninskim preoblikovanjem), do klasičnega industrijskega boja med delavci in delodajalci še ni prišlo. Prevladujoče stanje vrednot in političnih razmer v Sloveniji v devetdesetih letih bi lahko opisali kot splet liberalnega socializma, kot ga definira Bobbio, kar pomeni povezavo egalitarnega in liberalno levega centra ter tradicionalizma in katoliškega nazora. To pa so okoliščine, ki so za skrajno leve stranke, v manjši meri pa tudi socialdemokratske stranke, ki temeljijo na levih prepričanjih, precej neugodne (Fink-Hafner in Krašovec 2006, 92–93).

Fink-Hafner in Krašovec pri analizi slovenske politične arene upravičenosti rabe pojmov levo in desno ne problematizirata. Nekateri avtorji pa so do razvrščanja političnih strank na kontinuumu bolj zadržani. Še več, nekateri med njimi take poskuse opredeljevanja označujejo kot neustrezne za slovenski politični prostor, pojma levo in desno pa raje nadomestijo z drugimi pojmi.

Sruk (1995, 63) opozarja na potrebno previdnost pri razločevanju desnih in levih strank, ko gre za demokratične sisteme brez dolgoletne tradicije večstrankarstva, z določenim zaostankom v razvoju demokratičnih političnih institucij, kamor lahko prištevamo tudi

¹⁷ Krašovec (v Fink-Hafner in Krašovec 2006, 92) navaja, da so na začetku devetdesetih sicer potekali tajni pogovori o združitvi omenjenih strank (takratnih ZLSD in SDSS), a do resnih poskusov združitve ni nikoli prišlo.

Slovenijo. V teh *novih demokracijah* so stranke še neizčiščene, nekoliko zmedene in nenehno spreminjajoče se. "Zato desničarjev nikjer ni mogoče metati v isti koš" (Sruk 1995, 63). Medtem ko v starejših demokracijah lahko govorimo o zmerni desnici, desnem centru in o skrajni desnici, je to v novih demokracijah nekoliko težje. Znotraj desnih strank se pogosto pojavljajo izrazito levičarske skupine in pojmovanja, deklarirano leve stranke pa neredko zastopajo stališča, ki so nedvomno desničarska. Stranke z imeni, po katerih bi lahko sodili, da umeščajo stranke na levo, se pogosto skušajo predstaviti kot sredinske ali celo zmerno desne in obratno.¹⁸ Zato je v teh državah potrebno proučiti vsako stranko, vsako gibanje, nazorsko skupino posebej. Avtor poudarja, da to ne pomeni, da je v starih demokracijah zadeva popolnoma jasna, posebej ob ugovorih proti razvrščanju levo-desno, kljub temu pa lahko rečemo, da so stvari vsaj nekoliko bolj opredeljene, določene s tradicijo in dolgotrajnejšim razvojem. Treba je torej skušati ugotoviti, kaj je v vsaki od njih središčno, kaj levo in kaj desno. Na temelju te proučitve je šele mogoče z večjo gotovostjo uvrstiti določeno stranko na njej ustrezen prostor nekje med levo in desno skrajnostjo (Sruk 1995, 63).

Rus (v Sruk 1995, 63–64) meni, da pri nas razločevanje med levimi in desnimi strankami ni ustrezno, pač pa bi bilo slovenske stranke bolje razlikovati po tem, ali so po svoji vrednotni usmerjenosti liberalne ali neliberalne oziroma napredne ali konservativne. Potreben bi bil torej dogovor o tem, kaj sploh je leva in kaj desna vrednotna orientacija. Kot se sprašuje (Rus v Sruk 1995, 64): "So desničarji v Sloveniji tisti politično angažirani ljudje, ki se zavzemajo za dominacijo kapitala nad delom? Se morda razlikujejo od levičarjev po tem, da kako drugače pojmujejo delo in lastnino? So morda desničarji tisti politično zainteresirani in dejavni ljudje, ki se zavzemajo za kapitalizem, medtem ko naj bi levičarji bili za socialistično družbenost? Vsekakor je za adekvatne odgovore na tovrstna vprašanja potrebno vsestransko proučiti celotno politično in idejno strukturo, za katero gre." Sruk in Rus torej napotujeta na proučitev vsakega primera posebej, če želimo umestiti določeno stranko (skupino, posameznikovo stališče) na kontinuumu levo-desno. Jasno pa ostaja, da ne gre za absolutne kategorije. Tudi ko proučimo vsak primer posebej, lahko na podlagi tega trdimo zgolj to, da je stranka glede na nazorska izhodišča, programske temelje, delovanje v parlamentu ali vladi,

¹⁸ Na slovenskem primeru lahko omenimo stranko, ki se je dolgo imenovala Socialdemokratska stranka (SDS), glede na ime torej stranka z izraženo socialno, delavsko noto, torej levo usmerjeno. Vendar je javnost stranko ves čas dojemala kot stranko desnega centra, to pa je po več letih postalo tudi mnenje članstva in vodstva. Zato se je stranka leta 2003 preimenovala v Slovensko demokratsko stranko in se tudi z vključitvijo v Evropsko ljudsko stranko ter Internacionalo krščansko-demokratskih in ljudskih strank opredelila kot moderna desno-sredinska stranka. Podpredsednik SDS-a Milan Zver je program stranke označil takole: "To je izvorna, srednjeevropska desno-sredinska vrednotno-ideološka in programska vsebina" (Mladina, 9. oktober 2003).

stališčih, skratka v vsem, kar stranko opredeljuje in po čemer jo lahko sodijo volivci, prevladujoče levo, desno ali sredinsko usmerjena. Da bi to storili, potrebujemo merilo, kriterij, po katerem bo mogoče omenjeno sodbo podati.

Po mnenju Zajca (1994) je poskus razvrščanja slovenskih strank na kontinuumu levo-desno v devetdesetih letih kot tudi kasneje dokaj težavno početje, saj se vse stranke ne razvrščajo skladno s tradicionalnim kriterijem ideološkega razvrščanja. Takratna Socialdemokratska stranka Slovenije (SDSS) se na primer lahko uvršča na desno stran (kljub imenu), medtem ko se Slovenska nacionalna stranka (SNS) lahko uvršča po nekaterih programskih ciljih tako na desno kot na levo. Tudi Liberalno demokracijo Slovenije (LDS) bi glede na običajne kriterije razvrščanja lahko uvrstili med desne liberalce, čeprav so zaradi določenih povezav s civilno družbo iz preteklega obdobja ohranili nekatere elemente, ki jih uvrščajo bližje levici. Tudi iz vrste drugih razlogov Zajc (1994, 74–76) meni, da kriterij za razvrščanje slovenskih strank zgolj na lestvici levo-desno ni primeren, tudi zato ker se je izgubila mobilizacijska moč tako levih kot desnih ideologij. Glede na to predlaga model za razvrščanje, ki temelji na vrsti in naravi konfliktov v sodobni družbi in je povezan z dejanskimi možnostmi različnih skupin, da sodelujejo v procesu odločanja in z dejanskimi možnostmi razpolaganja z resursi. Prav tako je možno razvrščanje med strankami, ki se zavzemajo za bolj centralizirajoča in hierarhična pravila odločanja in upravljanja ter stranke s predlogi za bolj participativna in decentralizirajoča pravila. Prve stranke so bolj konservativne, lahko tudi populistične, zavzemajo se za poenostavitev razlik ali njihovo izključevanje, bolj hierarhično in avtoritarno odločanje, na drugi strani pa so tipično liberalne stranke, odprte do razlik in tolerantnejše do manjšin.

Tudi Vehovar (1994, 53) meni, da opredeljevanje in uvrščanje strank na kontinuum levo-desno v slovenskem prostoru nista najbolj primerna. Avtor je postavil hipotezo, da je dominantni družbeni razcep na Slovenskem simbolne in ne interesne narave. Meni, da je tako razumevanje plodnejše od do sedaj prevladujoče delitve na leve in desne. To pomeni, da v Sloveniji ne prevladuje konflikt med različnimi družbenimi sloji, temveč konflikt med skupinami različnih simbolnih usmeritev. Obstajata dve skupini, ki se na ravni političnega združujeta okoli dveh političnih strank, struj, katerih ima vsaka lasten sistem vrednot. Ti dve skupini imenuje liberalni in ljudsko-krščanski tabor. Kot Sloveniji primerno obliko reševanja konfliktov med različnimi skupinami omenja neokorporativizem oziroma konsociasijsko obliko neokorporativizma. Opravljene raziskave (npr. Luthar 1993 in Vehovar 1993) so

potrdile domnevo, da ima v Sloveniji prevladujoči družbeni razcep simbolno naravo. Slojevska struktura slovenskih političnih strank in kulturne usmeritve volilnih teles teh strank kažejo, da pripadnost določenemu sloju ne določa bistveno strankarske pripadnosti anketirancev in da je mogoče govoriti le o dveh kulturnih usmeritvah reprezentativnega vzorca slovenske populacije¹⁹ (Vehovar 1994, 56). Tudi ugotovitve iz longitudinalnih raziskav *Slovensko javno mnenje* (SJM) kažejo na pestrost podpore v vseh strankah v smislu socialnih skupin in na precejšen primanjkljaj stabilne socialne profiliranosti strank v Sloveniji, še posebej v prvih letih prehoda v demokracijo (Toš in drugi v Fink-Hafner 2006, 32). Vendar tudi v poznejšem obdobju ni prišlo do transformacije v stranke, ki bi zagovarjale zgolj interese posameznih socialnih skupin oziroma slojev, temveč so nadaljevale z nagovarjanjem čim širšega dela volivcev. Oba dominantna pola Vehovar (1994, 56) imenuje sprva tradicionalni in moderni, nato, da bi se izognil pejorativnemu pomenu, liberalni in ljudsko-krščanski. Pola kot desnega in levega zavrača kot neustrezna slovenski politični realnosti. V Sloveniji prevladuje neokorporativistična urejenost družbenih razmerij, kar pomeni udeležbo interesnih in drugih družbenih skupin pri oblikovanju različnih politik, ki poteka na bolj ali manj institucionaliziran način, na to pa se vežejo nekatere značilnosti konsociativne demokracije. Podoba je po Vehovarju (1994) približno taka. Politične elite v Sloveniji se povezujejo na podlagi zunanje ogroženosti (v preteklosti nevarnost vojaškega konflikta, zdaj gre za različne grožnje od zunaj, kar se izraža kot ksenofobičnost), časovne perspektive in usmerjenosti, ki jo določa preteklost (obračun s komunizmom), opredeljevanja do sveta, ki ga ponazarja pojem pravičnosti (izhajajoč iz nepravičnosti, ki so nastale v procesu privatizacije), avtoritarnega načina upravljanja zadev (personifikacija javnih zavodov in služb) in osredotočenosti na ravnanje pri odločanju ter političnega stila vodij in elit (politiki kot karizmatične osebnosti) (Vehovar 1994, 56).

Eisinga in Franses (1996, 345) menita, da se je v obdobju industrializacije in kasneje v postmoderni družbi pomembnost razredne narave strank močno zmanjšala. Stranke so postale t.i. *"polovi vse"* stranke (*"catch all parties"*), s ciljem nagovoriti čim širši segment volilnega telesa. Tudi to je razlog, da so številni politologi začeli dvomiti o smiselnosti diade levo-desno, saj so si stranke v svojih stališčih postajale vse bolj podobne, sredinske. Kljub temu

¹⁹ Glede na dobljene podatke Vehovar (1994, 56) nadalje domneva, da socialdemokracija na Slovenskem zaenkrat nima nobene prihodnosti. To naj bi veljalo tako za ZLSD kot za SDSS (članek je bil napisan leta 1994). Vsaj v tem pogledu lahko rečemo, da se je spričo podatkov iz opravljenih anket v zadnjem času, po katerih so socialni demokrati na prvem ali drugem mestu po priljubljenosti med strankami ter dejanske moči v parlamentu (kjer so v tem trenutku druga najmočnejša skupina), avtor v svoji napovedi zmotil. Ob tem seveda, da SDS že kar nekaj časa ne štejemo več med socialdemokratske stranke.

resnih empiričnih študij, ki bi omenjeno domnevo potrjevale, presenetljivo ni bilo opravljenih (Eisinga in Franses 1996, 345). Nasprotno, kljub kritikam, – izhajajočim bodisi iz slovenskega ali mednarodnega prostora – ki ves čas spremljajo uporabo kontinuuma levo-desno za ponazoritev političnih razmerij v sodobnih družbah in mnenjem, da je to v mnogočem preveč poenostavljen pogled na kompleksne in večrazsežne politične prostore, obstajata vsaj dva razloga, da ta koncept uporabljajo raziskovalci pri preučevanju razlik med strankami. Prvi razlog je empirične narave: raziskave so pokazale, da kontinuum levo-desno še vedno najbolj razlikuje stranke med seboj (Listhaug in drugi v Kropivnik 1994, 63). Drugi razlog je ta, da tako stranke same kot tudi volivci, uporabljajo ta kontinuum pri tem, ko se opredeljujejo in samoopredeljujejo. Kot je že sredi devetdesetih let ugotavljal Kropivnik (1994), je namreč tudi v Sloveniji "v zadnjih štirih letih prišlo do prvih 'sramežljivih' razlikovanj med levico, sredino in desnico, do stalnega in glasnega opredeljevanja za eno izmed teh kategorij (oziroma izpeljank, kot so desno-sredinski ipd.)" (Kropivnik 1994, 63). Zato anketirani z leti prepoznavajo postopno povečevanje razlik med strankami na ideološkem kontinuumu in robove kontinuuma kot legitimne. Uvrščanje strank na kontinuum levo-desno namreč služi predvsem preučevanju relativnih razlik med strankami v neki družbi, ne pa etiketiranju strank, pri katerem imajo skrajnosti vedno negativen predznak (Kropivnik 1994, 66). Zato je za volivce samoopredelitev na kontinuumu levo-desno še vedno zelo pomemben dejavnik pri glasovanju, ki služi poenostavitvi kompleksnosti političnega vesolja in posledično boljše in predvsem lažje razumevanje ter odločanje na volitvah (Freire 2006, 360). Sartori (1976) iz proučevanja različnih strankarskih sistemov sklepa, da več kot je strank, bolj je tekmovanje osredotočeno glede na levo-desno linearno (enodimenzionalno) pojmovanje in da je to pogostejše v sistemih, kjer so relativno pomembnejši in bolj izraženi ideološki vzorci v družbi, kar nedvomno velja tudi za Slovenijo. Enodimenzionalno pa je lahko tekmovanje tudi na različnih segmentih ali delih politik z nizko stopnjo ideološkosti, saj nobena stranka pogosto noče stopiti iz nje lastne dimenzije (poleg dimenzije levo-desno omenja še dimenzijo sekularno-versko, delo-kapital itd.). Vprašanje, ki si ga zastavlja, je, zakaj se zdi, da je dimenzija levo-desno prevladala nad drugimi. Odgovarja, da je zaradi poenostavitve, ki vlada v svetu množičnih komunikacij, masovne politike (*mass politics*), maksimalne vizualne poenostavitve in velike manipulabilnosti, ki iz tega izhaja, to nujno potrebno (Sartori 1976, 305). Tudi Lambert (1988, 387) meni, da ostaja koncept levo-desno, njegov pomen in razprava o kriterijih razvrščanja pomemben del simbolne identitete politike, ki na ta način poenostavlja sicer kompleksna razmerja.

Vendar pa Bobbio (1995, 43–44) opozarja, da se ključni razlog, zaradi katerega sta in bosta desnica in levica kot politični kategoriji preživeli kljub vztrajnemu zanikanju (poleg že omenjenih so najpogostejše kritike o nesmiselnosti razlikovanja po padcu berlinskega zidu in zatonu velikih ideologij ter tiste o preveliki poenostavljenosti koncepta, ki za vedno bolj zapleteno družbo, v kateri številni razlogi za navzkrižja ne dopuščajo več, da bi nasprotujoče si strani v celoti postavili na eno ali drugo stran, ni primeren), skriva v samem bistvu razlikovanja. Poglavitni razlog je drugačen od praktično-raziskovalnih razlogov, ki smo jih navedli zgoraj in ima tako politično kot zgodovinsko veliko večjo težo. Oba pola diade namreč "držita pokonci drug drugega: kjer ni desnice, ni več levice in narobe. Povedano drugače: obstaja desnica, ker obstaja levica, in obstaja levica, ker obstaja desnica" (Bobbio 1995, 43). Samo poimenovanje obeh koncev kot vemo, izvira iz francoske revolucije in je zanj krivo zgolj slučajno dejstvo. Gre za v bistvu precej banalno preprosto prostorsko metaforo, katere izvor je povsem slučajen in katere naloga je bila le v tem, da je pred dvema stoletjema dala ime trajni (taka pa je bila zato, ker je bila bistvena), dihotomni sestavi političnega vesolja. Ime se seveda lahko spremeni (kot npr. predlaga Zajc, op. T. K.), bistvena in izvorno dihotomna struktura političnega pa ostaja (Bobbio 1995, 62). Tisto, kar v demokraciji rojeva dualizem, je splošnega značaja – gre za načelo večine, zaradi katerega se v zvezi s sleherno kolektivno odločitvijo nujno oblikujeta večina in manjšina. V sferi politike lahko najdemo vrsto parov, ki jih glede na lastno stališče pripisujemo eni ali drugi strani, kot npr. prijatelj-sovražnik, resnično-lažno, grdo-lepo ipd. Vendar pa moramo te subjektivno izražene opredelitve razlikovati od para levo-desno, kjer imata lahko oba para tako pozitivno kot negativno konotacijo v skladu z ideologijami in gibanji, ki jih predstavljata, in ljudmi, ki si ju lastijo (Bobbio 1995, 68–69).

Da bi opazili, da je razlikovanje med desnico in levico še kako aktualno, je dovolj prelistati kak časnik, občasno poslušati radio ali gledati televizijo ter prebrati kakšno specializirano gospodarsko, politično ali sociološko revijo (Bobbio 1995, 16). "Kdor bi se lotil branja časnikov zato, da bi ugotovil, kolikokrat se besedici 'desnica' in 'levica' pojavljata že samo v naslovih, bi si nabral zelo bogat plen, med drugim tudi zato, ker oba izraza v izrazoslovju, ki ni samo obče, marveč tudi poljudno, zdaj ne uporabljajo več zgolj v političnem pogovoru, marveč sta segla na pogosto celo karikiran način na najbolj različna področja človekovega udejstvovanja"²⁰ (Bobbio 1995, 16). Prvo vprašanje, ki si ga postavimo, ko izmenjujemo

²⁰ Bobbio nekoliko ironično navaja besedilo znane popevke italijanskega pevcia Giorgia Gaberja z naslovom Desnica, levica (Destra, sinistra), ki omenja nasprotne pare, kot so: "Kopati se v kadi je desničarsko, prhati se pa

mnenje o nekem politiku, je največkrat vprašanje o tem, ali je z desnice ali z levice. Ne gre za vprašanje brez smisla. Seveda je jasno, da je med mogočimi odgovori tudi tisti, ki pove, da politik ne sodi ne na desnico ne na levico. Vendar "kako je mogoče ne zavedati se tega, da je odgovor 'ne da ne ne' mogoč samo v primeru, če imata izraza levica in desnica svoj pomen in če se tako vpraševalec kot tudi vprašani zavedata, kakšen je ta pomen, pa četudi samo približno? Kako lahko človek reče, da določen predmet ni ne bel ne črn, če nima nobenega pojma o tem, kakšna je razlika med obema barvama? Kako lahko človek reče, da nek ukrep vlade ni ne levičarski ne desničarski, če nima niti najmanjšega pojma o pomenu teh dveh besed, ali če meni, da sta ga nekoč imeli, da pa sta ga zdaj izgubili" (Bobbio 1995, 17)?

Tudi argument o preveliki poenostavitvi, ki izhaja iz razlikovanja levice in desnice Bobbio (1995, 36) zavrne. Razlikovanje namreč nikakor ne izključuje nastajanja neprekinjene črte, na kateri se med začetno levico in končno desnico ali obratno umeščajo vmesna stališča, ki med obema poloma zasedajo prostor, ki nosi ime "sredina". "V tem ni nič nenavadnega: med belim in črnim je lahko sivo; med dnevom in nočjo je mrak. Vendar pa sivina v ničemer ne zmanjšuje razlike med belim in črnim, kot tudi ne mrak razlike med nočjo in dnevom" (Bobbio 1995, 37). V modernih političnih sistemih sredina zaseda največji del političnega sistema in odriva levico in desnico na obrobje, vendar to v ničemer ne spreminja izvirnega koncepta, saj prav ta sredina obstaja zaradi njega, iz tega razlikovanja se napaja. Opredeljevanje vmesnega prostora služi bolj razčlenjenemu dojemanju sistema, saj omogoča razločevanje sredine, ki je bliže leVICI, oziroma leve sredine od sredine, ki je bliže desNICI, oziroma desne sredine itd. (Bobbio 1995, 37).

Čeprav Bobbio v večji meri analizira stanje v širšem evropskem političnem prostoru, so njegovi argumenti univerzalni, saj se v svoji razlagi osredotoči na samo bistvo razlikovanja in obstoja levice in desnice, neodvisno od časovne, geografske ali katerekoli druge določnice. Potemtakem lahko kontinuum levo-desno upravičeno uporabljamo tudi v analizi slovenske politične stvarnosti, ne samo iz praktičnih in akademskih razlogov, temveč zaradi same vsestranske narave političnega, iz katere izhaja njegova dihotomnost, ki rojeva levico in desnico. Zato bomo kontinuum tudi mi sprejeli kot to, kar je: poenostavitev sicer kompleksnega političnega sistema, ki izhaja iz različnosti v mišljenju ljudi o družbenih

levičarsko, zavojček Marlboroja je desničarski, pretihotapljen pa levičarski" (Gaber, Luporini v Bobbio 1995, 16).

zadevah, kar je predpostavka demokratičnega sistema vladanja. Poimenovanje razlik lahko spremenimo, vendar le-te kljub temu ostanejo.

V enem izmed prejšnjih poglavij smo spoznali različne opredelitve in merila avtorjev, ki jih uporabljajo pri razlikovanju med levico in desnico. Levico tako najpogosteje povezujejo z naklonjenostjo socialni enakosti, redistributivni gospodarski politiki, večjo naklonjenostjo delu kot kapitalu, dajanjem prednosti javnega nad zasebnim, večjo pozornostjo do novih družbenih gibanj in njihovih mirovniških, ekoloških in feminističnih zahtev, sodelovanjem nad konkurenco, zavzemanjem za dejansko uresničevanje človekovih pravic, napredkom. Značilnosti, ki jih največkrat pripišejo desnici, so v prvi vrsti naklonjenost zasebnemu lastništvu in delovanju prostega trga z omejeno vlogo države, vsaj do neke mere poudarjena konservativna stališča in tradicionalizem ter pogosto povezovanje z verskim izročilom in cerkvenimi institucijami.

Pri razlikovanju levice in desnice v Sloveniji so omenjena merila v bližnji preteklosti veljala le deloma. Tako veljavno merilo ni bila večja naklonjenost socialnemu izenačevanju na eni strani ter tržnemu delovanju in zasebni pobudi na drugi. Vzrok za to je v sistemu vrednot, uveljavljenem v Sloveniji, ki socialno enakost opredeljuje kot pomembno vrednoto in pridobitev, kar posledično izključuje nekritično ocenjevanje trga kot edinega regulatorja družbenih razmerij, ne glede na to, da le-ta kot temelj ekonomskega podsistema seveda ni sporen. Tako stanje je mogoče razložiti z razmerami v bivšem socialističnem sistemu, kjer je bila vrednota socialne enakosti povzdignjena nad vse druge ter posledično naklonjenostjo ljudi do bolj egalitarnega modela družbene ureditve, oboje pa je še danes pomembno vprašanje za slovenske volivce. To se v večjem ali manjšem obsegu izraža tudi v delovanju in stališčih vseh parlamentarnih strank, v splošnem nenaklonjenim socialnim razlikam (vsaj na deklarativni ravni), kar je vzrok, da je omenjeno merilo v slovenskem primeru neuporabno. Sledeč zgolj in samo temu kriteriju bi torej v Sloveniji v resnici težko govorili o desnici in levici, o kontinuumu levo-desno kot tistem konceptu, ki najbolje povzame politično stvarnost. V devetdesetih letih je prišlo do zanimivega položaja, ko je javnost največjo stranko LDS povezovala s kapitalskimi interesi in gospodarskimi elitami ter jo hkrati uvrščala na levico, medtem ko se nobene izmed strank desnega pola ni omenjalo v tem smislu.²¹ Socialdemokratska stranka, vodilna stranka desnice, je bila pogosto naklonjena (kot že ime

²¹ O prepoznavnosti slovenskih političnih strank kot desnih in levih sicer več v empiričnem delu.

pove) socialnim pobudam in interesom delavcev. Medtem je sicer prišlo do nekaterih sprememb (kot že rečeno Socialdemokratska stranka se je preimenovala in se opredelila kot desnosredinska stranka, LDS je razpadla na več delov, njena naslednica vendarle zavzema manj reguliranemu trgu in šibkejši državi naklonjeno stališče, stranka Socialnih demokratov postaja vodilna stranka levice, podobno kot v nekaterih drugih državah), kljub temu pa razmeroma široka socialna naravnost vseh strank za zdaj ostaja. Hkrati vse večji del kapitala prehaja iz državnega v zasebno lastništvo, saj proces lastninjenja, začel v devetdesetih letih, prehaja v sklepno fazo. Skladno s tem se pojavljajo interesi bolj naklonjeni prostemu trgu, manjšim davkom, omejeni vlogi države, pobude, ki preferirajo delodajalsko stran pred delavci, skratka interesi, za katere se tradicionalno zavzema desnica. Zato je v prihodnosti pričakovati, da se bo temeljna družbena cepitev uveljavljena na Zahodu, torej tista med delom in kapitalom, bolj izrazila. To se bo s časom (do neke mere se že je) nujno pokazalo tudi v usmeritvah posameznih strank. Obenem je k preglednejšemu strankarskemu prostoru in jasnejšim opredelitvam strank, ki veljajo v Sloveniji kot desne ali leve ter njihovem dejanskemu sledenju politikam, ki jih lahko glede na tradicionalne kriterije levo-desno opredelimo kot take, v precejšnji meri pripomogla zmaga desnih strank na volitvah leta 2004. Posledično so tudi te stranke postale vsaj v določeni meri povezane z različnimi kapitalskimi interesi, ki se pri vsaki vladi bolj ali manj izrazijo. Postale so naslovniki različnih interesnih skupin, lahko bi rekli, do so dobile svojo elito. Zavzemanje za politiko, ki jo lahko v nekaterih točkah opredelimo kot desno usmerjeno, je bilo razvidno iz različnih vladnih predlogov gospodarskih in davčnih reform, npr. ob predlogih o uvedbi enotne davčne stopnje (ki sicer ni bila uveljavljena), ob sprejetju manj progresivne davčne obremenitve ter ob napovedih dokončnega umika države kot lastnice iz gospodarstva (kar je bilo sicer izvedeno v manjši meri, kot je bilo najavljeno in pričakovano). Lahko rečemo, da je prva izvoljena vlada po letu 1990, ki so jo sestavile stranke desne sredine, na začetku sprejela dokaj prepoznavno desno politično usmeritev, ki pa je spričo velikega nezadovoljstva javnosti in moči sindikatov, v večji meri zvođenela.

Četudi v izhodišču sprejemamo odnos do enakosti kot ključni kriterij razlikovanja, pa smo s proučevanjem različnih opredelitev levice in desnice spoznali tudi, da se nanju vežejo še nekatere druge, širše razumljene značilnosti. Ena izmed njih je povezovanje desnice s cerkvijo in verskimi izročili ter pripisovanje sekularnega nazora levici. V tem kontekstu lahko v Sloveniji govorimo o najizrazitejši družbeni cepitvi na črti država-cerkev, ki se pokriva s cepitvijo liberalno (liberalna načela, sekularno usmerjene stranke, interesi gospodarstva,

podjetniška elita, napredek)-konservativno (krščanski etos, podeželje, tradicija), oboje pa ustreza cepitvi komunizem-protikomunizem. Prvo vrsto cepitve je v širšem smislu mogoče razumeti v luči delitve levo-desno; v slovenskem parlamentu obstajajo stranke, ki v svojih izhodiščih jasno izražajo navezavo na krščanske vrednote (najbolj med njimi Nova Slovenija – krščansko ljudska stranka – NSi, pa tudi SLS in SDS) in so v večji meri kot ostale stranke naklonjene interesom Rimokatoliške cerkve (npr. pri vprašanjih denacionalizacije in vračanja premoženja, uvajanja verouka v šole, uvajanja duhovniške službe v policiji in vojski itd.). Drugo vrsto cepitve, torej liberalno-konservativno je mogoče razumeti v kontekstu levo-desne opredelitve do tiste mere, do katere je liberalizem mogoče povezovati z levico. Kot smo videli, so sodbe o tem različne, vsaj v splošnem pa velja, da so tradicionalnim vrednotam liberalizma (ob tem puščamo odnos do enakosti ob strani), ki se nanašajo na napredek, svobodo posameznika v družbi ter ločitev cerkve od države, bliže stranke leve, ki jih je v tem smislu mogoče prepoznati tudi v slovenskem prostoru (npr. pri vprašanjih o dekriminalizaciji prostitucije in uporabe marihuane, nasprotovanje širjenju policijskih pooblastil ipd.). Desne stranke so v svojih stališčih tudi pri nas načeloma bolj konservativne (npr. pri vprašanjih o oploditvi z biomedicinsko pomočjo, registracija istospolnih skupnosti itd.).

Za povsem neustrezno merilo razlikovanja med desnico in levico pa lahko označimo delitev na črti komunizem-protikomunizem, čeprav je to v Sloveniji zelo razširjen kriterij razlikovanja med obema poloma. Levo in desno torej v Sloveniji v celoti ne pomeni tistega, kar izhaja iz teoretičnih predpostavk in kakršen pomen ima razlikovanje v nekaterih drugih državah, temveč je pri opredeljevanju pomemben tudi odnos posamezne stranke do medvojnega in povojnega dogajanja. Levica naj bi tako bila naklonjena partizanskemu upor, ki ga je vodila Komunistična partija, čeprav so posamezne stranke obsodile nelegitimen prevzem oblasti komunistov ter medvojno in povojno nasilje razredne narave, katerega cilj je bil prevzem nadzora nad družbo. Na drugi strani desnica bolj kritično obravnava delovanje komunistov in partizanov, opozarja na množico izvensodnih pobojev nad domobranci in do neke mere razume ravnanje ljudi, ki so se odločili za sodelovanje z okupatorjem. To naj bi se v takratnih razmerah zdela boljša pot za izognitev uničenju ter manjša nevarnost za obstoj slovenskega naroda. Kot rečeno, pa omenjene cepitve nikakor ne gre razumeti v smislu levo-desne opredelitve, kvečjemu ta cepitev še danes zamegljuje politični prostor in strankarska stališča do aktualnih družbenih problemov. To ne pomeni, da gre za nepomembno vprašanje, pomeni zgolj to, da se na to delitev vežejo nekatere druge vsebine, ki z njo nimajo nobene

zveze, resnična navezava strank na določene socialne skupine, katerih interese naj bi zastopale in kar v veliki meri tudi loči desne in leve stranke med sabo, pa za zdaj ni posebej močno izražena.

Če sklenemo, lahko rečemo, da ključno merilo razlikovanja med desnico in levico, merilo, ki ga v največji meri izpostavljajo tuji avtorji in je uveljavljeno kot poglobitna točka razlikovanja, v slovenskem političnem prostoru vsaj v bližnji preteklosti ni veljalo, medtem ko je nekatera druga merila mogoče interpretirati v tem smislu. Kljub temu je pričakovati, da se bodo tudi v tem pogledu slovenske politične stranke približale tistim iz držav z daljšo demokratično tradicijo in jih bo tako mogoče vzdolž kontinuuma levo-desno razvrstiti predvsem glede na stališča, delovanje in sprejete politike, manjšo vlogo pa bodo imeli nekateri drugi kriteriji, ki so predvsem simbolne narave. Nekateri znaki, da se slovenska politika razvija v smer, kjer je levica dejansko levica in kjer desnica v resnici igra vlogo desnice, so namreč relativno jasno vidni. Nenazadnje pa je tudi empirični del naše naloge namenjen iskanju odgovora na to vprašanje, torej v kolikšni meri se današnje opredeljevanje slovenskih političnih strank kot desnih ali levih sklada z opredeljevanjem, ki izhaja iz teoretičnih predpostavk, ki določajo značilnosti levega in desnega.

3 EMPIRIČNI DEL

Osrednji cilj empiričnega dela je ugotoviti, ali obstaja skladnost med zaznavami volivcev o razvrščanju političnih strank na kontinuumu levo-desno ter dejansko umeščenostjo strank na tem kontinuumu. Slednjo bomo ugotavljali na podlagi analize strankarskih programov. Osredotočili se bomo na dve stranki, ki po mnenju volivcev spadata na levi in desni pol slovenskega strankarskega prostora in hkrati v parlamentu zasedata največ poslanskih mandatov. Proučevali bomo torej vodilno stranko levice in vodilno stranko desnice. Da bi omenjeni stranki lahko identificirali, si bomo pomagali z izsledki raziskave *Slovensko javno mnenje*.²² Metoda, ki jo bomo uporabili pri analizi strankarskih programov, temelji na razvrščanju stavkov (stavčnih enot), ki sestavljajo program stranke v zbirko predhodno določenih kategorij in je bila uporabljena pri mednarodni raziskavi *Comparative manifestoes project*, katere namen je bil s pomočjo analize strankarskih programskih dokumentov uvrstiti politične stranke različnih držav na kontinuum levo-desno, hkrati pa ugotoviti stopnjo izpolnjevanja strankarskih programskih ciljev po tem, ko stranka pride na oblast oziroma v vlado (v kolikšni meri se torej stranka drži zastavljenih ciljev in kako je sposobna uveljaviti zastavljeno politiko). Sami bomo uporabili zgolj metodo iz prvega dela raziskave. Naj opozorimo, da so predmet raziskave temeljni strankarski programi, ki skupaj s statutom stranke predstavljajo osnovni dokument vsake stranke. V preteklosti slovenske politične stranke niso izdajale posebnih volilnih programov, ki navadno vsebujejo konkretnije načrte in obljube strankinega delovanja v prihodnosti in so po svoji sestavi navadno precej obsežni. Take programske dokumente so stranke začele izdajati šele v zadnjem času.

3.1 Raziskava Slovensko javno mnenje in zaznave slovenskih volivcev

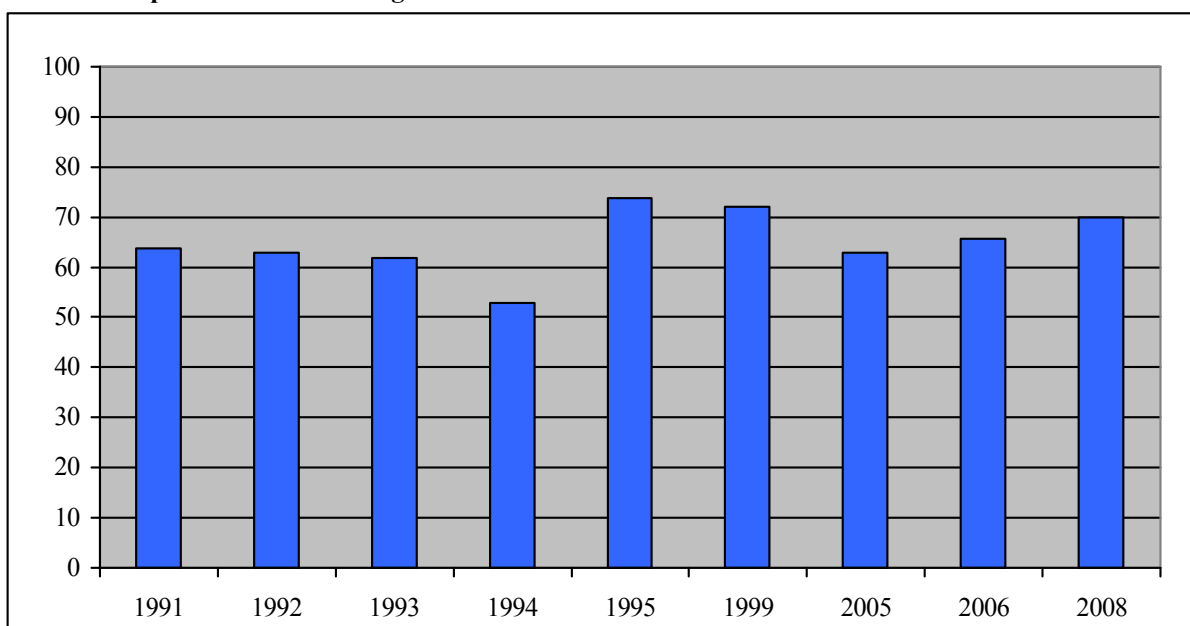
Družbeno spoznanje ljudem omogoča, da so se zmožni orientirati, znajti v kompleksnem družbenem okolju (Kunda v Kroh 2007, 204). V sferi političnega kontinuum levo-desno predstavlja značilno obliko družbenega spoznanja – ko se ljudje pogovarjajo o politiki, sebe in druge opredeljujejo kot levičarje ali desničarje. Glede na to (samo)opredelitev glasujejo za politične stranke in kandidate, za katere menijo, da so jim glede na lastno opredelitev na kontinuumu in glede na lastna stališča najbližje (Butler in Stokes v Kroh 2007, 205). V večini starih demokracij je bil obstoj latentne ideološke razsežnosti, ki združuje ključna politična

²² Raziskava Slovensko javno mnenje (SJM) je sistematična raziskava o mnenjih, stališčih in družbenih aktivnostih polnoletnih državljanov Slovenije. Poteka v okviru skupnega programa Ministrstva za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo, izvaja jo Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij pri Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

stališča in vrednote, empirično potrjen. Ideološke razlike političnih prostorov so bile od sedemdesetih let dalje večkrat merjene na razsežnosti levo-desno, ugotovitve pa so postale pomemben del politoloških raziskav. Čeprav je omenjeno razsežnost pogosto težko natančno opredeliti, se raziskovanje političnih stališč na omenjeni lestvici uporablja v veliki večini držav skozi daljše časovno obdobje, z namenom označevanja političnih objektov in procesov v političnih razpravah, v medijih in v volilni propagandi, stranke pa pogosto tudi same razglašajo svoja mesta na njej. Nove demokracije, vključno s Slovenijo, pri tem niso izjema (Kropivnik 2000, 187–188).

Poglejmo torej, kako slovenski volivci prepoznavajo kontinuum levo-desno in kakšen pomen pripisujejo obema poloma te razsežnosti, kako na kontinuum uvrščajo lastna stališča ter posamezne politične stranke. Izvedene raziskave SJM so pokazale, da so odstotki anketirancev, ki so ideološki kontinuum prepoznali kot primerno lestvico za izražanje lastnih političnih stališč, od raziskave do raziskave različni (Kropivnik 2001, 140). Natančneje so deleži opredeljenih anketirancev pridobljeni v raziskavah razvidni iz Slike 3.1, na kateri so na navpični osi nanesen odstotki opredeljenih anketirancev, na vodoravni pa časovne točke. Odstotki predstavljajo delež anketirancev, ki so v navedenih letih lastno mnenje umestili na ideološki kontinuum.

Slika 3.1: Prepoznavnost ideološkega kontinuuma

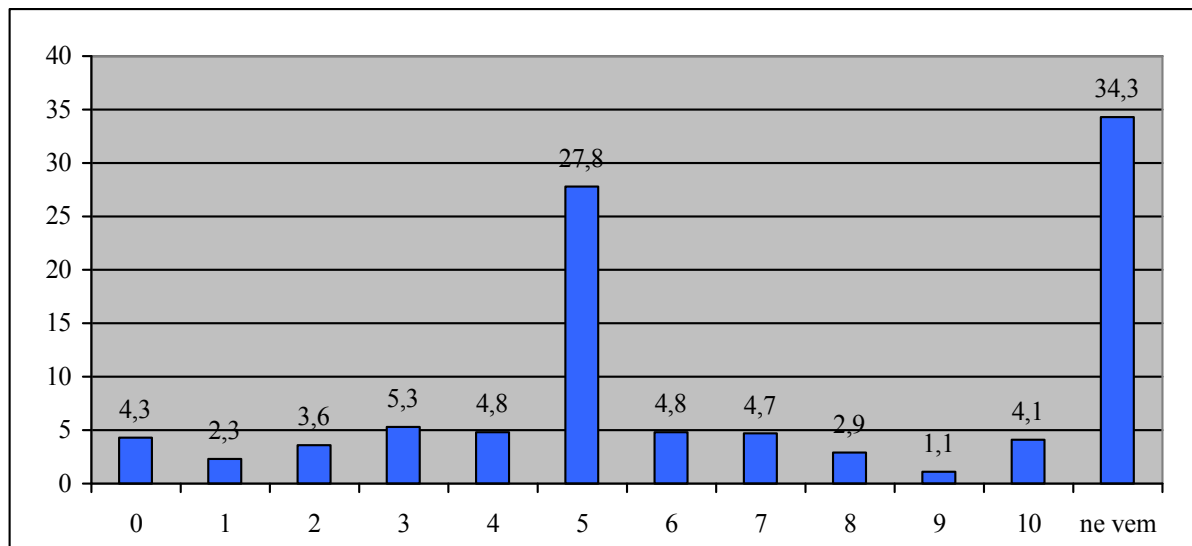
Vir: Kropivnik (2001, 140); Toš (2004); Toš (2008).

Iz Slike 3.1 je razvidno, da se je devetdesetih letih, podobno pa tudi v novem tisočletju, na ideološkem kontinuumu levo-desno v mnenjskih raziskavah običajno opredelilo od dobre polovice do slabih treh četrtin anketirancev. Kljub tem nihanjem lahko rečemo, da so deleži v povprečju dovolj visoki, da potrjujejo prepoznavnost ideološkega kontinuumu levo-desno v slovenskem prostoru (Kropivnik 2000, 189). Pri tem naj omenimo zanimivost. Medtem ko anketiranci kontinuum levo-desno opredeljujejo kot primerno lestvico za izražanje lastnih političnih stališč in ga intuitivno prepoznavajo, pa niso pripravljene povezati njegovih polov z izbranimi pojmi, ki se v teoriji sicer vežejo na pojma levo-desno in tako opredeliti, s tem pa tudi omejiti njegov pomen.²³ Pomen ideološkega kontinuumu levo-desno v javnem mnenju je torej precej zabrisan, čeprav se anketiranci ideološko samoumeščajo na kontinuum, ki ga intuitivno prepoznavajo. Gre za implicitno lastnost ideološkega kontinuumu, ki zaradi svoje intuitivne in spremenljive narave največkrat ostaja neopredeljen, kljub temu pa uporaben pri proučevanju politične situacije (Kropivnik 2000, 190). Ne glede na povedano pa Kropivnik (2001) nadalje s pomočjo proučevanja odvisnosti samouvrstitve anketirancev na kontinuum od njihovega odnosa do ključnih vrednot, procesov in pojavov razkriva implicitne vsebine ideološkega kontinuumu, torej vsebine, ki v določenem času in prostoru anketirance latentno vodijo, ob njegovi sicer povsem intuitivni uporabi ter tako do neke mere opredeljuje njegovo vsebino. Tako se je z levim polom kontinuumu v preteklem desetletju povezovala predvsem večja naklonjenost liberalizmu, beguncem oziroma priseljencem, demilitarizaciji in socializmu, pravica do splava ter manjša naklonjenost verouku v šolah, slovenskemu domobranstvu in vračanju premoženja. Z desnim polom se navedene vrednote povezujejo ravno obratno. Z levim polom se v preteklem desetletju občasno in manj izrazito povezujejo tudi večja naklonjenost partizanom, majhnim socialnim razlikam in delavskim delnicam ter manjša naklonjenost protikomunizmu in privatni lastnini. Z desnim polom se navedene vrednote in pojavi povezujejo ravno obratno. To potrjuje tudi naše ugotovitve iz teoretskega dela naloge o velikem pomenu simbolnih usmeritev pri opredeljevanju levice in desnice v Sloveniji.

²³ Tako so lahko v raziskavi leta 1998 anketiranci med naštetimi vrednotami, ki se v teoriji običajno uporabljajo za opisovanje polov, izbrali eno, ki po njihovem mnenju najbolje opiše desni in levi pol. Več kot polovica anketirancev je odgovorila, da ne ve, kaj desni in levi pol kontinuumu pomeni, drugi najpogostejši odgovor je bil, da pomenita "nekaj drugega", kar ni bilo opisano za navedenimi vrednotami. Le preostala tretjina je povezala oba pola kontinuumu z vrednotami, ki se v teoriji običajno uporabljajo za njuno opisovanje. Levemu polu je bil nekoliko pogostejše pripisan pomen "komunizem", "napredek" in "socialna pravičnost", desnemu pa "konservativizem", "nazadnjaštvo" in "krščanska usmerjenost" (Kropivnik 2001, 159).

Samouvrstitev slovenskih volivcev na kontinuumu levo-desno v letu 2006 je razvidna iz Slike 3.2. Vidimo, da sta se opredelili približno dve tretjini vprašanih in da je več kot četrtina vseh anketirancev sebe uvrstila v sredino.²⁴

Slika 3.2: Samouvrstitev na lestvici levo-desno (2006)

Vprašanje se je glasilo: "Mnogi ljudje razmišljajo o političnih stališčih kot o 'levih' ali o 'desnih'. Tu je lestvica, ki se razteza od 'levih' do 'desnih' stališč. Kaj sodite o vaših lastnih političnih stališčih? Kam bi jih uvrstili na tej lestvici?" Lestvica je razdeljena na deset prekatov, kjer število 0 pomeni levico, število 10 desnico.

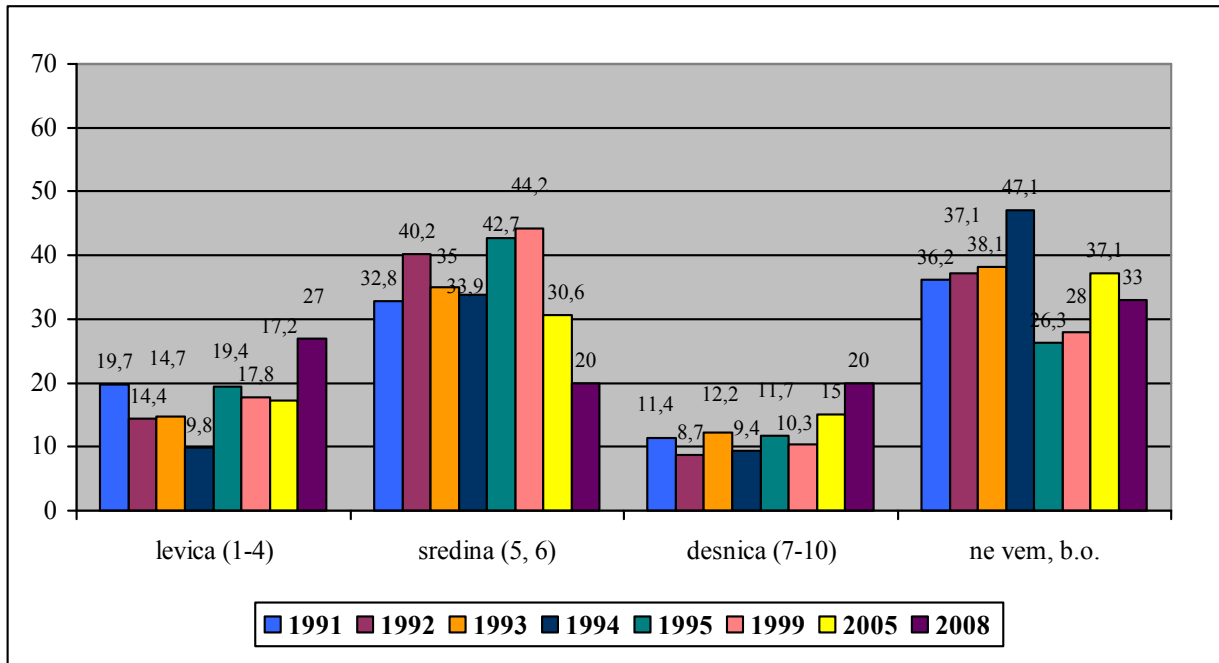
Vir: Toš (2007).

Popolnejši prikaz samouvrstitve volivcev na kontinuumu levo-desno je razviden iz Slike 3.3, ki prikazuje nihanje deležev levo in desno samouvrščenih volivcev skozi daljše časovno obdobje, tj. od leta 1991 do leta 2008. Vidimo, da pri vseh opravljenih meritvah prevladuje sredinska samoopredeljenost, opazna pa so tudi rahla nihanja v deležu levo opredeljenih, ki jih je v povprečju več in deležu desno opredeljenih, ki jih je povprečju nekoliko manj. Izstopa povečan delež desno samouvrščenih (15 %) in izravnava z deležem levo samouvrščenih (17 %) v letu 2005, torej po zamenjavi aktualne oblasti. V letu 2008 je spet opazen porast deleža levo opredeljenih ter zmanjšanje deleža desno opredeljenih volivcev, delež neopredeljenih pa še vedno ostaja relativno visok. Opazno se je zmanjšal delež tistih, ki sebe opredeljujejo kot sredinsko usmerjene.²⁵

²⁴ V nalogi smo uporabili najnovejše dostopne podatke iz projekta SJM, ki sestoji iz množice raziskav. Od tod različni datumi posameznih raziskav, ki lahko obsegajo različne tipe vprašanj in metodologijo, ki pa zadeva isto temo (tako npr. sredino lestvice lahko označujeta vrednosti 5 in 6, drugje samo vrednost 5 ipd.).

²⁵ Kropivnik (v Fink-Hafner in Krašovec 2006, 94) meni, da so tako imenovani volilni abstinenti v devetdesetih letih postajali vse bolj sredinsko usmerjeni, medtem ko so bili v obdobju pred letom 2000 uvrščeni pretežno na levico. Postali so skupina volivcev, na katero ne more z gotovostjo računati nobena stranka, kvečjemu vsaka malo. Avtor meni, da je bila LDS edina stranka, ki je sledila temu pomiku k sredini, kar ji je zagotovilo znaten delež glasov, čeprav je na ta račun izgubila nekaj svoje prepoznavnosti. Z večjim premikom LDS na levo po spremembah v stranki, ko je na mestu predsednika Janeza Drnovška nasledil Tone Rop, se je odprl prostor na

Slika 3.3: Samouvrstitev na lestvici levo-desno

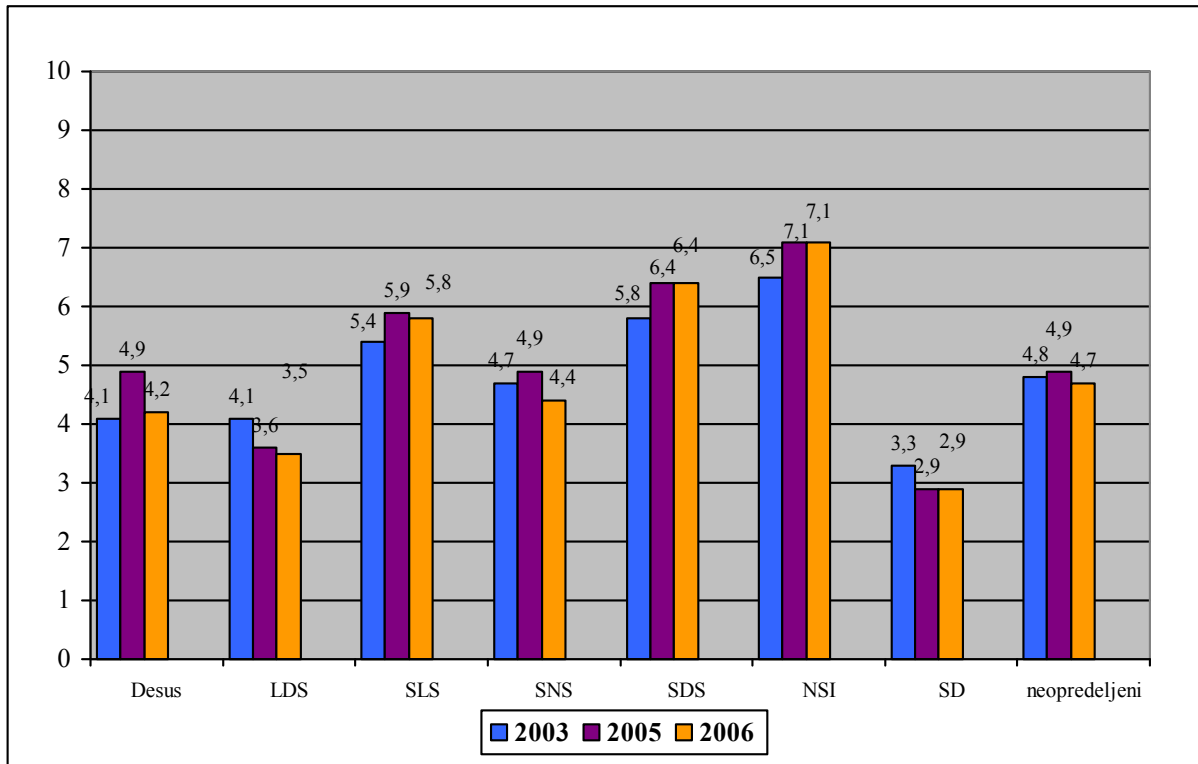
Vprašanje se je glasilo: "Mnogi ljudje razmišljajo o političnih stališčih kot o 'levih' ali o 'desnih'. Tu je lestvica, ki se razteza od 'levih' do 'desnih' stališč. Kaj sodite o vaših lastnih političnih stališčih? Kam bi jih uvrstili na tej lestvici?" Lestvica je razdeljena na deset prekatov kjer število 0 pomeni levo, število 10 desno.

Vir: Toš (2007); Toš (2008).

Na vprašanje, ali se levo-desna samoopredelitev izrazi tudi v strankarskih preferencah oziroma obratno, ali se strankarska preferenčna opredelitev izrazi v levo-desni samoopredeljenosti, odgovori prikaz na Sliki 3.4. Meritve v treh časovnih presekih v obdobju 2003–2006 in analiza, ki obravnava povezanost med preferencami in levo-desnim samoopredeljevanjem, pokaže značilne razlike med strankami. Vidimo, da so preferenti SD najbolj levo samoopredeljeni od vseh, sledijo preferenti LDS, za njimi pa preferenti Demokratične stranke upokojencev Slovenije (Desus) ter SNS oziroma neopredeljeni respondenti. Desna samoopredeljenost je izražena pri skupini preferentov SLS in SDS, najmočneje pa pride do izraza pri preferentih NSi. Analiza ne govori o moči ali zastopanosti preferenčnih skupin, temveč o njihovi povprečni uvrščenosti na levo-desni lestvici. Jasno je torej, da se preferenti iz skupine tako imenovanih desnosredinskih strank (NSi, SDS, SLS) tudi sami razvrščajo bolj desno in da se preferenti tako imenovanih levosredinskih strank (SD, LDS, Desus) tudi sami razvrščajo bolj levo.

sredini, ki ga je uspešno zasedla stranka SDS in leta 2004 postala vodilna stranka v parlamentu in vladni koaliciji.

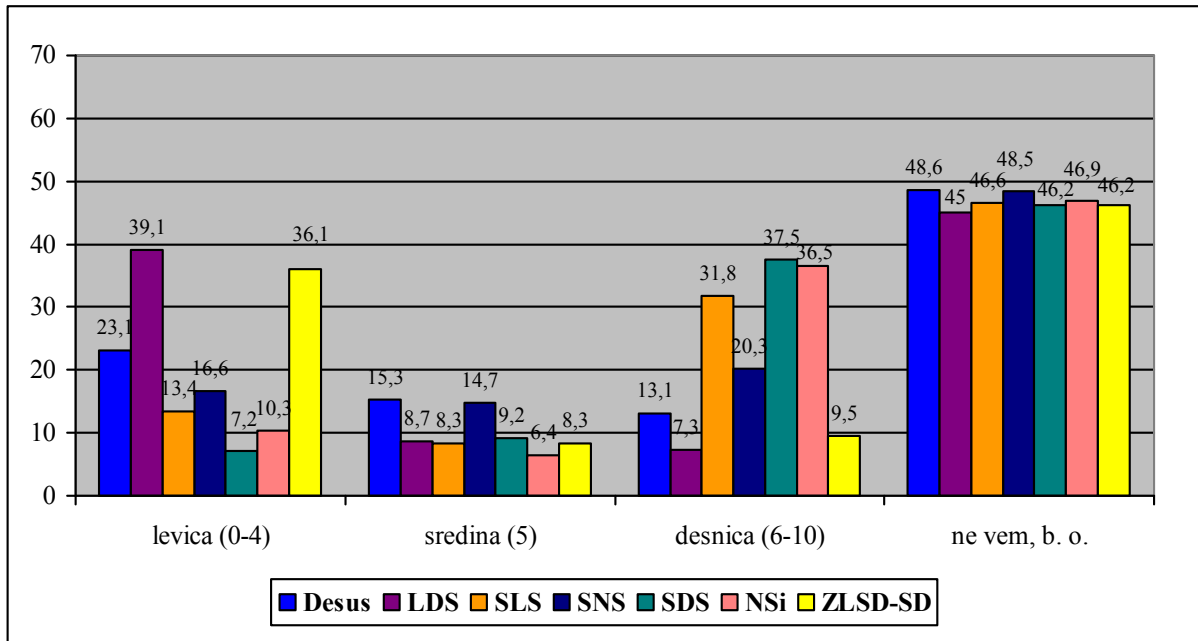
Slika 3.4: Kako se preferenti strank samoopredeljujejo na lestvici levo-desno

Vir: Toš (2007).

Slika 3.5 prikazuje, kako volivci opredeljujejo posamezne stranke na kontinuumu levo-desno. Opazimo zelo visok odstotek tistih, ki bodisi ne znajo uvrstiti strank na kontinuum bodisi svojega mnenja ne želijo izraziti (v veliki večini primerov je vzrok prvo, torej neznanje), kar se sklada z nekaterimi prejšnjimi ugotovitvami. Najvišji delež med strankami, ki jih volivci vidijo kot leve, pripada LDS, sledi SD, obenem pa obe stranki najmanjši delež volivcev opredeljuje kot desno usmerjeni. V tem pogledu sledi Desus, stranka SNS pa ima deleže razporejene relativno enako med oba pola in sredino, z rahlo prednostjo deleža desnice. Največji delež med strankami, ki jih volivci uvrščajo na desnico pripada SDS, sledi NSi ter SLS. Razumljivo te stranke kot leve opredeljuje znatno manjši delež vprašanih. Tudi tukaj so deleži SDS in NSi precej izenačeni, le da za razliko od zgornjega grafa, kjer se nekoliko več preferentov NSi samoopredeljuje kot desno usmerjene, v tem primeru nekoliko več respondentov kot bolj desno usmerjeno ocenjuje stranko SDS. Vseeno pa so razlike statistično zelo majhne.

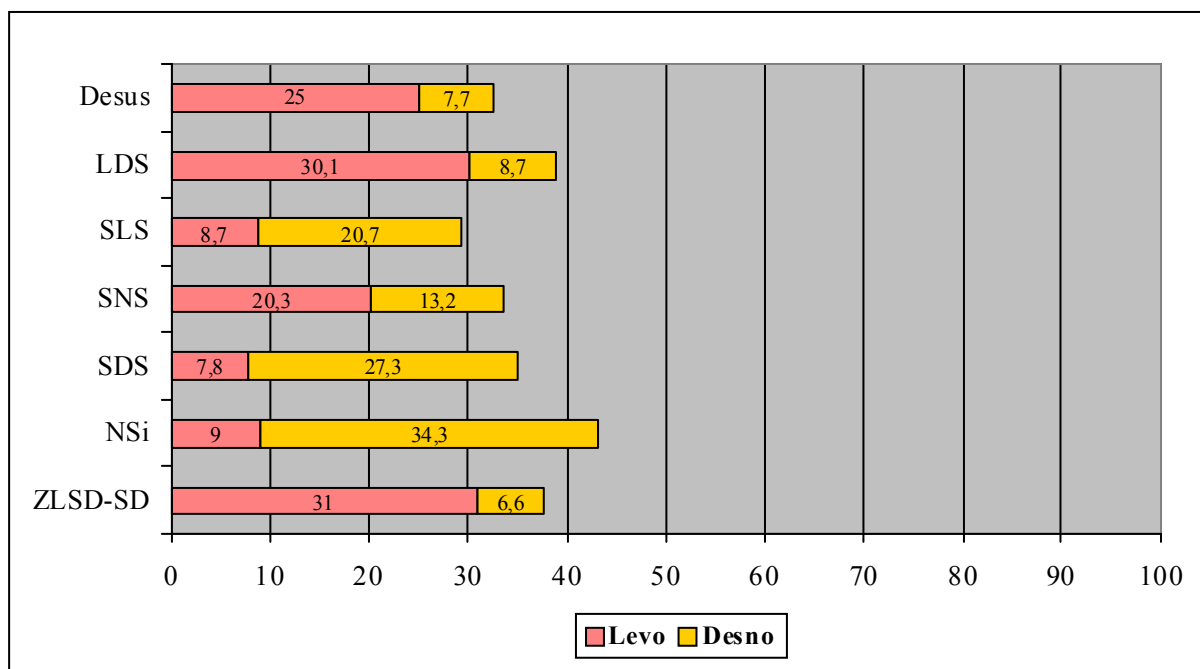
Slika 3.5: Označevanje političnih strank kot levih ali desnih (2005)

Vprašanje se je glasilo: "Sedaj pa vas prosimo, da s pomočjo iste lestvice, kjer 0 pomeni levico, 10 pa desnico poveste, kam bi uvrstili posamezne politične stranke? Kam bi torej uvrstili naslednje stranke?"
Vir: Toš (2008).

Podobne ugotovitve izhajajo iz Slike 3.6, ki prikazuje označevanje političnih strank kot izrazito levih ali desnih. Vidimo, da je največ volivcev na lestvico znalo uvrstiti stranko NSi, najmanj pa stranko SLS. Kot najbolj (izrazito) levo opredeljena stranka je tukaj označena SD, takoj za njo je LDS, sledi Desus in SNS. Kot najbolj desno opredeljena stranka je označena NSi (tudi relativno), sledita SDS in SLS.

Slika 3.6: Označevanje političnih strank kot izrazito levih oz. desnih (2003)

Vprašanje se je glasilo: "Sedaj pa vas prosimo, da s pomočjo iste lestvice, kjer 0 pomeni levoico, 10 pa Desnico, poveste, kam bi uvrstili posamezne politične stranke? Kam bi torej uvrstili naslednje stranke?" Seštevek odgovorov: 0-3 za levo in 7-10 za desno. Vir: Toš (2004).

Če povzamemo rezultate raziskav, izvedenih skozi večletno časovno obdobje v okviru študije SJM, lahko rečemo, da slovenski volivci prepoznavajo ideološki kontinuum levo-desno kot primerno lestvico za izražanje lastnih političnih stališč. To prepoznavanje pa je bolj intuitivne narave, saj v večini primerov ne znajo povezati obeh izrazov s pojmi, ki se v teoriji sicer vežejo na pojma levo-desno in tako opredeliti, s tem pa tudi omejiti njegov pomen. Kljub temu ostaja ideološki kontinuum pri obravnavi političnih vsebin nepogrešljiv koncept, katerega vpliv in razširjenost težko spregledamo. Iz rezultatov raziskav je tudi jasno razvidno, da največji delež volivcev na lestvici levo-desno lastna stališča opredeljuje kot sredinsko usmerjena, sledijo tisti, ki svojih stališč na lestvici ne znajo uvrstiti, pred volivci, ki svoja stališča opredeljujejo kot levo usmerjena. Kot desno usmerjena lastna stališča opredeljuje najmanjši delež volivcev, čeprav je v več letih opaziti nihanja pri vseh skupinah volivcev. Porast desno samoumeščenih volivcev je zaznati predvsem po zmagi desno-sredinskih strank na volitvah leta 2004. V največji meri se na levi pol umeščajo volivci SD, sledijo volivci LDS in Desus ter SNS. Na desni pol se v največji meri umeščajo volivci NSi, sledijo volivci SDS in SLS. Volivci na levo stran kontinuumu najpogosteje uvrščajo stranko LDS, sledi SD in Desus. Največji delež volivcev kot desno stranko vidi SDS, sledi NSi in SLS. Kot vidimo, so

rezultati različnih anket, ki so bile opravljene v različnih časovnih obdobjih, dokaj konsistentni, čeprav se na prvih mestih posameznih kategorij stranke lahko izmenjujejo glede na tip vprašanja in leto izvedbe raziskave. Vsekakor pa lahko trdimo sledeče: na levi pol kontinuuma levo-desno glede na zaznave volivcev lahko uvrstimo stranke LDS, SD in Desus, na desni pol pa stranke SDS, NSi ter SLS.

Sedaj pa pogledajmo, kateri stranki vsakega od polov imata trenutno v parlamentu največ poslanskih mandatov in na ta način identificirajmo vodilno stranko levice in desnice. Relativna zmagovalka volitev leta 2004 je bila stranka SDS, zato v parlamentu zaseda največ poslanskih mest, 29. Druga po številu glasov je bila stranka z levega pola, LDS s 23 poslanskimi mandati pred stranko SD z 10 mandati. Vendar je v stranki LDS kmalu po volitvah prišlo do notranjih trenj, ki so pripeljala do razpada na tri dele. Pri tem je del poslancev in podpornikov ustanovil novo stranko Zares (7 poslancev), 4 poslanci so prestopili k stranki SD, en poslanec je postal samostojni poslanec, ostali pa so ostali znotraj stranke, ki ima sedaj 11 poslancev. Tako je najmočnejša stranka levice postala SD s 14 poslanskimi mesti. Predmet nadaljnje analize bosta torej stranki SDS in SD kot vodilni stranki desnice in levice, ki imata tudi glede na aktualne meritve javnega mnenja največjo podporo med volivci.

3.2 Analiza strankarskih programov

Uporaba koncepta levo-desno je široko razširjena med politologi, ki raziskujejo strankarska stališča in delovanje na področju ekonomskih in drugih javnih politik, pri analizi glasovanj v parlamentu, odnosu strank do pravnih vprašanj, tipov volilnih sistemov, političnega zastopstva, stabilnosti vlad ipd. To pa zahteva zanesljivo merjenje levo ali desno usmerjenih strankarskih stališč, na podlagi katerih je mogoče stranko umestiti na kontinuum levo-desno. Problem, s katerim se srečujejo raziskovalci pri tem, se pokaže v pomanjkanju zadostnih oziroma primernih meril, po katerih bi lahko stranke razvrščali. Prva metoda, ki so jo razvili, je metoda strokovnih študij, po kateri raziskovalci v določeni državi samodejno razvrščajo stranke na kontinuum. Omejitve in zadržki, ki jih je pri interpretaciji rezultatov teh študij treba upoštevati, so posledica tega, da so bile izvajane precej neredno, sporadično in v več različicah, kar vpliva na njihovo primerljivost in zanesljivost. Poleg tega so bile izvedene izključno v zadnjih dvajsetih letih. Druga resnejša metoda umeščanja političnih strank različnih držav na kontinuum je bilo merjenje političnih stališč strankarskih podpornikov v

okviru množičnih anket Eurobarometra. Študije so bile izvajane dokaj pogosto, a le v obdobju zadnjih dveh desetletij in na omejenem vzorcu proučevanih držav (Gabel in Huber 2000, 94).

V zadnjem času so raziskovalci pomanjkljivosti različnih študij skušali odpraviti s proučevanjem strankarskih programov različnih političnih strank v večjem številu držav (Budge v Gabel in Huber 2000, 95). Viden napredek v tej smeri je naredila raziskovalna skupina v okviru mednarodne študije *Comparative manifestoes project* pod okriljem Raziskovalnega centra za družbene spremembe in institucije v Berlinu skupaj s skupino raziskovalcev imenovano *Manifestoes research group* z Evropskega konzorcija za politično raziskovanje. Glavni cilj raziskave je bil ugotoviti, v kolikšni meri so bile stranke, potem ko so dobile priložnost sodelovanja v vladi, sposobne izpolnjevanja lastnih obljub in poudarkov v izvajanju javnih politik, ki so jih pred volitvami (in tudi že prej) zapisale v svoj strankarski program. Raziskava izhaja iz podmene, da imajo stranke v demokratičnih sistemih dve ključni vlogi: da izberejo in opredelijo različne teme, probleme, ki jih predstavijo volivcem kot bolj ali manj pomembne in so razvidne iz programov strank. In drugič, stranke, ki zmagajo na volitvah, oblikujejo vlado, ki zagovarja politike, vrednote oziroma poudarke, ki nato postanejo javne politike (Sabatier v Klingemann in drugi 1994). Rezultati raziskave so morda nekoliko presenetljivo pokazali, da so programi političnih strank v resnici pomembni za demokratični proces in podpirajo trditev, ki se lahko zdi precej naivna, namreč, da je možno iz programov pred volitvami pravzaprav dokaj natančno napovedati delovanje stranke po volitvah – tako vladne kot opozicijske (Klingemann in drugi 1994, 20). Vladne politike v modernih demokracijah torej v veliki meri odražajo formalne programe in zaveze strank. Prav skladnost med obljubo, zavezo in dejanskim delovanjem je bistvo moderne demokratične vladavine, ki temelji na zastopanju volje državljanov. Politične stranke prevzemajo tukaj pomembno vlogo. Poslanci so izvoljeni v imenu volivcev in za volivce, dejstvo, da gre za zastopstvo obče volje, reprezentacijo, pa vendarle kaže tudi na to, da ima politični sistem kljub vsemu svoje avtonomno življenje, svojo logiko delovanja in njemu lastne procese. To pomeni, da ni nobenega zagotovila, da se politični sistem v trenutku (če sploh) odzove na zahteve in pobude, ki prihajajo s strani volivcev. Kljub temu pa je stopnja, do katere je politika sposobna uresničiti občo voljo glede upravljanja javnih zadev, ključni pokazatelj resnične demokratičnosti sistema. Posredovanje med zahtevami in dejanskimi politikami je naloga političnih strank. Prav zato je za demokracijo tako pomembno, da obstaja skladnost med tem za kar se stranka zavzema, zagovarja, in med tem kako v resnici deluje (Klingemann in drugi 1994, 1).

Vsaka demokratična stranka pred volitvami, najpogosteje pa že ob ustanovitvi, predstavi svoja temeljna stališča v obliki politične izjave, kot proglasitev lastnih načel in vrednot. Najpogosteje stranke spišejo celovit programski dokument, ki ga navadno sprejme najvišji strankin organ, največkrat je to kongres. To je edini dokument, ki zadeva opredelitve stranke do različnih javnih politik in ga le-ta sprejme kot celota. Sprva so stranke izdajale krajše oblike dokumentov, pamflete, ki so pa vse od povojnega obdobja naprej rasli tako po dolžini in obsegu kot po zajetih vsebinah in so danes pogosto predstavljeni v obliki knjig. Kot taki (zgoščeni teksti, splošnih, lahko pa tudi precej strokovnih vsebin) niso namenjeni branju širšega občinstva, čeprav so dostopni v knjižnicah in knjigarnah. Do večje množice volivcev pridejo le redko. Programi se po sestavi razlikujejo: lahko so sproti akcijski načrti, izdani pred volitvami, ki pogosto obsegajo tudi ekonomski program in so razdeljeni med volivce. Večina strank pa ima tudi temeljni program, ki se le redko spreminja, razen v malenkostih in velja daljše obdobje, tudi 20 ali 30 let (Klingemann in drugi 1994, 21–22).

Člane strank povezujejo strankarska ideologija, nazori, in ideje, ki se navadno izražajo v strankinem delovanju. Stranke imajo zato izdelan ideološki pogled, kar pomeni, da se ne gibljejo prosto po političnem prostoru, saj bi tako postavile pod vprašaj svoj temeljni odnos do posameznih vprašanj in politik, ki so ga opredelile v preteklosti. Imajo svojo identiteto, ki temelji na izhodiščih, temah in vprašanjih, zaradi katerih je stranka sploh nastala in ki dajejo njenemu obstoju smisel. Opredejene so z ideologijo, ki se izraža v delovanju in stališčih ter povezavah z določenimi skupinami podpornikov. Torej tudi če bi se stranka hotela odreči svoje preteklosti in programskih izhodišč zaradi kratkoročnih koristi, je pri tem precej omejena, saj obstaja verjetnost, da volivcev ne bi prepričala, stranka pa bi dajala videz nenačelnosti. Pretekla dejanja mečejo senco na zdajšnja, če le-ta niso konsistentna. Stranke imajo torej lastno mnenje in se za nekaj zavzemajo, za nekaj, kar jih loči od drugih strank. To pa seveda ne pomeni, da stališč ne morejo spreminjati, čeprav gre v praksi bolj za spremembe v poudarjanju določenih tem kot za izrecno spreminjanje načel oziroma izrecno odpoved določeni politiki. Prav to je bistvo t.i. *teorije poudarkov (saliency theory)*, ki jo je razvil David Robertson (v Klingemann in drugi 1994) in iz katere izhaja tudi uporabljena metodologija v raziskavi. Stranke med seboj tekmujejo za naklonjenost volivcev. Tega pa ne počnejo na način, ki bi dajal vtis, da zavzemajo diametralno nasprotna stališča kot druge stranke ob istih temah, temveč tako, da izberejo njim lastne, bližje teme in se nanje bolj osredotočijo. Znotraj sicer stalnega programskega okvira so lahko precej fleksibilne, a tudi skrbne in pazljive pri držanju obljub, ko pridejo na oblast. Stranke torej tekmujejo v poudarjanju oziroma

nepoudarjanju določenih tem in problemov (odraz tega so seveda tudi strankarski programi), le redko pa zavzemajo natančna in zelo nasprotujoča stališča. To jim omogoča določeno stopnjo spreminjanja poudarkov lastnih politik, spreminjanje določenih mnenj in okretnost v političnem prostoru. Kljub temu se stranke v večji meri držijo svojih že prej znanih načel in se le redko odločajo za radikalno spremembo politike. Strankarski programi navadno niso precizni in izrecni v izrekanju do posameznih vprašanj, ne vsebujejo konkretnih zavez v primeru delovanja v vladi (Klingemann in drugi 1994, 24–35). Navadno odražajo zgolj pogled stranke na zgodovino določenega problema in značilnosti, hkrati pa dajo različnim tematikam določen pomen in izpostavijo prioritete. Konkretnih rešitev največkrat ne vsebujejo, temveč zgolj nakažejo mogoče rešitve (Klingemann in drugi 1994, 25).

Metodološko so avtorji raziskave skladnost programov in kasnejšega ravnanja strank ugotavljali preko katalogiziranja delov programskih dokumentov, ki so jih razdelili na različna področja (zunanje zadeve in obramba, sodstvo, kmetijstvo, socialno varstvo, zdravstvo, izobraževanje itd.). Tako ugotovljene poudarke, namenjene posameznemu področju, so nato preko posebnega modela primerjali s poudarki razvidnimi iz deležev izdatkov državnega proračuna posameznim področjem v okviru resorja, za katerega je bila pristojna določena stranka, ko je prišla v vlado. Merilo je bila torej povezanost programskih izhodišč z deležem proračunskih izdatkov namenjenim določenim področjem (Klingemann in drugi 1994, 2).

Iz predhodne raziskave avtorjev Lavera in Budgea (v Klingemann in drugi 1994) o strankarskih programih in koalicijah izhaja, da analiza strankarskih poudarkov oziroma bistvenih vprašanj, ki temeljijo na prostorskem razporejanju za stranke pomembnih tem, kaže na prevladujočo vlogo dimenzije levo-desno v večini držav. V ta namen je bila v raziskavi izdelana posebna lestvica, opredeljena glede na kategorije, ki določajo dimenzijo levo-desno. Pokazalo se je, da je ta dimenzija najboljši povzetek volilnih programov (Klingemann in drugi 1994, 38–39). Tako je lestvica merila stopnjo "levih" tem in stopnjo "desnih" tem in poudarkov, vsebovanih v strankarskem programu. Indikatorji leve usmerjenosti so tako bile naslednje vsebine: dekolonizacija, proti vojski, mir, internacionalizem, demokracija, reguliran kapitalizem, ekonomsko načrtovanje, protekcionizem, nadzorovano gospodarstvo, nacionalizacija, socialne službe, šolstvo, delo. Indikatorji desne usmerjenosti so bile vsebine: vojska, svoboda in človekove pravice, ustavnost, učinkovita oblast, prosti trg, ekonomske vzpodbude, antiprotekcionizem, ekonomska liberalizacija, manj obsežne socialne službe,

domačijskost, tradicionalna morala, zakon in red ter socialna harmonija (Klingemann in drugi 1994, 40). Najbolj so k razlikam med levo in desno orientiranimi strankarskimi programi prispevale vsebine s področja zdravstva, šolstva, socialne varnosti pri levici ter obrambe, zakona, reda in svobode pri desnici (Klingemann in drugi 1994, 60). Glede na dobljene podatke so bili strankarski programi uvrščeni na kontinuum levo-desno, raziskava pa je zajela programe strank desetih demokratičnih držav skozi celotno povojno obdobje in se še dopolnjuje. Zbrane ugotovitve za zdaj predstavljajo edini način ocenjevanja strankarskih levo-desnih stališč, ki temeljijo na proučevanem daljšem časovnem obdobju in veljajo za več različnih držav, kar pomeni, da so podatki med seboj primerljivi. Zato so bile ugotovitve uporabljene v številnih kasnejših študijah (Klingemann in drugi v Gabel in Huber 2000, 95). Metoda levo-desne analize strankarskih programov temelji na kodiranju oziroma razvrščanju (kvazi)stavkov ali stavčnih enot, ki sestavljajo program stranke v zbirko predhodno določenih kategorij. Tako naj bi leve stranke v svojih programih pogosteje omenjale npr. socialne politike kot desne stranke. Preko zbranih podatkov je nato mogoče sklepati o strankarski umeščenosti na kontinuumu levo-desno. Večkrat se torej posamezni stavki ali stavčne enote, ki jih lahko po vsebini ustrezno kategoriziramo glede na predhodno določene kriterije, pojavijo v posameznem strankarskem programu, večji poudarek stranka daje posameznim vsebinam, temam. Iz tega lahko nato do določene mere napovemo ali predvidimo delovanje stranke v vladi, poudarkih in vsebini, ki jih bo namenila določenemu sklopu javnih politik.

Pri ocenjevanju rezultatov omenjene metode je treba omeniti več zadržkov. Število posameznih stavčnih enot namenjenih posamezni temi seveda lahko kaže na določen poudarek, ki ga stranka tej temi namenja, vendar to še nujno ne pomeni, da tak program v resnici tudi odraža kasnejše delovanje stranke, ne glede na to, da so rezultati študije v veliki meri potrdili omenjeno predpostavko (da se torej stranke držijo zastavljenih programskih izhodišč). Drugič, glede na velik obseg kategorij, ki so jih raziskovalci opredelili, je verjetno, da bodo posamezne kategorije ostale prazne oziroma slabo zastopane, kar lahko izkrivlja končno sliko.²⁶ In nenazadnje, vnaprej določene kategorije so lahko vprašljive, saj se njihov pomen lahko s časom spremeni, obenem pa so izbrane precej arbitrarno²⁷ (Hug in Schulz 2007, 310).

²⁶ Sami bomo to pomanjkljivost do neke mere skušali rešiti tako, da bomo število kategorij zmanjšali.

²⁷ Vendarle pa je še tako spremenljiv in včasih nedoločen pojav, kot sta levica in desnica, če ju želimo proučevati, treba nekako definirati in opredeliti. Sami se bomo pri določanju kategorij zgledovali po omenjeni raziskavi in teoretičnih izhodiščih, ki smo jih že spoznali.

3.3 Potek raziskave in rezultati

Izhajajoč iz metodologije, uporabljene v raziskavi *Comparative manifestoes project*, smo najprej opredelili lestvico levo-desno, ki smo jo za naše potrebe nekoliko priredili. Tako je tudi naša lestvica merila stopnjo "levih" in "desnih" tem in poudarkov, vsebovanih v strankarskem programu. V omenjeni raziskavi je bilo določenih 13 kategorij za levico in 13 za desnico, mi smo jih za vsak pol kontinuuma določili 8, skupaj torej 16. Izločili smo kategorije, za katere menimo, da za opisovanje levice in desnice v današnjem času več niso primerne (npr. *Dekolonizacija* in *Protekcijonizem* za levico ter *Antiprotekcijonizem* in *Socialna harmonija* za desnico) in tiste, ki glede na spoznanja iz teoretičnega dela naloge po našem mnenju ne povzemajo bistva razlikovanja (npr. *Demokracija* za levico in *Svoboda* za desnico). Po lastni presoji smo levemu polu dodali kategorijo *Manjšine* in desnemu polu kategorijo *Manj države*. Nato smo celotno besedilo programskega dokumenta proučevanih strank razdelili na osnovne stavčne enote, torej stavke oziroma kvazistavke. Posamezno enoto je predstavljal del povedi, ločen z veznikom, vezajem ali vejico. Če posamezna poved ni vsebovala vejic, vezajev ali veznikov, je celotna poved predstavljala eno enoto besedila. Ko smo celotno besedilo razdelili na osnovne enote in te enote prešteli, smo jih pričeli pomensko kategorizirati, jih torej uvrščati v eno izmed 16 opredeljenih kategorij. Če posamezne enote ni bilo možno uvrstiti v nobeno kategorijo in ji torej ni bilo mogoče določiti pomena glede na kriterije, ki določajo posamezno kategorijo, smo to posebej označili. V določeno kategorijo (npr. *Socialna politika*) je torej mogoče uvrstiti posamezno enoto glede na pomen, ki ga je mogoče razbrati iz besedila, ki tvori enoto in vsebuje teme, poudarke in pomenske značilnosti (npr. vsebine o širitvi socialnih pravic ipd. pri kategoriji *Socialna politika*), ki opredeljujejo posamezno kategorijo in so zanjo značilne.²⁸ Kategorije, ki označujejo levico in desnico ter opis pomenskih značilnosti (kriterijev), po katerih je bilo mogoče uvrstiti posamezno enoto v kategorijo, predstavljamo spodaj.

²⁸ Za tak način razčlenitve besedila smo se odločili po tehtnem premisleku. V začetku smo namreč kot enoto besedila opredelili vsako poved posebej. Vendar se je pokazalo, da bi to lahko bilo pomensko preveč nedoločno oziroma nerepresentativno, celo zavajajoče, saj določena poved (še posebej, če je dolga) lahko govori o več različnih temah, poudarkih itd. Pri tem smo pri uvrščanju v kategorije upoštevali samo tiste enote, katerih pomen je bil razmeroma jasno in razločno določljiv glede na kategorije. V nasprotnem primeru smo enoto šteli kot nedoločljivo. Podobna metoda je bila uporabljena tudi v raziskavi *Comparative manifestoes project*.

3.3.1 Levo opredeljene kategorije

Socialna politika

Potreba po pravičnem ravnanju z vsemi ljudmi; zaščita za izkoriščane; pravičnost pri davčnih obremenitvah; enakost v priložnostih; pravična razporeditev dobrin in virov; odprava razrednih razlik; naklonjenost vzdrževanju ali širjenju socialnih pravic in varstva; podpora brezplačnim javnim storitvam na področju zdravstva; podpora graditvi neprofitnih stanovanj; opozarjanje na neenakosti, izhajajoče iz tranzicijskega obdobja.

Izobraževanje

Širitev in izboljšanje pogojev izobraževanja na vseh ravneh; omogočanje izobraževanja za vse, ki si to želijo; vzpodbujanje raziskav.

Delo

Naklonjen odnos do dela, delavskega razreda; skrb za brezposelne, revne; primerni delovni pogoji; poudarjanje pomena zaposlovanja in novih delovnih mest, v okviru tega poudarek na aktivnem iskanju zaposlitve; dogovarjanje s sindikati.

Nadzorovan kapitalizem

Potreba po delni regulaciji zasebnega sektorja; delovanje proti monopolom, za zaščito potrošnika; nasprotovanje nesorazmernim dobičkom; potreba po regulaciji trga, ki ni popoln v razporejanju dobrin; nasprotovanje obliki kapitalistične ureditve katere cilj je zgolj dobiček; opozarjanje na nepravilnosti v izvajanju privatizacije.

Ekonomsko načrtovanje

Naklonjenost centralnemu načrtovanju gospodarskega razvoja, ki vključuje posvetovanja, predloge; potreba, da državne institucije opredelijo nacionalni načrt ekonomskega razvoja; načrtovanje izvoza in uvoza.

Manjšine

Izražena potreba po zaščiti vseh manjšin; strpnost do drugačnih; enakopravnost ne glede na verske, politične, narodnostne, spolne razlike; ženska enakopravnost; skrb za invalide.

Internacionalizem

Potreba po mednarodnem sodelovanju; podpora Organizaciji združenih narodov; pomoč nerazvitim državam; sodelovanje znotraj Evropske unije; Slovenija kot del Evropske unije in sveta ter njena vloga v njem.

Mir

Zagovarjanje uporabe sredstev za mirno reševanje sporov; potreba po mednarodni razorožitvi; splošna naklonjenost miru v svetu.

3.3.2 Desno opredeljene kategorije

Prosti trg

Naklonjenost prostemu trgu v gospodarstvu in širše ter poudarjanje prednosti, ki izhajajo iz tega; naklonjenost zasebni pobudi in lastninskim pravicam; potreba po kapitalistično urejeni družbi s čim manj omejitvami s strani države, še posebej v gospodarstvu; poudarjanje prednosti zasebne lastnine nad javno; ustvarjalnost, učinkovitost kot posledica delovanja tržnih mehanizmov; prednosti konkurence in tekmovalnosti, tudi na trgu dela.

Ekonomске vzpodbude

Naklonjenost ugodnemu okolju za gospodarsko dejavnost ter vzpodbujanje le-te s strani države, bodisi s finančnimi ali davčnimi ugodnostmi; vzpodbujanje malega podjetništva in inovativnosti; ugodno davčno okolje; ukrepi za vzpodbujanje rasti bruto družbenega proizvoda, konkurenčnosti in produktivnosti.

Domačijskost

Poudarjanje pomena nacionalne identitete; opozarjanje na zgodovinsko podrejanje slovenskega naroda tuji oblasti; patriotizem; podpora nacionalnim idejam; zasluge za samostojnost; nacionalni interes; skrb za slovenske manjšine in izseljence; izražena potreba po enotnosti.

Manj države

Manjši obseg javne uprave; nasprotovanje izrazito birokratskim postopkom; nasprotovanje zlorabi oblasti in avtokratskemu vodenju.

Zakon in red

Dosledno spoštovanje zakonov; boj proti vsem oblikam kriminala, drogam, terorizmu, korupciji; poudarjanje pomena (nacionalne) varnosti ter vojaške obrambe, tudi v okviru zveze NATO.

Učinkovita oblast

Potreba po uvajanju načela učinkovitosti na vseh ravneh vlade in javne uprave; prevzemanje ekonomskih načel vodenja in upravljanja; jasnost, pravičnost in poenostavitev postopkov; zmanjševanje obsega stroškov administracije; skrbno ravnanje z javnimi financami, proračunskimi izdatki; kakovost storitev.

Tradicija, morala

Ohranjanje tradicionalnih vrednot in etičnih načel; skrb za rodnost; poudarjanje pomena družine.

Nasprotovanje širitvi obsega socialnih pravic

Poudarjanje (pre)obsežnih socialnih pravic uveljavljenih v Sloveniji, kar negativno vpliva na samoiniciativnost slovenskega prebivalstva, še posebej brezposelnih; visoki davki, ki iz tega izhajajo; nepravičnost do ostalih davkoplačevalcev, ki s svojim delom omogočajo širok nabor pravic.

3.3.3 Program Socialnih demokratov

Veljaven temeljni programski dokument stranke Socialnih demokratov z naslovom "Slovenija v vrhu sveta" je bil sprejet na 6. kongresu stranke julija 2006. Besedilo sestoji iz 1862 enot, izmed katerih je 867 enot po pomenu nedoločenih. To znese 46 odstotkov celotnega besedila, kar pomeni, da je bilo nekaj več kot polovici besedila mogoče določiti pomen glede na kategorije. Rezultate deleža posameznih enot, uvrščenih v določeno kategorijo, predstavljamo v spodnji tabeli. Odstotki predstavljajo delež enot iz nabora določljivih enot besedila, torej ne predstavljajo deleža v celotnem besedilu, temveč le tistega dela, ki smo mu mogli določiti pomen (to je 54 % vsega besedila).

Tabela 3.1: Levo in desno opredeljene kategorije in njihovi deleži – stranka SD

LEVO	DESNO
<i>Socialna politika 20,7 %</i>	<i>Prosti trg 7, 0 %</i>
<i>Nadzorovan kapitalizem 14,5 %</i>	<i>Domačijskost 5,7 %</i>
<i>Izobraževanje 13,5 %</i>	<i>Ekonomске vzpodbude 4,3 %</i>
<i>Internacionalizem 10,0 %</i>	<i>Zakon in red 3,4 %</i>
<i>Manjšine 7,1 %</i>	<i>Tradicija, morala 3,4 %</i>
<i>Mir 2,9 %</i>	<i>Manj države 2,2 %</i>
<i>Delo 2,8 %</i>	<i>Učinkovita oblast 0,3 %</i>
<i>Ekonomsko načrtovanje 2,2 %</i>	<i>Nasprotovanje širitvi obsega socialnih pravic 0,0 %</i>
<i>Skupaj 73,7 %</i>	<i>Skupaj 26,3 %</i>

Iz tabele 3.1 je razvidno, da je večino enot, ki sestavljajo besedilo programa in jih je mogoče uvrstiti v eno izmed 16 kategorij, mogoče uvrstiti v tiste kategorije, ki opredeljujejo levi pol kontinuuma. Takih enot je 73,7 %. Med njimi največ enot pripada kategoriji *Socialna politika* (20,7 %), sledijo kategorije *Nadzorovan kapitalizem* (14,5 %), *Izobraževanje* (13,5 %) ter *Internacionalizem* (10,0 %). Opaznejši delež pripada tudi kategoriji *Manjšine* (7,1 %), medtem, ko imajo kategorije *Mir* (2,9%), *Delo* (2,8 %) in *Ekonomsko načrtovanje* (2,2 %) deleže manjše kot 5 %.

Kategorijam, ki opredeljujejo desni pol kontinuuma, pripada 26,3 % izmed določljivih enot besedila. Največji delež enot je mogoče uvrstiti v kategorijo *Prosti trg* (7,0 %), sledita kategoriji *Domačijskost* (5,7 %) in *Ekonomске vzpodbude* (4,3 %). Kategorijama *Zakon in red* ter *Tradicija, morala* pripada enak delež enot (3,4 %), sledi kategorija *Manj države* (2,2 %) ter *Učinkovita oblast* s komaj opaznim deležem (0,3 %). V kategorijo *Nasprotovanje širitvi obsega socialnih pravic* ni bilo mogoče uvrstiti nobene stavčne enote, kar pravzaprav ni presenetljivo.

Ugotovimo lahko, da je glede na uporabljeno metodo analize program stranke Socialni demokrati mogoče opredeliti kot izrazito levo usmerjenega. Tri četrtine vsega besedila, ki mu je mogoče določiti pomen glede na uporabljene kriterije in kategorije, ki opredeljujejo kontinuum levo-desno, je namenjenega levim temam in poudarkom. Največ pozornosti je

namenjeno socialni politiki in izboljšanju socialnega stanja ljudi, sledijo teme, ki se ukvarjajo z odpravljanjem anomalij kapitalistične ureditve in nadzorom nad trgi, ter teme namenjene izobraževanju. Precejšen pomen stranka pripisuje tudi vsem vidikom mednarodnega sodelovanja ter vlogi Slovenije v svetu kot tudi skrbi za manjšine. Morda nekoliko presenetljivo za stranko, ki po lastnih besedah izhaja iz delavskega gibanja, je dejstvo, da je delu in delavstvu v programu namenjeno sorazmerno malo prostora. Razloge za to je morda iskati tudi v širšem kontekstu razmer, v katerih se danes nahaja delavsko gibanje tako v Evropi kot v svetu, ko je v precejšnji meri izgubilo svojo nekdanjo moč, ki se je v preteklosti kazala tudi v veliko večjem vplivu sindikatov pri pogajanjih z delodajalci in vlado. Izmed desnih tem je v besedilu največji poudarek namenjen ideji prostega trga, ki je v današnjem svetu, kot piše v programu, kljub vsem pomanjkljivostim najboljši mehanizem za uravnavanja gospodarskih razmerij, dokaj opazna je tudi skrb za slovensko nacionalno identiteto in suverenost ter naklonjenost vzpodbujanju ekonomske dejavnosti in pospeševanju inovativnosti.

Ostale značilnosti programskega dokumenta

Ostale značilnosti, ki jih je opaziti v programu Socialnih demokratov, a jih ni mogoče opredeliti skozi prizmo levo-desnega pojmovanja, so sledeče – precej opazno je ostro nasprotovanje (skrajnemu) neoliberalizmu in neokonservativizmu ter individualizaciji oziroma osamitvi posameznika, ki ju omenjeni paradigmi zahtevata, da bi lahko naprej vsiljevali (tako program) svoj koncept družbene ureditve; videti je tudi precejšnjo zaskrbljenost spričo vedno dejavnejše vloge katoliške cerkve v politični in gospodarski sferi, kar ogroža ustavno načelo ločenosti cerkve in države. Neokonservativna koalicija (neoliberalizma, ki ga zastopa kapital in konservativizma na čelu s cerkvijo) je uspela sebi v prid izkoristiti potek lastninske privatizacije (kjer je cerkev neupravičeno dobila vrnjenega nesorazmerno veliko premoženja), sedaj pa uspešno nadaljuje z akumulacijo kapitala na škodo državljanov. Posebej poudarjena je vloga javnosti, civilne družbe, ki je izgubila svoj demokratični naboj s konca osemdesetih let in več ne igra vloge, ki bi jo v demokratični družbi morala. Precej pozornosti je namenjeno tudi narodno-osvobodilnemu boju, kot tistemu gibanju, brez katerega ne bi bilo slovenske državnosti in ki je opredeljeno kot eden od ključnih dejavnikov slovenske narodne emancipacije.

3.3.4 Program Slovenske demokratske stranke

Aktualni program Slovenske demokratske stranke je bil sprejet na 8. kongresu stranke v maju 2005. Sestavlja ga 1443 stavčnih enot, izmed katerih je 629 takih, ki jih ni mogoče uvrstiti v nobeno opredeljeno kategorijo. To znese 43 % celotnega besedila, torej smo 57 % enot uvrstili v kategorije. Deleži posameznih enot po kategorijah izračunani iz nabora določljivih stavčnih enot so predstavljeni v Tabeli 3.2.

Tabela 3.2: Levo in desno opredeljene kategorije in njihovi deleži – stranka SDS

<i>LEVO</i>	<i>DESNO</i>
<i>Socialna politika 12,2 %</i>	<i>Domačijskost 14,4 %</i>
<i>Izobraževanje 8,0 %</i>	<i>Zakon in red 10,9 %</i>
<i>Internacionalizem 7,2 %</i>	<i>Učinkovita oblast 9,5 %</i>
<i>Manjšine 3,8 %</i>	<i>Prosti trg 9,0 %</i>
<i>Nadzorovan kapitalizem 2,8 %</i>	<i>Ekonomске vzpodbude 8,3 %</i>
<i>Ekonomsko načrtovanje 2,4 %</i>	<i>Tradicija, morala 8,1 %</i>
<i>Delo 1,3 %</i>	<i>Manj države 2,0 %</i>
<i>Mir 0,1 %</i>	<i>Nasprotovanje širitvi obsega socialnih pravic 0,0%</i>
<i>Skupaj 37,8 %</i>	<i>Skupaj 62,2 %</i>

Podatki iz Tabele 3.2 kažejo nasprotno sliko kot podatki iz analize programa Socialnih demokratov. Večino enot, ki sestavljajo besedilo programa Slovenske demokratske stranke in jih je mogoče uvrstiti v eno izmed za opredeljevanje kontinuuma levo-desno relevantnih kategorij, je mogoče uvrstiti v tiste kategorije, ki so značilne za desni pol kontinuuma. Ta večina je sicer nekoliko manj izrazita kot pri programu SD (za levi pol), saj seštevek deležev desnih kategorij znese 62,2 %. Med njimi je največ stavčnih enot bilo mogoče uvrstiti v kategorijo *Domačijskost* (14,4 %), sledijo kategorije *Zakon in red* (10,9 %), *Učinkovita oblast* (9,5 %), *Prosti trg* (9,0 %), *Ekonomске vzpodbude* (8,3 %) ter *Tradicija, morala* (8,1 %). Deleži so po obsegu med seboj precej izenačeni, opazno manjši delež pripada zgolj kategoriji *Manj države* (2,0 %). Kot pri programu SD, tudi v programu SDS ni najti stavčnih enot, ki bi jih lahko uvrstili v kategorijo *Nasprotovanje širitvi obsega socialnih pravic*.

Kategorijam, ki opredeljujejo levi pol kontinuuma, pripada 37,8 % izmed določljivih enot besedila. Največ enot se uvršča v kategorijo *Socialna politika* (12,2 %), sledi *Izobraževanje* (8,0 %) ter *Internacionalizem* (7,2 %). Vsem ostalim kategorijam je namenjenih manj kot 5 % stavčnih enot: kategoriji *Manjšine* 3,8 %, *Nadzorovan kapitalizem* 2,8 %, *Ekonomsko načrtovanje* 2,4 %, *Delo* 1,3 % in *Mir* 0,1 %.

Če povzamemo, lahko rečemo, da je glede na opravljeno analizo program Slovenske demokratske stranke mogoče opredeliti kot desno usmerjenega. Usmerjenost sicer ni tako izrazita kot pri stranki SD (v levo), saj je nekaj več kot šest desetin besedila, ki mu je mogoče določiti pomen glede na kriterije levo-desno, namenjenih značilno desnim temam, poudarkom. Pri tem je največ pozornosti namenjeno skrbi za nacionalno identiteto in vsebinam, ki jih je mogoče označiti za domoljubne. Sledijo teme, ki poudarjajo pomen spoštovanja zakonov, boja proti korupciji in kriminalu ter še posebej pomen varnosti in vojaške obrambe. Enako pomemben je za stranko problem učinkovite države in njene uprave, ki naj bi stalno stremela k večji kakovosti storitev in racionalnosti poslovanja, približno enaka mera pozornosti pa je namenjena tudi prostemu trgu kot najučinkovitejšemu alokatorju virov, zavzemanju za ekonomske vzpodbude in ustvarjanju pogojev, za kar se da ugodno gospodarsko okolje ter poudarjanju tradicionalnih in moralnih vrednot. Tukaj je še posebej opazna skrb za upadanje rodnosti in naklonjenost instituciji družine. Med temami, ki smo jih opredelili kot značilno leve, so, podobno kot pri programu SD, najbolj poudarjene teme s področja socialne politike, sledijo teme, ki se ukvarjajo s področjem izobraževanja, kakovosti le-tega ipd. Precejšen pomen je pripisan tudi mednarodnemu sodelovanju, vlogi naše države v svetu in Evropski uniji.

Ostale značilnosti programskega dokumenta

Značilnosti, ki jih nismo zaobjeli v analizi, a so kljub temu opazne, so naslednje – pri kategoriji *Internacionalizem*, ki izpostavlja vidike mednarodnega sodelovanja ter povezovanja z državami, organizacijami ... je opaziti, da se pojem mednarodnega sodelovanja v večji meri nanaša na zahodne države, še posebej je poudarjeno sodelovanje z ZDA. Vidna je torej želja oziroma cilj dokončno pozicionirati Slovenijo kot moderno evropsko državo, s tipično zahodnoevropsko (ali vsaj srednjeevropsko) tradicijo in vrednotami. Kot enega ključnih pogojev za ekonomsko blagostanje v državi in gospodarsko konkurenčnost program SDS izpostavlja sposobnost povezovanja znanstvene in gospodarske sfere in na tej podlagi uspešno

uporabo inovacij in znanja v podjetjih. Posebno priložnost za razvoj predstavljajo mala in srednje velika podjetja, katerih prednost je v fleksibilnosti, inovativnosti in prodornosti. Kot izhaja iz programa, je SDS naklonjena enakomernejšemu razvoju Slovenije kot celote. Ključni pogoj za to je decentralizacija, ki jo je treba izvesti s pomočjo uvedbe tretje ravni oblasti, tj. z ustanovitvijo pokrajin.

4 ZAKLJUČNE MISLI

Spoznanj, do katerih smo pri izdelavi diplomskega dela prišli, je več. Prva in zelo pomembna je ugotovitev o relativni naravi koncepta levo-desno, ki izhaja iz različnega pomena, ki sta ga imeli levica in desnica skozi čas in prostor ter različnih vidikov, ki jih izpostavljajo posamezni avtorji pri opredeljevanju omenjenega para. Kljub vsemu to ne pomeni, da sta pojma levo in desno vsebinsko prazna, da je pod njuno oznako mogoče uvrstiti kakršno koli politično vsebino ali da je koncept razumevanja politike skozi prizmo levega in desnega preživet.

Nadalje v teoretičnem delu analize slovenskega strankarskega razvoja v preteklosti ugotavljamo, da so se ključne družbene cepitve, ki so vplivale na politično dogajanje konec 19. in v prvi polovici 20. stoletja znova obudile v začetku devetdesetih let 20. stoletja, v času slovenske osamosvojitve in prehoda v demokracijo. Dejstvo, da imajo cepitve predvsem simbolno naravo, je v bližnji preteklosti do neke mere onemogočalo jasno razlikovanje političnih strank na kontinuumu levo-desno skozi uveljavljene teoretične kriterije. To potrjujejo tudi izsledki iz empiričnega dela naloge, kjer ugotavljamo sorazmerno dobro (sicer implicitno) prepoznavnost kontinuuma levo-desno med volivci ter njihovo pripravljenost umeščati politične stranke nanj. Preko analize podatkov iz raziskave SJM ter porazdelitve moči v slovenskem Državnem zboru smo identificirali vodilni stranki leve in desne, to sta SD in SDS. Analiza programov omenjenih strank, opravljena po metodi štetja in kategoriziranja posameznih stavčnih enot glede na kriterije, ki določajo levi in desni pol kontinuuma je pokazala, da je mogoče program stranke SD s precejšnjo gotovostjo okarakterizirati kot levo usmerjenega. Nekoliko manj prepričljivo, a še vedno dovolj za trden zaključek lahko označimo program stranke SDS kot desno usmerjenega. V uvodu postavljeno hipotezo, ki govori o tem, da se zaznave volivcev o umeščanju političnih strank na kontinuumu levo-desno skladajo z opredelitvami, ki izhajajo iz analize programov strank, lahko tako v celoti potrdimo. Ker smo spoznali, da je program stranke pomemben pokazatelj njenih stališč in načel ter dokaj zanesljiv odraz politike, ki jo zastopa, si bomo dovolili – morda tudi nekoliko pogumno ugotovitev – in stranko SD glede na program označili kot prevladujoče levo usmerjeno, stranko SDS pa prevladujoče desno usmerjeno. To jemljemo kot dodaten dokaz upravičenosti nekaterih ugotovitev iz teoretičnega dela naloge, namreč da je v slovenskem političnem prostoru opaziti znake, po katerih le-ta postaja podoben tistim iz držav z bolj utrjenim demokratičnim sistemom, kjer so razlike med levico in desnico prepoznavnejše. Bolj jasni profiliranosti političnih strank kot levih in desnih pa bo nedvomno

pripomogla tudi vse večja časovna odmaknjenost vojnega in medvojnega obdobja in menjava generacij, vse manj obremenjenih z dogajanjem v tem času.

Kljub različnim filozofskim in politološkim opredelitvam leve in desne, ki obstajajo, vse med njimi vsaj v določeni meri izpostavljajo odnos do vrednote enakosti med ljudmi kot bistveno točko razlikovanja med poloma. Levica je temu idealu bolj naklonjena, desnica manj. Na področju stvarne, strankarske politike ta odnos najbolj povzemajo stališča do različnih oblik socialnih politik države, namenjenih blaženju neenakosti, ki izhajajo iz urejenosti tržnega gospodarstva. Zato lahko socialno politiko opredelimo kot tisto področje, ki je najbolj določujoče pri opredeljevanju leve in desne, njunih političnih usmeritev in stališč. In res, tudi naša analiza je pokazala, da je socialna politika tista izmed levo opredeljenih tem, ki ji oba programska dokumenta posvečata največ pozornosti. Vzroke za to je med drugim iskati v splošni naklonjenosti enakosti in egalitarizmu slovenskih volivcev. Hkrati pa rezultati analize potrjujejo nekatere ugotovitve iz teoretičnega dela naloge, namreč da večja ali manjša naklonjenost socialnemu izenačevanju za zdaj ni primerno merilo razlikovanja slovenske leve in desne, saj oba programa precej pozornosti namenjata vsebinam socialne politike; program SD kar petino vsega določljivega besedila, program SDS pa nekaj več kot desetino določljivega besedila, kar je še vedno precejšen delež, saj je med vsebinami tega programa po pogostosti na drugem mestu. Razlike, ki v temelju delijo levo in desno, pa morda najlaže povzamemo še nekoliko drugače. Obstajajo splošne predstave o tem, kaj je v neki družbi zaželeno stanje, kaj je tisto, kar na ekonomskem, socialnem, izobraževalnem ... področju pričakujejo ali si želijo državljani. Taki splošni cilji, za katere se zavzemata tako levica kot desnica, so npr. visoka stopnja zaposlenosti, visoka gospodarska rast, nizka inflacija, učinkovita javna uprava, čim manjša stopnja revščine, urejeno šolstvo, zdravstvo itn. Razlike med obema konceptoma se pokažejo v različno zamišljenih poteh, ki vodijo k doseganju teh ciljev. To lahko ponazorimo na primeru zaposlenosti. Levica skuša višjo zaposlenost doseči z različnimi javnimi programi zaposlovanja ter pomočjo države pri iskanju in usposabljanju prebivalstva za tekmovanje na trgu delovne sile, desnica se zavzema za čim nižje davke in odpravljanje administrativnih ovir za podjetja, kar posledično vodi k odpiranju novih delovnih mest. Opisano različnost lahko strnemo v naslednji trditvi: "Desnica meni, da je treba najprej ustvariti, da bi lahko živeli, levica pa, da moramo najprej živeti, da bi lahko ustvarili." V praksi gre torej za to, s katere strani se lotimo reševanja problema in urejanja posameznega področja, čemu dajemo večji poudarek in nenazadnje, katere med zastavljenimi cilji opredelimo kot prednostne.

Zraven omenjenih značilnosti, ki jih je razbrati iz besedil obravnavanih programskih dokumentov, je mogoče opredeliti tudi nekatere karakteristike, ki jih lahko pripišemo odmevu idej nove levice in nove desnice v slovenskem prostoru. Tako program stranke SD precej pozornosti namenja izobraževanju, mednarodni odgovornosti in povezovanju ter manjšinam kot tudi vidikom trajnostnega razvoja, hkrati pa te poudarke povezuje s splošno zavezanostjo socialni državi, prostemu trgu in konkurenci, kar so bistvene značilnosti politike tretje poti. Tudi program SDS kot pomemben cilj delovanja opredeljuje širšo ekološko naravnost in trajnostni razvoj, hkrati pa največ pozornosti med vsemi temami namenja domačijskosti, poudarjanju nacionalne samobitnosti in patriotizmu. Slednje lahko v okoliščinah vključevanja Slovenije v evropski in širši mednarodni prostor globaliziranega sveta razumemo v kontekstu obrambe lastne kulturne identitete pred močnimi zunanjimi vplivi, kar je eden ključnih poudarkov evropske nove desnice.

Morda bi v prihodnosti veljalo opraviti še analizo volilnih programov, ki so jih v zadnjem obdobju pričele objavljati tudi politične stranke pri nas. Taki programi so obsežnejši in konkretnjši od temeljnih programov, ki smo jih proučevali sami, zato bi njihova analiza dala še natančnejši odgovor na vprašanje, kaj je bistvo politike neke stranke, katere vrednote zagovarja in kakšne rešitve ponuja, vprašanja torej, ki si jih zastavlja vsak volivec, ko se odloča, kateri stranki bo namenil svoj glas. Tudi če to ne bi bil naš izrecni namen, pa bi s tem posredno odgovorili tudi na vprašanje, kam se obravnavana politična stranka uvršča na kontinuumu levo-desno.

5 LITERATURA

Basham, Patrick. 2002. *Is the Third Way at a Dead End?* Dostopno prek: http://www.cato.org/pub_display.php?pub_id=4173 (26. maj 2008).

Bobbio, Norberto. 1995. *Desnica in levica: razlogi in pomeni političnega razlikovanja*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Budge, Ian. 2000. Expert judgements of party policy positions: Uses and limitations in political research. *European Journal of Political Research* 37. Dostopno prek: <https://commerce.metapress.com/content/7p7bax24hl3gjb34/resource-secured/?target=fulltext.pdf&sid=kzqfauycdepllo45jammqu45&sh=springerlink.com> (17. marec 2008).

Democratic Leadership Council. 1998. *About The Third Way*. Dostopno prek: http://www.ndol.org/ndol_ci.cfm?kaid=128&subid=187&contentid=895 (25. maj 2008).

Eisinga, Rob in Philip Hans Franses. 1996. Testing for convergence in left-right ideological positions. *Quality and Quantity* 30 (4). Dostopno prek: <http://web.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/ehost/pdf?vid=2&hid=103&sid=e43030ef-3cd2-4b51-acd5-fb7604041e33%40sessionmgr103> (17. marec 2008).

Evropski parlament. Dostopno prek: <http://www.europarl.europa.eu/> (3. april 2008).

Fink-Hafner, Danica. 2001. *Politične stranke*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Fink-Hafner, Danica. 2006. Struktura i karakteristike razvoja političkog pluralizma u Sloveniji 1989–2004. V *Razvoj političkog pluralizma u Sloveniji i Bosni i Hercegovini*, ur. Danica Fink-Hafner in Mirko Pejanović, 17–44. Ljubljana, Sarajevo: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, Fakultet političkih nauka.

Fink-Hafner, Danica in Alenka Krašovec. 2006. Ideološko-politički rascjepi u slovenskoj stranačkoj areni poslije 1989. godine. V *Razvoj političkog pluralizma u Sloveniji i Bosni i*

Hercegovini, ur. Danica Fink-Hafner in Mirko Pejanović, 71–104. Ljubljana, Sarajevo: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, Fakultet političkih nauka.

Freire, Andre. 2006. Bringing Social Identities Back In: The Social Anchors of Left-Right Orientation in Western Europe. *International Political Science Review* 27 (4). Dostopno prek: <http://ips.sagepub.com/cgi/reprint/27/4/359> (25. marec 2008).

Gabel, Matthew J. in John D. Huber. 2000. Putting Parties in Their Place: Inferring Party Left-Right Ideological Positions from Parties Manifestoes Data. *American Journal of Political Science* 44 (1). Dostopno prek: <http://web.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/ehost/pdf?vid=2&hid=113&sid=32c16419-37f3-4db1-b21e-982ae6091d04%40sessionmgr107> (20. marec 2008).

Goodsell, Charles T. 1988. The Architecture of Parliaments: Legislative Houses and Political Culture. *British Journal of Political Science* 18 (3). Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/Left_right_politics#cite_note-0 (7. maj 2008).

Hug, Simon in Tobias Schulz. 2007. Left-right positions of political parties in Switzerland. *Party politics* 13 (3). Dostopno prek: <http://ppq.sagepub.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/cgi/reprint/13/3/305> (20. marec 2008).

Hughes, James J. 2003. *Left-Wing Lingo, Ideologies and History*. Dostopno prek: <http://www.uhuh.com/nwo/communism/leftwing.htm> (25. marec 2008).

Klingemann, Hans-Dieter, Richard I. Hofferbert, Ian Budge, Hans Keman, Torbjorn Bergman, Francois Petry in Kaare Strom. 1994. *Parties, policies and democracy*. Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press.

Kroh, Martin. 2007. Measuring left-right political orientation: the choice of response format. *Public Opinion Quarterly* 71 (2). Dostopno prek: <http://web.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/ehost/pdf?vid=2&hid=102&sid=55357670-bc31-4a71-81af-fdd064693474%40sessionmgr109> (17. marec 2008).

Kropivnik, Samo. 1994. Struktura slovenskega političnega prostora. V *Stranke in strankarstvo: zbornik referatov*, ur. Igor Lukšič, 59–71. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.

Kropivnik, Samo. 2000. Prerez slovenskega političnega prostora v preteklem desetletju. V *Demokratični prehodi I: Slovenija v primerjavi s srednjeevropskimi post-socialističnimi državami*, ur. Danica Fink-Hafner in Miro Haček, 177–201. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Kropivnik, Samo. 2001. Vsebina ideološkega kontinuuma levo-desno v Sloveniji v preteklem desetletju. V *Demokratični prehodi II: Slovenija v primerjavi z drugimi nekdanjimi jugoslovanskimi republikami*, ur. Danica Fink-Hafner in Miro Haček, 138–170. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Kuzmanić, Tonči. 2003. Uvod: razumevanje desnic: nove in drugih vrst. V *Nova desnica: zbornik predavanj 3. letnika Delavsko-punkerske univerze*, ur. Ciril Oberstar in Tonči Kuzmanić, 7–31. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.

Lah, Marko. 2000. *Temelji ekonomije*. Ljubljana: Fora.

Lambert, Ronald D., Steven D. Brown, James E. Curtis in Barry J. Kay. 1988. Left-right political factor in party identification. *Canadian Journal of Sociology* 13 (4). Dostopno prek: <http://web.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/ehost/pdf?vid=2&hid=120&sid=1949acb8-d8a2-4567-83bf-4593f9a18f01%40sessionmgr103> (17. marec 2008).

Morse Stephens, Henry. 1892. *The Principal Speeches of the Statesmen and Orators of the French Revolution*. Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/Left_right_politics#cite_note-0 (7. maj 2008).

Pierson, Paul. 2002. Coping with permanent austerity: welfare state restructuring in affluent democracies. *Revue Francaise de Sociologie* 43 (2). Dostopno prek: <http://www.hks.harvard.edu/inequality/Seminar/Papers/pierson.PDF> (26. maj 2008).

Ray, John. 2004. Explaining the left-right divide. *Society* 41 (4). Dostopno prek: <http://web.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/ehost/pdf?vid=2&hid=104&sid=d1f68bb6-3ef8-4977-b459-91b293b821a7%40sessionmgr107> (29. maj 2008).

Sartori, Giovanni. 1976. *Parties and party systems. Volume 1. A framework for analysis*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press.

Sever, Jani. 2003. Korupcija v centru. *Mladina*, (9. oktober). Dostopno prek: http://www.mladina.si/tednik/200340/clanek/uvo-uvodnik--jani_sever/ (5. april 2008).

Slovenska demokratska stranka. 2005. *Program*. Dostopno prek: <http://www.sds.si> (31. marec 2008).

Socialni demokrati. 2006. *Program SD: Slovenija v vrhu sveta*. Dostopno prek: <http://www.socialnidemokrati.si/predstavitev/preberi/7/program/> (31. marec 2008).

Sruk, Vlado. 1995. *Leksikon politike*. Maribor: Obzorja.

Toš, Niko, ur. 2004. *Ogledalo javnega mnenja. Slovensko javno mnenje 2003/1*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV – CJMMK. Dostopno prek: http://www.cjm.si/sites/cjm.si/files/File/e-dokumenti/sjm2003-1_ogledalo.pdf (5. maj 2008).

Toš, Niko, ur. 2004. *Vrednote v prehodu III. Slovensko javno mnenje 1999–2004*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV – CJMMK.

Toš, Niko. 2007. *SJM 2006: Poročila - 4. poročilo. Odnos do politike, političnih strank in politikov (delovna verzija)*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV – CJMMK. Dostopno prek: http://www.cjm.si/sites/cjm.si/files/file/e-dokumenti/odnos_do_politike_politichnih_strank_in_politikov.pdf (5. maj 2008).

Toš, Niko, ur. 2008. *Vrednote v prehodu IV. Slovensko javno mnenje 2004–2008*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV – CJMMK.

Vehovar, Urban. 1994. Neokorporativizem na Slovenskem – razcep in integracija (slojevska struktura političnih strank). V *Stranke in strankarstvo: zbornik referatov*, ur. Igor Lukšič, 53–58. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.

Warren, Ian B. 1994. The 'European New Right': Defining and Defending Europe's Heritage. *The Journal of Historical Review* 14 (2). Dostopno prek: <http://es.geocities.com/sucellus24/3010.htm> (29. maj 2008).

Wikipedia, The Free Encyclopedia. 2008. *Left-right politics*. Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/Left_right_politics#cite_note-0 (7. maj 2008).

Zajc, Drago. 1994. Koaliranje v Sloveniji. V *Stranke in strankarstvo: zbornik referatov*, ur. Igor Lukšič, 73–80. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.